

Kapacitet, potentialisering, koordinering och realisering *Ett ramverk för att förstå hur och varför resurser omsätts i ekonomiska system*

Publicerat av Universella Process Lagen (UPL), 2026.

Författare: Anders Hansson, Sweden.

“I am my Guru’s will” – Thank you Sadhguru!

UPL’s ramverk KBCL är en modell för hur möjligheter uppstår, blir tillgängliga och realiserar i ett system. Den beskriver relationen mellan möjliga tillstånd, perception (tillgänglighet), selektion och utfall. Samtliga begrepp definieras genom sina relationer i modellen, vilket gör den självbärande och tillämpbar på olika typer av system.

1. Inledning	9
1.1 Ramverkets position och användning	9
1.1.1 Ramverkets karaktär och bidrag	10
2. Teoretisk utgångspunkt: arbete, incitament och autonomi	10
Villkorad tillgång och beteende	10
Ägande, kontroll och autonomi	10
Incitament och handlingsutrymme	11
System och beteendeförändring	11
3. Teoretisk och begreppslig grund	11
Motivation och beteende	12
Institutioner och handlingsutrymme	12
Ekonomins materiella grund	12
Samlad teoretisk utgångspunkt	13
3.0 Begreppsram (förtydligande av modellens ontologi)	13
3.0.0 Operativa definitioner	15
3.0.1 Kapacitetsbegreppet	15
3.0.2 Realisering	16
3.0.3 Tillstånd som grund för kapacitet	16
3.0.4 Handlingsutrymme som begränsande och möjliggörande faktor	17
3.0.5 Perception	17
3.0.6 Matchning	18
3.1 Begränsningar och alternativa tolkningar	18
3.2 Modell och mekanismer	21
3.2.0 Sammanhängande modellstruktur	22
3.2.X Modellens centrala påståenden	23
3.2.1 Operationalisering av modellen – Mätbara data och indikatorer (reviderad och konsistent version)	23
3.2.1.0 Övergång från individnivå till systemnivå	23
3.2.1.1 Inledning	24
3.2.1.2 Operationalisering av kapacitet, handlingsutrymme och realisering	24
3.2.1.3 Operationalisering av ABCL-modellen	26
3.2.1.4 Mätmetoder och datainsamling	27
3.2.1.5 Praktisk implementering och testning	28

3.2.1.6 Slutsatser och vägen framåt	28
3.3 Falsifiering och begränsningar	28
Falsifieringskriterier	29
Tolkning	29
Illustrativt exempel på potentiell falsifiering	30
Tillämpningsområde och avgränsningar	30
Databegränsningar och tolkning	30
3.4 Validering genom gränsfall	31
3.5 Modellens kärnrepresentation	32
3.5.1 Systemdefinition	32
3.5.2 Kärnstruktur (beroendekedja)	32
Definitioner (operativa, minimala)	32
3.5.3 Begränsningsstruktur	32
3.5.4 Systemfördelning (ABCL)	33
3.5.5 Centrala relationer (icke-deterministiska)	33
3.5.6 Icke-ekvivalenser (kritiska)	33
3.5.7 Strukturell nödvändighet	34
3.5.8 Gränsvillkor (måste hålla)	34
3.5.9 Ogiltighetsvillkor	34
3.5.10 Systemimplikation (minimal)	34
3.5.11 Rekonstruktionskrav	35
3.6 Operativ implementering	35
4. Från ramverk till tillämpning	35
4.1 Tillämpning: arbetsmarknadssystemet	35
4.1.1 Begrepp i tillämpningen	36
4.2 Analytisk utgångspunkt	37
4.3 Empiriska implikationer: motivation och prestation	37
5. Empiriska implikationer: psykisk hälsa	38
6. Arbetsmarknadseffekter	40
7. Institutionell tillit och legitimitet	41
8. Svensk kontext	42
9. Ekonomisk analys	43
9.0 Multidimensionellt kostnadsramverk	43

9.0.1 Analytisk utgångspunkt	43
9.0.2 Kostnadsdimensioner	44
9.0.2.1 Samspel mellan dimensioner	45
9.0.3 Beräkningsprinciper	46
9.0.4 Datakällor och antaganden	47
9.0.5 Avgränsningar	47
9.1 Nuvarande system: kostnadsstruktur och resursfördelning	48
9.1.1 Fallanalys: Arbetslöshet och tidig systeminteraktion	50
9.2 Kostnadsstruktur och resursbindning	52
9.3 Alternativ modell: resursomfördelning, arbetstid och ekonomiska konsekvenser	56
9.4 Tidsallokering och konsekvenser av frigjord kapacitet	59
9.4.1 Tidskostnad som ekonomisk resurs	59
9.4.2 Omfördelning av tid och ekonomiska konsekvenser	61
9.4.3 Heterogena utfall i tidsanvändning	63
9.4.4 Mekanism: hur incitament formar tidsanvändning	64
9.4.5 Kapacitet, autonomi och realiserad potential	65
9.4.6 Samlad ekonomisk implikation	67
9.5 Cirkulation, prisbildning och systemövergång	68
9.6 Internationella erfarenheter och jämförelser	71
9.6.1 Samlad tolkning och systemimplikation	72
9.7 Finansiering	73
9.7.1 Utgångspunkt: Kapacitet, tillit och ekonomins grund	74
9.7.2 Systemstruktur, incitament och resursutväxling	77
9.7.3 Ekonomisk struktur och resursfördelning (A–B–C-modellen)	80
9.7.4 Dolda kostnader, resursläckage och systemeffekter	82
9.7.5 Exempel och tillämpning av modellen	84
9.7.6 Samlad bedömning och riktning	87
9.7.7 Ekonomisk struktur och marknadsdynamik	89
9.8 Invändningar och systemets robusthet	91
Arbetsutbud och deltagande	91
Kostnadsnivå och finansiering	92
Risk för missbruk	92
Inflation och makroekonomiska effekter	92

Riskfördelning och yrkesval	93
Samlad bedömning	93
9.9 Implementering och övergång	94
9.9.1 Utgångspunkt och principer för omställning	94
9.9.2 Stegvis införande och strukturell omfördelning	96
Övergångens faser och kostnadsprofil	96
Direkta vinster och systemeffekter	97
Relation till angränsande system	98
Samlad bedömning	98
9.9.3 Begränsningar, osäkerhet och uppföljning	99
9.10 Samlad bedömning	100
9.11 Invändningar, begrepp och förtydliganden	102
"Vad avses med arbete?"	103
"Är ideellt arbete arbete?"	104
"Hur påverkar systemet vad som räknas som arbete och värde?"	104
"Vilken roll spelar intention?"	105
"Hur förhåller sig lärande till arbete och värde?"	106
"Är inte all sysselsättning bättre än ingen?"	106
"Om människor inte behöver arbeta – kommer de att sluta arbeta?"	108
"Hur påverkar investeringar och kapitalfördelning systemet?"	109
"Hur finansieras modellen – blir det inte för dyrt?"	109
"Kommer inte inflationen att öka?"	111
"Varför finns kontroll i dagens system om det är ineffektivt?"	112
"Riskerar inte systemet att missbrukas?"	113
"Är inte detta en idealiserad modell?"	114
"Vad händer om modellen inte fungerar som avsett?"	115
Sammanfattande reflektion	116
9.12 Implikationer för system och aktörer	116
9.12.0 Inledning – Från analys till konsekvens	116
9.12.1 Arbetsmarknad och arbetsutbud	117
9.12.2 Offentliga institutioner och funktioner	118
9.12.3 Företag, kostnadsstruktur och konkurrens	119
9.12.4 Individens handlingsutrymme och beteendemönster	120

9.12.5 Systemnivå: resursallokering och ekonomisk dynamik	120
9.12.6 Samlad implikation	122
9.13 Tillämpning	123
9.13.1 Syfte och tillämpningsområde	123
9.13.2 Analytisk utgångspunkt	123
9.13.3 Identifiering av system och relevant utfall	123
9.13.4 Nedbrytning av aktiviteter	124
9.13.5 Klassificering av kapacitetsanvändning	124
9.13.6 Kvantifiering och uppskattning	125
9.13.7 Analys av fördelning	125
9.13.8 Tolkning och begränsningar	125
9.13.9 Reproducerbarhet	126
9.13.10 Modellens kärnmekanic och tillämpningsvillkor	126
9.14 Empirisk prövning	127
9.14.0 Positionering i förhållande till statistisk analys	127
9.14.1 Prövningsfall 1: Handelsaktivitet och prispåverkan (AB Volvo B)	127
9.14.1.1 System	127
9.14.1.2 Relevant förändring (C)	128
9.14.1.3 Underlag	128
9.14.1.4 Observation	128
9.14.1.5 Klassificering	128
9.14.1.6 Resultat	128
9.14.2 Prövningsfall 2: Planerad och genomförd flygtrafik (Göteborg Landvetter Airport)	129
9.14.2.1 System	129
9.14.2.2 Relevant förändring (C)	129
9.14.2.3 Underlag	129
9.14.2.4 Observation	129
9.14.2.5 Klassificering	129
9.14.2.6 Resultat	130
9.14.3 Positionering mot Karasek	130
9.14.4 Referensprövning: Demand-Control-modellen (Karasek)	130
9.14.4.1 Referensmodell	130

9.14.4.2 Observation (empiriskt resultat)	130
9.14.4.3 Begränsning i referensmodellen	131
9.14.4.4 Modellens omtolkning (kapacitetsramverket)	131
9.14.4.5 Mekanism (det modellen tillför)	131
9.14.4.6 Förklaringsutvidgning	131
9.14.4.7 Systemnivå	132
9.14.4.8 Slutsats	132
9.14.4 Analytiskt bidrag	132
10. Risker och invändningar	134
10.0 Inledning - Hur kritik ska förstås	134
10.1 Vad analysen visar	134
10.2 Arbetsutbud och deltagande	135
10.3 Beteendeanpassning och resursanvändning	137
10.4 Inflation och prisnivåer	138
10.5 Implementering och övergång	139
10.6 Politisk legitimitet och rättviseuppfattning	141
10.7 Kapitalallokering och investeringsdynamik	142
10.8 Finansiering och budgetrisk	143
10.9 Invändning: Kvalitet och kvalificering	144
10.10 Samlad bedömning av risker	145
10.11 Analytisk slutsats	146
10.12 Modellens giltighet och begränsningar	147
10.12.1 Slutrapport – Modellstatus efter testning	147
10.12.1.1 Struktur	147
10.12.1.2 Testning	147
10.12.1.3 Generalitet	148
10.12.1.4 Begränsning	148
10.12.1.5 Risk	149
10.12.1.6 Giltighetsvillkor för användning	149
10.12.1.7 Slutposition	149
11. Slutsats	149
Sammanvägd bedömning	150
Policyimplikationer	151

12. Bilagor	153
Bilaga A: Metod, antaganden och härledning av uppskattningar	153
A.1 Övergripande metodansats	153
A.2 Nedbrytning av institutionell verksamhet	153
A.3 Andelsantaganden (arbetstidens fördelning)	154
A.4 Individers tidsanvändning	154
A.5 Program och externa aktörer	155
A.6 Härledning av tidsintervall	155
A.7 Osäkerheter och avgränsningar	155
A.8 Sammanfattande bedömning	155
Bilaga A.2 Kvantitativ härledning av tidskostnader	157
A.2.1 Institutionell kapacitet (heltidstjänster)	157
A.2.2 Andel kopplad till systemkrav	157
A.2.3 Omräkning till heltidsekvivalenter	157
A.2.4 Omräkning till arbetstid	157
A.2.5 Tillägg: externa aktörer och program	158
A.2.6 Total institutionell tidskostnad	158
A.2.7 Individers tidsanvändning	158
A.2.8 Total tidskostnad (slutlig)	159
A.2.9 Sammanfattning av beräkningssteg	159

1. Inledning

Variation i utfall framstår ofta som oförklarlig, trots kända resurser och aktiviteter. Utfallet är dock inte slumpmässigt, utan följer mönster i hur kapacitet omsätts i handling under givna villkor.

När liknande insatser ger olika resultat kan variationen sällan förklaras av resursernas omfattning, vilka aktiviteter som genomförts eller vilka aktörer som varit involverade. Sambandet mellan det som görs och det som uppstår är då inte synligt.

När detta samband inte kan identifieras blir det svårt att förstå vad som möjliggjorde ett visst utfall. Det som fungerar kan därmed inte systematiskt upprepas, vilket begränsar möjligheten att förbättra hur resurser används.

För att analysera detta skiljer analysen mellan tre nivåer:

Kapacitet – vad som finns tillgängligt

Realisation – hur kapacitet omsätts i handling

Utfall – vad som uppstår

Denna uppdelning gör det möjligt att analysera hur resurser omsätts i handling och hur detta ger upphov till olika utfall, utan att anta en direkt relation mellan resurser och resultat.

1.1 Ramverkets position och användning

Detta dokument introducerar ett analytiskt ramverk för att beskriva hur utfall uppstår genom relationen mellan kapacitet, realisation och de villkor under vilka kapacitet omsätts i handling.

Ramverket är generellt och avser inte ett specifikt system. Det kan tillämpas på olika typer av sammanhang där resurser organiseras och används, och där variation i utfall uppstår.

Dokumentet består av två delar. Den första delen presenterar ramverkets begreppsliga grund, struktur och centrala relationer. Den andra delen utgör en tillämpning, där ramverket används för att analysera ett konkret system.

Tillämpningen innebär inte en utvidgning av ramverket, utan en användning av dess befintliga struktur för att beskriva hur variation i utfall uppstår i ett specifikt sammanhang.

De samband som identifieras i tillämpningen är därmed beroende av det system som analyseras, medan ramverket i sig är oberoende av denna kontext.

Ramverket beskriver relationer mellan komponenter, inte enskilda utfall. Det kan därmed användas för att analysera hur förändringar i tillstånd, handlingsutrymme och organisering påverkar hur kapacitet realiserar.

Dokumentet ska läsas med denna uppdelning i åtanke: som en presentation av ett generellt ramverk och en efterföljande tillämpning av detta.

1.1.1 Ramverkets karaktär och bidrag

Ramverket beskriver hur kapacitet, givet ett tillstånd, blir åtkomlig och omsätts i handling, och hur detta ger upphov till observerbara utfall i olika system.

Det synliggör relationen mellan kapacitet, realisation och utfall, där observerbar aktivitet och ekonomiska flöden förstås som uttryck för realiserad kapacitet, snarare än som primära analysobjekt.

De analyser och systembeskrivningar som presenteras i dokumentet utgör tillämpningar av ramverket och visar hur institutionella och organisatoriska förhållanden påverkar hur kapacitet blir åtkomlig och realiserar.

Fokus ligger på hur variation i utfall uppstår genom skillnader i tillstånd, handlingsutrymme och organisering, snarare än i resursnivå eller aktivitetsomfattning.

2. Teoretisk utgångspunkt: arbete, incitament och autonomi

Villkorad tillgång och beteende

I moderna ekonomier är tillgången till ekonomiska resurser i stor utsträckning kopplad till deltagande i arbete eller i systemdefinierade aktiviteter. Tillgången är därmed i praktiken villkorad snarare än ovillkorlig.

Denna struktur innebär att individers beteenden formas i relation till de villkor som omger försörjning. Arbete utförs inte enbart som ett uttryck för preferenser, utan även som en konsekvens av de krav som måste uppfyllas för att upprätthålla tillgång till resurser.

Ägande, kontroll och autonomi

För att analysera dessa relationer är det relevant att skilja mellan tre distinkta dimensioner: ägande, kontroll och autonomi.

Ägande avser den juridiska rätten till resurser. Kontroll avser den faktiska möjligheten att bestämma över resurser och hur arbete organiseras. Autonomi avser individens handlingsutrymme att fatta beslut om sin egen tid, kropp och aktivitet.

Dessa dimensioner sammanfaller inte nödvändigtvis. Kontroll kan utövas utan formellt ägande, och autonomi kan vara begränsad trots formell kontroll. I praktiken innebär detta att individers handlingsutrymme ofta formas av institutionella och organisatoriska strukturer.

Incitament och handlingsutrymme

När tillgång till resurser är beroende av deltagande i arbete eller systemaktiviteter uppstår incitament som påverkar vilka val som görs och hur arbete utförs.

I sådana strukturer kan individer möta ett tryck att acceptera tillgängliga alternativ, även när dessa inte motsvarar kompetens, preferenser eller långsiktiga mål. Handlingsutrymmet blir därmed en central variabel för hur kapacitet omsätts i handling.

Empirisk forskning inom psykologi och arbetsliv visar att autonomi är en central faktor för intrinsisk motivation och kvalitativ prestation. När individer upplever handlingsutrymme och inflytande över sina val ökar sannolikheten för uthålligt engagemang, kreativitet och hög kvalitet i utfört arbete. System med hög grad av extern reglering och kontroll tenderar i stället att generera mer kontrollerade former av motivation, vilka ofta är mindre stabila över tid.

System och beteendeformning

System där tillgång till resurser är villkorad fyller samtidigt en funktion i att säkerställa deltagande i aktiviteter som annars inte nödvändigtvis utförs.

Beteenden kan därmed förstås som resultat av relationen mellan ekonomiska villkor, institutionella krav och individuella preferenser. Förändringar i dessa villkor innebär förändringar i incitamentsstrukturen och därmed i hur beslut fattas och hur kapacitet omsätts i handling.

Analysen utgår från att graden av handlingsutrymme som formas inom sådana system är en central faktor för att förstå variation i utfall i form av motivation, hälsa, arbetsmarknadsdynamik och resursanvändning.

3. Teoretisk och begreppslig grund

Detta kapitel etablerar de teoretiska utgångspunkter som ligger till grund för analysen. Tre perspektiv kombineras: motivationsteori, institutionell teori samt en materiell analys av ekonomins funktion. Tillsammans gör dessa det möjligt att förstå hur beteenden formas i samspillet mellan psykologiska drivkrafter, strukturella villkor och de faktiska produktionskrav som samhället ställer.

Motivation och beteende

En central utgångspunkt inom modern motivationsteori är att individers beteende påverkas av graden av autonomi, kompetens och tillhörighet. Inom självbestämmandeteorin (Self-Determination Theory), utvecklad av Edward L. Deci och Richard M. Ryan, identifieras autonomi som en avgörande faktor för intrinsisk motivation och kvalitativ prestation¹. När individer upplever att de själva styr sina handlingar ökar sannolikheten för uthålligt engagemang, kreativitet och hög kvalitet i utfört arbete. Beteenden som i stället drivs av extern reglering och kontroll tenderar att vara mindre stabila över tid och i högre grad kopplade till kortsiktig anpassning.

I modellens termer innebär detta att graden av autonomi påverkar individens tillstånd, incitament och handlingsutrymme, vilket i sin tur förändrar förutsättningarna för hur kapacitet realiserar. Effekter på prestation uppstår därmed indirekt genom hur beteenden formas och hur tillgänglig kapacitet omsätts i aktivitet.

Denna distinktion är central för att förstå arbetsmarknadens funktion. I system där försörjning är villkorad av deltagande i arbete eller systemdefinierade aktiviteter uppstår incitament som delvis bygger på nödvändighet snarare än frivillighet. Arbetsutbudet reflekterar därmed inte enbart individers preferenser och kompetens, utan även deras behov av ekonomisk trygghet.

Institutioner och handlingsutrymme

Institutionell teori bidrar till att förklara hur dessa incitament upprätthålls och reproduceras över tid. Institutioner – såsom arbetsmarknadssystem, utbildningssystem och socialförsäkringar – formar individers handlingsutrymme genom regler, normer och incitament². De skapar stabilitet och förutsägbarhet, men kan samtidigt ge upphov till inlåsnings effekter där beteenden anpassas till givna strukturer snarare än till individers långsiktiga mål.

I detta sammanhang är det avgörande att skilja mellan ägande, kontroll och autonomi. Ägande avser juridiska rättigheter till resurser, kontroll avser den faktiska möjligheten att styra hur resurser används, och autonomi avser individens handlingsutrymme att fatta beslut om sin egen tid och aktivitet. Institutionella strukturer kan begränsa autonomi utan att förändra ägandeförhållanden, exempelvis genom villkor kopplade till tillgången till ekonomiska resurser.

Ekonomins materiella grund

Utöver psykologiska och institutionella perspektiv krävs en analys av ekonomins materiella struktur. En relativt begränsad del av den totala produktionen är direkt nödvändig för att upprätthålla grundläggande levnadsstandard. Sektorer såsom livsmedel, energi, boende och

grundläggande vård utgör sammantaget en minoritet av den totala ekonomiska aktiviteten, uppskattningsvis i storleksordningen 25–40 procent av BNP i utvecklade ekonomier³.

Detta innebär att en betydande del av ekonomin är inriktad på produktion och konsumtion utöver vad som krävs för grundläggande funktion. Denna del omfattar varor och tjänster som ökar livskvalitet, men som inte är nödvändiga för systemets basfunktion. Arbetsmarknadens omfattning kan därmed inte förstås enbart utifrån behovet av nödvändig produktion, utan även utifrån efterfrågan på denna bredare konsumtion.

Den materiella analysen implicerar att samhällets grundläggande funktioner inte nödvändigtvis kräver att hela arbetskraften är engagerad i basproduktion, samt att en betydande del av arbetsutbudet formas av institutionella och ekonomiska strukturer som sträcker sig bortom ren överlevnad.

Samlad teoretisk utgångspunkt

Tillsammans pekar dessa perspektiv mot att arbetsmarknadens utfall inte enbart bestäms av individuella preferenser eller teknologiska krav, utan av samspelet mellan motivation, institutionella strukturer och materiella förutsättningar. När dessa förutsättningar förändras – exempelvis genom att ekonomisk trygghet i mindre utsträckning villkoras av reglering och kontroll – förändras även incitamentsstrukturen och därmed de beteenden som systemet ger upphov till.

Den fortsatta analysen utgår från att graden av individuellt handlingsutrymme är en central variabel för att förstå utfall i form av motivation, hälsa, arbetsmarknadsdynamik och resursanvändning.

Samband på individnivå kan inte direkt överföras till systemnivå, men återkommande empiriska mönster ger indikationer på hur incitament påverkar utfall även i större system.

¹ Edward L. Deci & Richard M. Ryan (2000; 2005). *Self-Determination Theory and intrinsic motivation*.

² Douglass North (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*.

³ OECD, Världsbanken och nationalräkenskaper – sektorsandelar i utvecklade ekonomier (livsmedel, energi, boende och vård).

3.0 Begreppsram (förtydligande av modellens ontologi)

Syftet med denna begreppsram är att etablera en struktur för hur ekonomiska och samhälleliga utfall kan förstås i termer av hur kapacitet uppstår, blir tillgänglig och omsätts i aktivitet. Fokus ligger därmed inte på monetära flöden i sig, utan på de underliggande processer genom vilka aktivitet uppstår och vilka effekter denna aktivitet ger upphov till.

Sambandet mellan de centrala begreppen kan förstås som en kedja där varje steg potentialiserar nästa:

Energi → Kropp/medvetande → Tillstånd → Kapacitet → Perception → Realisering

Relationerna mellan leden ska förstås som potentialiserande, i den meningen att varje steg utgör ett villkor för nästa. Senare led kan därmed endast uppstå i den utsträckning tidigare led är uppfyllda, utan att detta innebär ett strikt deterministiskt samband. Relationerna avser ett givet analysögonblick, medan förändringar i tillstånd sker över tid som en följd av realisering.

Energi avser den grundläggande resurs som möjliggör all aktivitet, i fysisk, kognitiv och social bemärkelse.

Kropp och medvetande avser den struktur genom vilken energi organiseras och kan omsättas i handling.

Tillstånd avser hur denna struktur fungerar vid en given tidpunkt, vilket påverkar i vilken utsträckning energi är tillgänglig och mobiliserbar.

Kapacitet definieras som den mängd aktivitet som, givet individens tillstånd, kan mobiliseras och omsättas i ett specifikt sammanhang. Kapacitet utgör således inte enbart kompetens eller tid, utan den praktiskt tillgängliga förmågan att omsätta energi i handling.

Perception avser hur individen uppfattar sin omgivning och sina handlingsmöjligheter, vilket avgör vilken del av den tillgängliga kapaciteten som blir åtkomlig för realisering.

Realisering (handling) utgör den punkt där kapacitet omsätts i faktisk aktivitet, vilket ger upphov till utfall.

En central implikation av denna begreppsram är att variation i utfall inte enbart kan förklaras av variation i kapacitet, utan av hur tillstånd, perception och handlingsutrymme påverkar i vilken utsträckning kapacitet blir tillgänglig och kan omsättas i handling.

Utfall avser de observerbara effekter som uppstår till följd av realisering på individ- eller systemnivå. Pengar kan i detta sammanhang förstås som en representation av vissa utfall, snarare än som ett direkt mått på dessa. Monetära mått fångar därmed endast delar av de effekter som uppstår när kapacitet realiserar i aktivitet.

Avgränsning av begrepps användning

Denna begreppsram etablerar ett perspektiv där fokus ligger på hur kapacitet uppstår, blir tillgänglig och realiserar, och utgör grunden för modellens beskrivning av hur kapacitet fördelas mellan potentialisering (A), koordinering (B), realisering (C) och icke realiserad kapacitet (L).

3.0.0 Operativa definitioner

För att använda ramverket i analys definieras här dess centrala begrepp i operativ form. Fördjupade och teoretiska definitioner ges i kapitel 3.

Begreppen är utformade för att vara tillämpbara på flera nivåer – från individ till organisation och samhälle.

Tillstånd avser ett systems aktuella läge, vilket kan inkludera fysiologiska, psykologiska, organisatoriska eller strukturella faktorer. Tillstånd påverkar förmågan att bearbeta information, fatta beslut och mobilisera tillgängliga resurser.

Kapacitet avser den mängd aktivitet som kan utföras givet tillgängliga resurser, färdigheter och förutsättningar. Kapacitet kan avse både individers handlingsförmåga och systemets förmåga att organisera och omsätta resurser i aktivitet.

Handlingsutrymme avser de möjligheter och begränsningar som föreligger inom ett system, givet dess strukturer, regler och omständigheter. Begreppet beskriver vilka handlingar som är tillgängliga i praktiken, oberoende av förmågan att genomföra dem.

Autonomi avser den upplevda dimensionen av handlingsutrymmet och beskriver i vilken utsträckning en aktör upplever kontroll över sina val, sin tid och sitt handlande.

Perception avser hur en aktör uppfattar sin situation, sina möjligheter och relevanta handlingsalternativ. Perception påverkar i vilken utsträckning tillgänglig kapacitet blir åtkomlig för handling.

Realisering avser den process genom vilken tillgänglig kapacitet omsätts i faktisk aktivitet eller utfall. Realisering utgör därmed övergången från potential till handling.

Icke realiserad kapacitet avser den del av kapaciteten som inte omsätts i aktivitet, eller som inte omsätts i observerbar aktivitet eller utfall.

3.0.1 Kapacitetsbegreppet

I detta ramverk förstås kapacitet som situerad och dynamisk. Den är inte en statisk egenskap hos individen, utan uppstår i relation mellan individens tillstånd, tillgänglig energi och den kontext i vilken handling sker.

Kapacitet kan därmed inte reduceras till enskilda proxyvariabler såsom utbildningsnivå, formella meriter eller tidigare erfarenhet. Sådana mått kan indikera potentiell kapacitet, men fångar inte i vilken utsträckning kapaciteten är praktiskt tillgänglig i en given situation.

Kapacitet definieras därför som den mängd energi som, givet individens aktuella tillstånd och handlingsutrymme, kan omsättas i handling i ett specifikt sammanhang.

Kapacitet existerar oberoende av om den uppfattas, men kan endast omsättas i handling i den utsträckning den blir tillgänglig genom perception.

Detta innebär att samma individ kan uppvisa olika kapacitetsnivåer beroende på kontext, tidpunkt och matchning. Kapacitet är därmed inte en konstant storhet, utan en funktion av tillstånd, miljö och möjlighet till realisering.

Analytiskt innebär detta ett fokus på i vilken utsträckning kapacitet är tillgänglig och omsättbar i praktiken, snarare än på individens egenskaper i isolering.

3.0.2 Realisering

Realisering avser den punkt där kapacitet omsätts i faktisk handling.

Realisering utgör ett observerbart utfall av selektion, men används inte som grund för att bedöma beslutets korrekthet. Bedömning av beslut sker i relation till den perception som förelåg vid beslutstillfället, oberoende av senare realisation.

Realisering uppstår inte slumpmässigt, utan som resultat av hur individens tillstånd, kapacitet, perception och kontext samverkar i ett givet sammanhang.

I detta ramverk utgör realisering övergången från potential till aktivitet, och därmed den punkt där kapacitet blir verksam i praktiken.

3.0.3 Tillstånd som grund för kapacitet

I detta ramverk utgör individens tillstånd en grundläggande variabel för hur kapacitet uppstår och blir tillgänglig i praktiken. Tillstånd avser den samlade effekten av kroppsliga och psykologiska förutsättningar, inklusive fysisk hälsa, kognitiv funktion, emotionell stabilitet och upplevd trygghet.

Tillståndet påverkar i vilken utsträckning individens energi är tillgänglig och mobiliserbar, och därmed hur mycket kapacitet som kan omsättas i handling.

Detta innebär att kapacitet inte enbart bestäms av vilka resurser individen har tillgång till, utan av hur dessa resurser kan aktiveras givet individens aktuella tillstånd.

Två individer med liknande resurser kan därmed uppvisa väsentligt olika kapacitetsnivåer beroende på skillnader i tillstånd. På motsvarande sätt kan en och samma individ uppvisa varierande kapacitet över tid i takt med förändringar i tillstånd.

Analytiskt innebär detta att variationer i kapacitet inte enbart kan beskrivas som skillnader i kompetens eller resurstillgång, utan måste relateras till hur tillstånd påverkar möjligheten att omsätta kapacitet i handling.

3.0.4 Handlingsutrymme som begränsande och möjliggörande faktor

Även när kapacitet är tillgänglig avgörs i vilken utsträckning den kan omsättas i handling av individens handlingsutrymme. Handlingsutrymme avser de faktiska möjligheter individen har att agera, givet systemets regler, ekonomiska villkor, institutionella strukturer och tillgång till relevanta arenor för deltagande.

Handlingsutrymmet utgör därmed en begränsande och möjliggörande faktor mellan kapacitet och handling. Perception avser hur detta handlingsutrymme och den tillgängliga kapaciteten uppfattas, utan att i det givna analysögonblicket påverka dessa. Ett begränsat handlingsutrymme innebär att tillgänglig kapacitet inte omsätts, oavsett individens tillstånd eller resurser. På motsvarande sätt innebär ett större handlingsutrymme att en större andel kapacitet kan omsättas i handling.

Detta innebär att realisering inte enbart är beroende av individers egenskaper eller tillstånd, utan i hög grad formas av de strukturella villkor som avgör vilka handlingar som är möjliga, tillåtna eller tillgängliga.

Analytiskt innebär detta att variationer i utfall inte enbart kan förklaras av variationer i kapacitet, utan måste relateras till hur handlingsutrymmet påverkar möjligheten att omsätta kapacitet i handling.

3.0.5 Perception

I detta ramverk avser perception hur individen uppfattar sin omgivning, sina möjligheter och relevanta handlingsalternativ i ett givet sammanhang.

Perception utgör det steg genom vilket kapacitet blir tillgänglig för realisering. Kapacitet kan endast omsättas i handling i den utsträckning den uppfattas som tillgänglig och relevant.

Den drivkraft som ligger till grund för handling kan i detta ramverk förstås som en funktion av individens tillstånd och perception av tillgängliga handlingsalternativ.

Detta innebär att realisering inte enbart är beroende av individens kapacitet och handlingsutrymme, utan även av hur dessa uppfattas. Kapacitet som inte uppfattas som tillgänglig kommer därmed inte att omsättas i handling, oavsett dess faktiska omfattning.

Analytiskt innebär detta att variationer i realisering inte enbart kan förklaras av skillnader i kapacitet eller handlingsutrymme, utan även måste relateras till hur dessa uppfattas i den aktuella kontexten.

3.0.6 Matchning

Matchning avser i detta ramverk inte en binär händelse där kapacitet antingen "träffar rätt" eller inte, utan en kontinuerlig process genom vilken individers kapacitet relateras till specifika situationer, behov och mottagare.

Matchning utgör inte ett separat steg i den begreppsliga kedjan, utan ett mått på kvaliteten i relationen mellan dess komponenter.

Matchning beskriver därmed kvaliteten i relationen mellan individens tillstånd, kapacitet och den kontext i vilken handling sker, givet hur denna uppfattas genom perception.

Detta innebär att matchning inte enbart handlar om att identifiera en lämplig uppgift eller position, utan om kvaliteten i samspelet mellan individens tillstånd, kapacitet och kontext över tid.

En hög grad av matchning kännetecknas av att kapacitet kan omsättas med låg friktion och hög relevans i förhållande till det aktuella behovet. En låg grad av matchning innebär att kapacitet endast delvis, eller ineffektivt, kan omsättas, även om den formella kopplingen mellan individ och aktivitet kvarstår.

Graden av matchning påverkar därmed i vilken utsträckning kapacitet omsätts i handling, och därmed nivån av realisering.

Analytiskt innebär detta att variationer i realisering inte enbart kan förklaras av skillnader i kapacitet, utan även måste relateras till matchningens kvalitet.

3.1 Begränsningar och alternativa tolkningar

Den teoretiska ansats som används i denna analys bygger på forskningsfält inom motivationsteori, arbetsmarknadsekonomi och institutionell teori. Dessa används för att analysera relationen mellan autonomi, incitament och ekonomiska utfall. Samtidigt utgör denna ansats en tolkning bland flera etablerade perspektiv.

Forskning inom dessa fält visar sammantaget att autonomi, incitament och institutionella strukturer påverkar beteende och resursanvändning. Samtidigt varierar tolkningen av dessa samband beroende på teoretisk utgångspunkt och institutionell kontext.

Empirisk forskning inom arbetsmarknadsekonomi visar att ekonomiska incitament påverkar beteende, särskilt i form av arbetsutbud och deltagande i program¹. Dessa resultat är robusta inom de institutionella sammanhang där de observeras. Samtidigt genomförs studierna inom ramar där individers handlingsutrymme redan är avgränsat genom existerande regler, krav och ekonomiska villkor.

Det innebär att observerade effekter i många fall speglar anpassning till givna begränsningar. Samma empiriska resultat kan därmed tolkas antingen som evidens för incitamentens direkta effekt, eller som respons på underliggande strukturella villkor. Forskningen beskriver därmed hur beteenden formas inom en given struktur, men fastställer inte entydigt hur beteenden utvecklas vid förändrade institutionella förutsättningar.

Institutionell teori visar att reglering, standardisering och uppföljning utgör funktionella komponenter i komplexa system, särskilt vid informationsasymmetrier och behov av koordinering². Dessa bidrar till stabilitet och förutsägbarhet, men kan samtidigt ge upphov till tröghet där etablerade strukturer kvarstår trots förändrade förutsättningar.

Psykologisk forskning visar att yttre krav i vissa fall kan internaliseras och integreras i individers värdesystem, vilket innebär att graden av upplevd autonomi påverkas av hur reglering utformas snarare än enbart dess närvaro³. Relationen mellan autonomi och struktur är därmed gradvis och kontextberoende.

Meta-analyser av arbetsmarknadspolitiska åtgärder visar att effekter varierar mellan grupper, tidsperioder och institutionella sammanhang⁴, vilket understryker att observerade samband inte är universella.

Mot denna bakgrund ska analysen förstås som en tolkning som betonar hur variation i handlingsutrymme påverkar resursanvändning, beteende och systemeffektivitet. Analysen utgår från att förändringar i institutionella förutsättningar kan ge upphov till andra beteendemönster än de som observeras i befintliga system.

En ytterligare begränsning är att överföring från individnivå till systemnivå kräver antaganden om hur beteenden aggregeras och samverkar. Empiriska resultat på individnivå ger vägledning, men är inte tillräckliga för att entydigt fastställa makroekonomiska utfall utan antaganden om institutionell dynamik⁵.

Analysen förkastar inte etablerad forskning, utan placerar den i ett ramverk där resultat förstås som uttryck för olika institutionella förutsättningar. Handlingsutrymme behandlas som en analytisk variabel, inte som ett normativt mål. Valet grundas i dess betydelse för hur kapacitet blir åtkomlig och kan realiseras, inte i ett antagande om att ökat handlingsutrymme alltid är önskvärt.

¹ Richard Blundell & Thomas MaCurdy (1999). *Labor Supply: A Review of Alternative Approaches*.

² Douglass North (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*.

³ Edward L. Deci & Richard M. Ryan (2000). *The "What" and "Why" of Goal Pursuits*.

⁴ David Card, Jochen Kluve & Andrea Weber (2018). *What Works? A Meta-Analysis of Active Labor Market Programmes*.

⁵ OECD (2017–2023). *Policy reports on labour markets, incentives and social systems*.

L (icke realiserad kapacitet) avser kapacitet som inte omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande, oavsett om den är outnyttjad eller används på ett sätt som inte leder till sådana utfall.

Den tillgängliga kapaciteten i ett system kan därmed förstås som fördelad mellan koordinering (B), realisering (C) och icke realiserad kapacitet (L). Dessa former är tillsammans uttömmande i den meningen att all kapacitet vid varje tidpunkt används inom någon av dessa. Fördelningen mellan dem avgör därmed i vilken utsträckning kapacitet realiseras i aktivitet.

I relation till den begreppsliga kedja som beskrivs i avsnitt 3.0 avser potentialisering (A) de processer och strukturer som påverkar hur kapacitet uppstår ur energi, kropp/medvetande och tillstånd. Koordinering (B) avser de processer som påverkar individens handlingsutrymme, och därigenom indirekt hur kapacitet blir tillgänglig genom perception och kan omsättas i realisering. Realisering (C) motsvarar den punkt i kedjan där kapacitet faktiskt omsätts i handling. Icke realiserad kapacitet (L) uppstår i de fall där tillgänglig kapacitet inte omsätts i handling eller används på ett sätt som inte leder till utfall.

Modellen beskriver därmed inte en separat process vid sidan av kedjan, utan hur kapacitet inom denna kedja möjliggörs, används och i varierande grad inte omsätts i realisering.

Nivån av koordinering påverkar därmed i vilken utsträckning kapacitet kan realiseras, där både för låg och för hög grad av koordinering kan begränsa systemets utfall.

Den totala mängden kapacitet bestäms av omfattningen av potentialisering, medan dess användning avgörs av fördelningen mellan koordinering, realisering och icke realiserad kapacitet.

Realisering förutsätter att kapacitet används i sammanhang där den bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. I den mån kapacitet används i aktiviteter som inte bidrar till sådana utfall, eller inte används alls, utgör den icke realiserad kapacitet.

3.2.0 Sammanhängande modellstruktur

Modellens struktur kan beskrivas som ett system där kapacitet möjliggörs genom potentialisering, fördelas mellan koordinering och realisering, och i varierande grad förblir icke realiserad.

Ekonomiska och samhällliga utfall bestäms därmed inte enbart av mängden tillgänglig kapacitet, utan av hur denna kapacitet fördelas mellan olika användningsområden och i vilken utsträckning den omsätts i aktivitet.

Relationen mellan modellens komponenter är dynamisk. De resurser och aktiviteter som bidrar till potentialisering påverkar den mängd kapacitet som är tillgänglig i systemet.

Samtidigt påverkar omfattningen av koordinering hur stor andel av denna kapacitet som kan omsättas i realisering.

I den mån kapacitet används i aktiviteter som inte bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande, eller inte omsätts alls, utgör den icke realiserad kapacitet.

3.2.X Modellens centrala påstående

Utifrån denna struktur kan systemutfall förstås som en funktion av hur tillgänglig kapacitet fördelas mellan potentialisering (A), koordinering (B), realisering (C) och icke realiserad kapacitet (L), givet individers tillstånd och handlingsutrymme.

Modellen innebär därmed att variationer i ekonomiska och sociala utfall inte enbart kan förklaras av mängden resurser eller aktivitet, utan av hur kapacitet möjliggörs, används och i vilken utsträckning den omsätts i handling som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

En central implikation av modellen är att systemets effektivitet inte enbart kan bedömas utifrån aktivitetsnivå eller resursförbrukning, utan utifrån hur stor andel av den tillgängliga kapaciteten som realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Detta innebär att ett system kan uppvisa hög aktivitet samtidigt som en betydande del av kapaciteten antingen används i aktiviteter med begränsad effekt eller inte realiseras alls. Förändringar i systemets struktur påverkar därmed utfall genom att förändra fördelningen mellan realisering, koordinering och icke realiserad kapacitet, samt genom att påverka hur potentialisering omsätts i faktisk kapacitet.

3.2.1 Operationalisering av modellen – Mätbara data och indikatorer (reviderad och konsistent version)

3.2.1.0 Övergång från individnivå till systemnivå

Övergången från individnivå till systemnivå förstås i detta ramverk som en aggregering av hur kapacitet realiseras över populationen. Variationer i individers tillstånd, handlingsutrymme och perception påverkar sannolikheten att kapacitet omsätts i handling, samt kvaliteten i denna omsättning.

På systemnivå framträder dessa variationer som skillnader i hur kapacitet fördelas mellan potentialisering (A), koordinering (B), realisering (C) och icke realiserad kapacitet (L). Institutionella strukturer påverkar därmed systemutfall genom att forma de underliggande fördelningar av tillstånd, handlingsutrymme och möjligheter till realisering som råder i populationen.

3.2.1.1 Inledning

Syftet med detta avsnitt är att operationalisera modellens centrala begrepp – kapacitet, handlingsutrymme och realisering – samt att konkretisera hur dessa kan mätas empiriskt.

Operationaliseringen tar sin utgångspunkt i den begreppsliga kedjan där energi, kropp/medvetande och tillstånd successivt möjliggör kapacitet, vilken givet handlingsutrymme kan realiseras i handling. Syftet är därmed att skapa mätbara indikatorer som möjliggör analys av hur kapacitet blir tillgänglig och omsätts i aktivitet.

Genom att översätta dessa begrepp till empiriskt observerbara mått skapas en grund för att analysera samband mellan modellens komponenter och faktiska utfall i arbetsmarknadssystemet.

En central princip är att begreppen inte reduceras till enskilda mått, utan analyseras genom kombinationer av indikatorer som tillsammans fångar deras relationella och dynamiska karaktär.

3.2.1.2 Operationalisering av kapacitet, handlingsutrymme och realisering

Kapacitet

Kapacitet definieras som den praktiskt tillgängliga förmågan att omsätta energi i handling, givet individens tillstånd. Kapacitet är därmed en potential, inte en observerad aktivitet.

Operationaliseringen av kapacitet baseras på indikatorer som fångar dess förutsättningar:

Tillståndsrelaterade indikatorer

- Självskattad hälsa
- Psykologiskt välbefinnande
- Stressnivåer
- Kognitiv funktion

Resursrelaterade indikatorer

- Utbildningsnivå
- Yrkeserfarenhet
- Tillgång till materiella resurser
- Tillgång till stödstrukturer

Praktisk mobiliserbarhet av resurser

- Stabilitet i livssituation
- Förutsägbarhet i ekonomiska villkor
- Möjlighet att mobilisera resurser i praktiken

Kapacitet estimeras genom en samlad analytisk bedömning av dessa dimensioner, med särskild vikt vid hur tillstånd påverkar resursers praktiska tillgänglighet.

Perception

Perception avser hur individen uppfattar sina möjligheter och handlingsalternativ i ett givet sammanhang.

Operationaliseringen kan approximera perception genom indikatorer såsom:

Subjektiva indikatorer

- Upplevd förståelse av tillgängliga alternativ
- Upplevd tydlighet i mål och möjligheter
- Upplevd förmåga att identifiera relevanta handlingsvägar

Indirekta indikatorer

- Informationsnivå om tillgängliga alternativ
- Erfarenhet av liknande situationer
- Grad av osäkerhet i beslutsfattande

Handlingsutrymme (inklusive autonomi som komponent)

Handlingsutrymme avser de faktiska möjligheter individen har att agera, givet systemets reglering, ekonomiska villkor och institutionella strukturer. Autonomi utgör i detta sammanhang en komponent av handlingsutrymmet, men inte ett separat begrepp.

Operationaliseringen omfattar både upplevda och faktiska dimensioner:

Subjektiva indikatorer

- Upplevd möjlighet att påverka val av aktivitet
- Upplevt inflytande över tid och arbetsinnehåll
- Upplevd kontroll över livssituation

Strukturella indikatorer

- Grad av villkor kopplade till ersättning
- Förekomst av kontroll- och uppföljningsmekanismer
- Möjlighet att byta eller avstå från aktivitet utan omedelbar ekonomisk konsekvens

Handlingsutrymme analyseras som en kontinuerlig variabel som påverkar i vilken utsträckning tillgänglig kapacitet kan omsättas i handling.

Realisering

Realisering avser den del av kapaciteten som omsätts i handling som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Operationaliseringen omfattar både omfattning och kvalitet i hur kapacitet omsätts:

Omfattning

- Sysselsättningsgrad
- Tidsanvändning i aktiviteter

Kvalitet

- Produktivitet (där mätbart)
- Arbetstillfredsställelse
- Upplevd meningsfullhet

Matchningsindikatorer

- Grad av överensstämmelse mellan individens kapacitet och aktivitetens krav

Realisering förstås därmed utifrån både hur mycket kapacitet som omsätts och hur väl denna omsättning motsvarar relevanta behov.

3.2.1.3 Operationalisering av ABCL-modellen

A – Potentialisering

Avser de processer och strukturer som möjliggör att kapacitet uppstår.

Indikatorer

- Tillgång till utbildning
- Hälsostatus på populationsnivå
- Stabilitet i grundläggande livsvillkor
- Tillgång till trygghetssystem

B – Koordinering

Avser den kapacitet som används för att organisera och upprätthålla systemets funktion.

Indikatorer

- Tidsanvändning för administration och regeluppfyllnad
- Antal interaktioner med institutionella system
- Resurser allokerade till kontroll och uppföljning
- Andel kapacitet använd för systemupprätthållande funktioner

C – Realisering

Avser kapacitet som omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Indikatorer

- Andel tid i produktiva aktiviteter
- Outputmått (produktion, tjänster, resultat)
- Matchningskvalitet
- Bidrag till individ- eller samhällsnivå

L – Icke realiserad kapacitet

Avser kapacitet som inte omsätts i handling som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Indikatorer

- Arbetslöshet
- Underutnyttjande av kompetens
- Frånvaro från aktivitet
- Deltagande i aktiviteter som inte ger relevanta utfall

3.2.1.4 Mätmetoder och datainsamling

Operationaliseringen möjliggör användning av både kvantitativa och kvalitativa metoder.

Kvantitativa metoder:

- Registerdata (sysselsättning, inkomst, utbildning)
- Tidsanvändningsstudier
- Standardiserade enkätinstrument
- Hälsodata och arbetsmiljödata

Kvalitativa metoder

- Intervjuer
- Fallstudier
- Longitudinella individstudier

Kombinationen möjliggör analys av både observerbara mönster och underliggande mekanismer.

3.2.1.5 Praktisk implementering och testning

Modellen kan empiriskt testas genom att:

- använda indikatorerna för A, B, C och L
- analysera fördelningen mellan dessa
- undersöka samband mellan tillstånd, handlingsutrymme och realisering
- jämföra olika systemkontexter

Resultaten kan användas för att pröva modellens konsistens och för att identifiera systematiska variationer i hur kapacitet realiserar.

3.2.1.6 Slutsatser och vägen framåt

Operationaliseringen möjliggör en empirisk analys av hur kapacitet fördelas och realiserar inom olika system.

Nästa steg består i att:

- tillämpa indikatorerna på empiriska data
- analysera variationer mellan grupper och kontexter
- vidareutveckla måtten baserat på observerade samband

3.3 Falsifiering och begränsningar

Denna modell utgör en strukturerad representation av hur kapacitet, givet ett tillstånd, omsätts inom ett handlingsutrymme och realiserar genom aktivitet. För att säkerställa analytisk hållbarhet krävs att det tydliggörs under vilka förhållanden modellen kan ifrågasättas eller inte är tillämplig.

Modellen bygger på antagandet att realisering (C) uppstår genom en strukturerad relation där vad som uppfattas som möjligt påverkar vilka aktiviteter som genomförs, och där genomförda aktiviteter i sin tur påverkar framtida uppfattningar av vad som är möjligt.

Modellen gör ingen bedömning av intention, sanning eller lögn. Den skiljer enbart mellan strukturellt giltiga och ogiltiga relationer mellan A, M_perc, B och C. Ett påstående kan därmed vara felaktigt utan att klassificeras som lögn, och ett utfall utgör inte i sig ett bevis för besluts kvaliteten.

Operativ kärnregel

Modellen implicerar att variation i en komponent ger upphov till variation i efterföljande komponent:

- variation i vad som uppfattas som möjligt påverkar vilka aktiviteter som genomförs
- variation i aktiviteter påverkar realisering (C)
- variation i realisering påverkar framtida uppfattning av vad som är möjligt

Vidare förutsätts att realisering endast kan ske inom det handlingsutrymme som definieras av systemets tillstånd och aktiva begränsningar.

Falsifiering av modellen definieras på två nivåer. Den strukturella nivån avser relationer mellan modellens komponenter och kan utvärderas utifrån observerbara eller rekonstruerbara mönster i ett system. Den operativa nivån avser samma relationer, men prövas med högre precision genom explicit mätning, kontrollerad variation och iterativ kalibrering. Den operativa nivån introducerar inte nya falsifieringskriterier, utan ökar precisionen i hur de strukturella villkoren kan prövas.

Falsifieringskriterier

Modellen skulle ifrågasättas om följande empiriska mönster observeras:

Realisering utan möjlighet:

Kapacitet realiseras systematiskt (C) i situationer där handlingsutrymmet, givet systemets tillstånd, inte medger realisering.

Frånvaro av perceptionspåverkan:

Variation i vad som uppfattas som möjligt saknar systematiskt samband med variation i genomförda aktiviteter.

Frånvaro av beslutspåverkan:

Variation i genomförda aktiviteter saknar systematiskt samband med variation i realisering (C).

Frånvaro av återkoppling:

Realisering (C) påverkar inte framtida uppfattning av vad som är möjligt, trots upprepade utfall.

Förekomst av sådana mönster skulle indikera att modellens centrala antaganden om relationen mellan uppfattning, aktivitet och realisering inte är generellt giltiga.

Tolkning

Falsifiering avgörs inte utifrån enskilda observationer, utan utifrån stabila och reproducerbara mönster över tid. Enstaka avvikelser eller extrema utfall utgör därför inte falsifiering.

Modellen beskriver samband mellan komponenter, inte enskilda utfall. Ett specifikt utfall kan därmed vara förenligt med modellen även om det framstår som avvikande, så länge de underliggande relationerna kvarstår.

Illustrativt exempel på potentiell falsifiering

Ett hypotetiskt fall som skulle utmana modellen är ett system där:

- handlingsutrymmet är tydligt begränsat givet systemets tillstånd,
- variation i uppfattning inte påverkar vilka aktiviteter som genomförs,
- variation i aktiviteter inte påverkar realisering,
- och realisering sker oberoende av vad som är möjligt,

utan observerbar förändring i tillstånd eller matchning mellan kapacitet och handlingsutrymme.

Om sådana mönster observeras systematiskt skulle detta indikera att realisering inte är beroende av möjlighet, uppfattning eller aktivitet, vilket direkt motsäger modellens kärnmekanic.

Tillämpningsområde och avgränsningar

Modellen är tillämpbar i system där följande komponenter kan identifieras eller approximeras:

- kapacitet som kan relateras till aktivitet
- ett definierbart tillstånd
- ett handlingsutrymme som avgränsar möjliga aktiviteter
- observerbar realisering i form av förändring
- observerbara eller infererbara variationer i uppfattning och beslut

Modellen är inte avsedd att tillämpas i system där:

- aktivitet inte kan observeras eller rekonstrueras
- relevant förändring inte kan definieras oberoende av tolkning
- relationen mellan tillstånd, handlingsutrymme och aktivitet inte kan fastställas

Databegränsningar och tolkning

Modellen bygger på antagandet att dess komponenter kan approximeras genom observerbara indikatorer. I praktiken innebär detta att:

- kapacitet inte mäts direkt, utan representeras genom proxyvariabler

- handlingsutrymme endast kan observeras indirekt genom möjliga eller genomförda aktiviteter
- tillstånd tolkas genom observerbara konsekvenser för vad som är möjligt
- uppfattning infereras genom variation i beteende och beslut
- klassificering mellan B, C och L kräver konsekvent tillämpning av modellens definitioner

Falsifiering avser relationer mellan dessa komponenter, snarare än exakta mätningar av deras absoluta nivåer.

Resultaten bör därför förstås som en strukturerad tolkning av hur kapacitet omsätts i förändring, snarare än en exakt mätning av underliggande fenomen.

3.4 Validering genom gränsfall

Modellen har prövats mot ett antal gränsfall, inklusive situationer med hög kapacitet utan realisering, hög aktivitetsnivå utan motsvarande utfall samt system med omfattande koordinering.

Analysen visar att observerade variationer i utfall kan beskrivas inom modellens befintliga struktur genom förändringar i relationen mellan tillstånd, handlingsutrymme och realisering, utan att ytterligare kategorier behöver introduceras.

Gränsfallen illustrerar särskilt att:

- hög aktivitetsnivå inte är liktydig med realisering (C),
- koordinering (B) kan samexistera med både låg och hög realisering beroende på hur den påverkar det tillgängliga handlingsutrymmet,
- icke realiserad kapacitet (L) uppstår när kapacitet inte kan omsättas inom det handlingsutrymme som systemets tillstånd medger.

Resultaten indikerar att modellens förklaringskraft ligger i hur relationen mellan kapacitet, tillstånd och handlingsutrymme förändras, snarare än i behov av strukturell utvidgning.

Valideringen genom gränsfall visar därmed att modellen kan hantera variation i utfall genom interna relationer, förutsatt att dessa kan observeras och relateras till varandra i det analyserade systemet.

Detta innebär dock inte att modellen är universellt giltig, utan att dess struktur är tillräcklig för att beskriva de analyserade fallen inom givna tillämpningsvillkor.

3.5 Modellens kärnrepresentation

Detta avsnitt presenterar en komprimerad representation av modellen. Syftet är att synliggöra dess kärnstruktur i en form som möjliggör reproducerbar tillämpning och rekonstruktion utan förlust av centrala beroenderelationer.

Representationen utgör inte en förenkling av modellen, utan en reduktion där samtliga nödvändiga komponenter och relationer bibehålls.

3.5.1 Systemdefinition

Modellen beskriver hur utfall uppstår genom:

hur kapacitet, givet ett tillstånd, blir åtkomlig genom perception och kan realiseras inom ett begränsat handlingsutrymme

3.5.2 Kärnstruktur (beroendekedja)

Tillstånd → Kapacitet → Perception → Realisering → Utfall

Definitioner (operativa, minimala)

- **Tillstånd**
Systemets aktuella läge som avgör vilken kapacitet som kan uppstå och mobiliseras
- **Kapacitet**
Möjlig aktivitet givet tillstånd
- **Perception**
Den mekanism genom vilken kapacitet, givet tillståndet, blir:
 - åtkomlig
 - begränsad
 - delvis synlig
 - eller otillräckligt differentierad

⇒ **tillgänglig kapacitet ≠ åtkomlig kapacitet**

- **Realisering**
Kapacitet som omsätts i handling som ger upphov till utfall inom vad som är möjligt
- **Utfall**
Effekter av realiserad kapacitet

3.5.3 Begränsningsstruktur

Handlingsutrymme definierar:

mängden möjliga handlingar och är beroende av systemets tillstånd

Det fungerar som:

- en **gräns för realisering**
- en **medierande faktor mellan kapacitet och utfall**

3.5.4 Systemfördelning (ABCL)

Kapacitet i systemet kan beskrivas som fördelad över:

- **A - Potentialisering**
aktivitet som påverkar tillstånd och kapacitetsuppbyggnad
- **B - Koordinering**
kapacitet som används för att strukturera, reglera eller upprätthålla systemet
- **C - Realisering**
kapacitet som leder till produktion, utveckling eller välbefinnande
- **L - Icke realiserad kapacitet**
 - kapacitet som:
 - inte är åtkomlig
 - inte används
 - eller används utan att bidra till utfall

3.5.5 Centrala relationer (icke-deterministiska)

Följande gäller:

1. Kapacitet uppstår ur tillstånd
2. Realisering kräver:
 - a. tillräcklig kapacitet
 - b. åtkomst via perception
 - c. möjlighet inom handlingsutrymme
3. Perception avgör vilken del av kapaciteten som är åtkomlig givet tillståndet
4. Handlingsutrymme avgör vad som är möjligt givet tillståndet
5. Realisering kan endast ske inom möjlighetsrummet
Samtliga led i kedjan är tillståndsberoende och förändras med tillståndet.

3.5.6 Icke-ekvivalenser (kritiska)

- Kapacitet \neq Realisering
- Aktivitet \neq Realisering ($B \neq C$)
- Tillgänglig kapacitet \neq Åtkomlig kapacitet

- Hög aktivitet \neq Högt utfall

3.5.7 Strukturell nödvändighet

- **L (icke realiserad kapacitet)** är alltid närvarande
- **B (koordinering)** kan både möjliggöra och begränsa realisering
- Systemets utfall beror på fördelningen mellan B, C och L, inte bara mängden kapacitet, givet hur denna fördelning påverkar vad som är åtkomligt och möjligt

3.5.8 Gränsvillkor (måste hålla)

Modellen är giltig endast om:

- realisering \subseteq vad som är möjligt
- kapacitet inte direkt ger utfall
- perception påverkar åtkomst
- handlingsutrymme begränsar realisering
- B, C och L är särskiljbara

3.5.9 Ogiltighetsvillkor

Modellen bryter samman om den kan tolkas som att:

- kapacitet automatiskt realiserar
- realisering sker utan möjlighet
- perception saknar effekt
- all aktivitet klassas som realisering
- L kan elimineras

3.5.10 Systemimplikation (minimal)

Systemets effektivitet bestäms av:

i vilken utsträckning kapacitet blir åtkomlig och kan realiserar inom givna begränsningar

Inte av:

- total aktivitet
- total resursnivå

3.5.11 Rekonstruktionskrav

Denna representation är giltig endast om följande kan återställas:

- beroenden mellan alla led
- perception som åtkomstlager
- handlingsutrymme som begränsning
- skillnad mellan B, C och L
- realiseringens beroende av möjlighet

3.6 Operativ implementering

Operativ tillämpning av modellen förutsätter explicita regler för hur data får mappas till A, M_perc, B och C, samt under vilka villkor en analys ska avbrytas. Dessa regler utgör en begränsning av tillämpningen, inte en utvidgning av modellen.

Reglerna säkerställer att:

- varje komponent i kedjan kan rekonstrueras utan antaganden
- utfall (C) inte används för att konstruera perception (M_perc) eller beslut (B)
- cirkulär logik inte tillåts
- analys avbryts när nödvändig information saknas

Den operativa specifikationen möjliggör reproducerbar analys och systematisk prövning av modellens giltighet. Fullständig beskrivning tillhandahålls i separat dokumentation.

4. Från ramverk till tillämpning

Analysen utgår från att system påverkar individers tillstånd, tillgänglig kapacitet och möjligheten att omsätta denna kapacitet i realisering.

I denna tillämpning definieras relevant utfall som observerbar förändring i produktion, utveckling eller välbefinnande som uppstår genom realiserad kapacitet.

Detta innebär att analysen inte utgår från aktivitet eller deltagande som sådant, utan från i vilken utsträckning kapacitet blir åtkomlig och kan realiseras inom givna begränsningar.

De följande avsnitten analyserar hur variationer i tillstånd, perception och handlingsutrymme påverkar realisering och därmed utfall.

4.1 Tillämpning: arbetsmarknadssystemet

Ramverket tillämpas på arbetsmarknadssystemet som ett konkret fall av hur kapacitet organiseras och realiseras inom ett institutionellt sammanhang.

Systemet utgör den analytiska kontext inom vilken relationen mellan reglering, handlingsutrymme och resursanvändning studeras, samt hur dessa samverkar och formar beteenden, kapacitetsutnyttjande och utfall.

Analysen omfattar både befintliga strukturer och alternativa systemvariationer, vilka används för att undersöka hur förändrade villkor påverkar incitament, resursfördelning och realisering av kapacitet.

Tillämpningen illustrerar därmed hur ramverket kan användas för att analysera hur kapacitet organiseras och realiserar i ett socioekonomiskt system.

4.1.1 Begrepp i tillämpningen

Följande begrepp används i tillämpningen för att beskriva hur handlingsutrymme struktureras och hur kapacitet blir åtkomlig och realiserar inom det studerade systemet. Begreppen är kontextspecifika och kompletterar ramverkets generella begreppsapparat.

Reglering avser de formella krav, villkor och strukturer som definierar handlingsutrymmet i ett system. Reglering påverkar vilka handlingar som är möjliga, tillåtna eller otillåtna, och därmed hur kapacitet kan omsättas i aktivitet.

Beredskap avser den del av kapaciteten som, givet aktuellt tillstånd och situation, är tillgänglig för omedelbar användning. Beredskap utgör därmed den praktiskt mobiliserbara delen av kapaciteten och kan variera över tid.

Kontroll avser institutionella mekanismer kopplade till reglering som används för att styra, övervaka och villkora beteenden. Detta inkluderar exempelvis krav på rapportering, deltagande i aktiviteter samt prövning av rätt till ersättning. Begreppet används här i en avgränsad, operativ betydelse och omfattar inte individers egen självreglering eller informella sociala normer.

Kontrollapparat avser de administrativa, institutionella och organisatoriska strukturer genom vilka kontroll utövas. Detta innefattar myndigheter, handläggning, uppföljning, sanktioner, IT-system samt samverkansstrukturer mellan olika aktörer.

Individanpassning avser utformning av insatser, stöd och åtgärder utifrån specifika förutsättningar, kompetenser och preferenser, snarare än utifrån standardiserade processer.

Ekonomisk trygghet avser möjligheten att tillgodose grundläggande behov utan omedelbart beroende av extern prövning eller villkorad ersättning. Begreppet beskriver graden av stabilitet i försörjningssituationen.

Sysselsättning utan medbestämmande avser situationer där deltagande i arbete eller aktiviteter i hög grad är strukturerat av externa krav, med begränsat inflytande över

arbetsuppgifter, arbetsform eller mål. Detta inkluderar både formell sysselsättning och aktiviteter som är kopplade till villkor för ekonomisk ersättning.

4.2 Analytisk utgångspunkt

Mot bakgrund av ramverket prövas hypotesen att graden av handlingsutrymme påverkar i vilken utsträckning kapacitet blir åtkomlig och omsätts i realisering, och därmed vilka utfall som uppstår.

Detta innebär att förändringar i de villkor som omger tillgång till resurser och deltagande i systemaktiviteter kan förändra incitamentsstrukturen och därigenom hur beslut fattas och hur kapacitet realiserar.

Hypotesen innebär inte att alla individer reagerar likartat, utan att variation i handlingsutrymme systematiskt påverkar mönster i beteende och resursanvändning, särskilt i situationer där ekonomiska begränsningar annars driver kortsiktig anpassning.

4.3 Empiriska implikationer: motivation och prestation

Empirisk forskning inom psykologi och arbetsmarknadsekonomi visar att variationer i autonomi och individanpassning påverkar motivation och prestation. I ramverkets termer kan detta förstås som variationer i handlingsutrymme och perception, vilka påverkar i vilken utsträckning kapacitet blir åtkomlig och kan realiserar.

Studier av arbetsmarknadsåtgärder indikerar att standardiserade insatser generellt har begränsade effekter på långsiktig etablering, medan mer riktade och individanpassade insatser, där individens förutsättningar och arbetsmarknadens efterfrågan i högre grad sammanfaller, tenderar att ge mer varaktiga utfall¹. I ramverket motsvarar detta skillnader i matchning och handlingsutrymme, vilket påverkar hur stor andel av tillgänglig kapacitet som kan omsättas i realisering.

Internationell forskning inom arbetsmarknadsekonomi, särskilt metaanalyser av aktiva arbetsmarknadsprogram, visar att effekterna av sådana insatser varierar med utformning. Program som i hög grad bygger på standardiserade aktiviteter och krav uppvisar ofta små eller kortsiktiga effekter, medan insatser som förbättrar matchning mellan individens kompetens och arbetsmarknadens efterfrågan är associerade med större och mer bestående utfall². Detta kan i modellen förstås som variation i hur handlingsutrymme och perception möjliggör realisering, snarare än enbart variation i kapacitet.

Psykologisk forskning ger ytterligare stöd för dessa samband. Inom Self-Determination Theory, utvecklad av Edward L. Deci och Richard M. Ryan, framhålls autonomi som en grundläggande förutsättning för intrinsisk motivation. Studier visar att när individers handlande i hög grad styrs av externa krav snarare än egna val, minskar motivation, engagemang och prestation³. I modellens termer innebär detta att perception av handlingsutrymme påverkar i vilken utsträckning kapacitet blir åtkomlig för realisering.

Beteenden inom reglerade system kan uppstå genom aktivt val, anpassning till externa krav eller genom internaliserade mönster som etablerats under tidigare institutionella förhållanden och som kvarstår även när dessa förändrats. Dessa former av beteende kan ge upphov till likartade handlingar, men skiljer sig i grad av autonomi och därmed i hur kapacitet omsätts i realisering.

Detta innebär inte att externa incitament saknar betydelse, utan att deras effekter är beroende av utformning. Forskning visar att system med omfattande reglering och kontroll i vissa fall påverkar beteenden på kort sikt, samtidigt som de kan minska intrinsisk motivation, särskilt i uppgifter som kräver engagemang, kreativitet eller långsiktig utveckling⁴. I modellen motsvarar detta att kapacitet kan mobiliseras men i begränsad utsträckning omsätts i kvalitativ realisering.

Sammantaget indikerar evidensen att variationer i individens handlingsutrymme utgör en central mekanism bakom variationer i motivation och prestation. I ramverkets termer innebär detta att skillnader i handlingsutrymme, perception och matchning påverkar relationen mellan kapacitet och realisering, och därmed de utfall som observeras.

De samband som identifieras i detta avsnitt återfinns inom flera forskningsfält, där olika angreppssätt oberoende av varandra pekar mot betydelsen av incitamentsstruktur, autonomi och organisatoriska förhållanden för observerade utfall. Ramverket fungerar här som en integrerande struktur för att tolka dessa resultat i termer av hur kapacitet blir åtkomlig och omsätts i handling.

¹ Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering – studier av svenska arbetsmarknadsprogram och effekter av individanpassning och matchning.

² David Card, Jochen Kluge & Andrea Weber (2018). *What Works? A Meta-Analysis of Active Labor Market Program Evaluations*. Journal of the European Economic Association.

³ Edward L. Deci & Richard M. Ryan (2000). *The "What" and "Why" of Goal Pursuits*.

⁴ Teresa Amabile (1996). *Creativity in Context*; Marylène Gagné & Edward L. Deci (2005). *Self-Determination Theory and Work Motivation*.

5. Empiriska implikationer: psykisk hälsa

Svensk forskning visar att arbetsrelaterad psykisk ohälsa är nära kopplad till graden av inflytande och handlingsutrymme i arbetssituationen. Studier från Myndigheten för arbetsmiljökunskap och Arbetsmiljöverket visar att låg grad av inflytande över arbetsuppgifter och arbetssituation är associerad med ökad risk för stressrelaterad ohälsa¹. I ramverkets termer motsvarar detta situationer där handlingsutrymmet är begränsat, vilket påverkar i vilken utsträckning kapacitet kan bli åtkomlig och omsätts i realisering.

Psykologisk forskning visar vidare att stress inte enbart uppstår till följd av krav i sig, utan av relationen mellan krav och individens upplevda handlingsutrymme. Enligt Demand-Control-modellen, utvecklad av Robert Karasek, uppstår de mest negativa

stressreaktionerna i situationer där kraven är höga samtidigt som individens handlingsutrymme är begränsat². I modellens termer innebär detta att kapacitet mobiliseras under höga krav, men att begränsningar i handlingsutrymme hindrar realisering, vilket skapar en obalans mellan tillgänglig och realiserbar kapacitet.

Epidemiologiska studier baserade på svenska registerdata ger ytterligare stöd för dessa samband. Forskning visar att individer som exponeras för arbetsförhållanden med kombinationen höga krav och begränsat handlingsutrymme har en signifikant ökad risk för sjukskrivning och psykisk ohälsa, även efter kontroll för socioekonomiska faktorer³. Detta indikerar att begränsningar i handlingsutrymme utgör en självständig riskfaktor, vilket i modellen kan förstås som en systematisk begränsning av realisering snarare än enbart variation i kapacitet.

Denna evidens är förenlig med etablerad internationell teori. I vidareutvecklingen av Demand–Control-modellen identifieras kombinationen av höga krav och låg beslutsautonomi – så kallad “job strain” – som en central mekanism bakom arbetsrelaterad ohälsa⁴. I ramverkets termer motsvarar detta en situation där kapacitet aktiveras men i begränsad utsträckning kan omsättas i handling, vilket leder till ökad belastning utan motsvarande realisering.

Internationella systematiska översikter och metaanalyser ger ytterligare stöd för sambandet mellan arbetsförhållanden och psykisk hälsa. En översikt publicerad i *The Lancet* visar att ogynnsamma arbetsförhållanden, inklusive begränsat handlingsutrymme, är associerade med en ökad risk för depression⁵. Liknande resultat återfinns i metaanalyser där låg beslutsautonomi konsekvent kopplas till försämrad psykisk hälsa. I modellen kan detta förstås som att en större andel av kapaciteten förblir icke realiserad (L), eller realiseras under begränsningar som inte leder till funktionella utfall.

På samhällsnivå är konsekvenserna betydande. En gemensam rapport från World Health Organization och International Labour Organization uppskattar att depression och ångest leder till förlust av cirka 12 miljarder arbetsdagar globalt varje år, motsvarande en ekonomisk kostnad om cirka 4 procent av global BNP⁶. I ramverkets termer innebär detta att begränsningar i handlingsutrymme inte enbart påverkar individnivå, utan även systemnivå genom att reducera graden av realiserad kapacitet.

Sammantaget visar evidensen att arbetsrelaterade strukturer som begränsar individens handlingsutrymme är associerade med mätbara hälsorisker och betydande samhällsekonomiska konsekvenser. I modellen kan dessa samband förstås som effekter av hur relationen mellan kapacitet, perception och handlingsutrymme påverkar möjligheten till realisering, och därmed vilka utfall som uppstår.

¹ Myndigheten för arbetsmiljökunskap (2022). *Arbetsmiljö och psykisk ohälsa i Sverige*; Arbetsmiljöverket, arbetsmiljöundersökningar.

² Robert Karasek (1979). *Job demands, job decision latitude, and mental strain*; vidareutvecklad i Karasek & Theorell (1990).

³ Svensk registerbaserad forskning om arbetsmiljö, sjukskrivning och psykisk ohälsa (t.ex. studier baserade på arbetsmiljö- och sjukförsäkringsdata).

⁴ Robert Karasek & Tores Theorell (1990). *Healthy Work*.

⁵ The Lancet – systematiska översikter om arbete och depression.

⁶ World Health Organization & International Labour Organization (2022). *Mental health at work: policy brief*.

6. Arbetsmarknadseffekter

Svensk empirisk forskning visar att effekterna av aktiva arbetsmarknadsprogram varierar avsevärt beroende på insatsernas utformning och innehåll. Studier från Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering visar att generella och standardiserade program ofta uppvisar små eller statistiskt osäkra effekter på sysselsättning, särskilt på kort sikt¹. Detta indikerar att program som inte differentierar mellan individens förutsättningar har begränsad effektivitet som arbetsmarknadspolitiskt verktyg.

Svensk forskning visar samtidigt att mer intensiva och riktade insatser kan förbättra arbetsmarknadsutfall. Studier av Matz Dahlberg m.fl. visar att tidiga och aktiva insatser från arbetsförmedlingen leder till statistiskt signifikant högre övergång till arbete jämfört med mer passiva åtgärder². Resultaten indikerar att insatsernas utformning – snarare än enbart deras existens – är avgörande för deras effekt.

Internationell forskning ger en samstämmig bild. En omfattande metaanalys av David Card, Jochen Kluge och Andrea Weber (2018), baserad på över 200 utvärderingar, visar att arbetsmarknadsprogram med fokus på snabb aktivering – ofta benämnda som workfare-insatser – i genomsnitt ger mycket begränsade effekter på sysselsättning, i storleksordningen 0–2 procentenheter på kort sikt³. Författarna konstaterar att sådana program generellt har svagare effekt än utbildningsinsatser och andra åtgärder som stärker individens ställning på arbetsmarknaden.

Samma forskning visar att effekterna av arbetsmarknadsprogram utvecklas över tid. Insatser med fokus på kompetensutveckling uppvisar ofta svagare initiala effekter men starkare och mer varaktiga resultat på längre sikt⁴. Detta tyder på att program som prioriterar snabb aktivering framför långsiktig etablering riskerar att vara ineffektiva ur ett samhällsekonomiskt perspektiv.

Matchning mellan individ och arbete utgör en central mekanism bakom dessa skillnader. Svensk forskning från IFAU visar att bristande matchning är associerad med lägre produktivitet, kortare anställningsvaraktighet och sämre löneutveckling⁵. När arbetsmarknadspolitiska insatser inte tar hänsyn till individers kompetens och arbetsgivares behov uppstår en ineffektiv resursallokering, vilket påverkar arbetsmarknadens funktion negativt.

Sammantaget visar både svensk och internationell forskning att arbetsmarknadspolitiska system som präglas av standardisering och begränsad anpassning tenderar att ge svaga eller kortvariga effekter. Däremot uppvisar insatser som förbättrar matchning och stärker individens position på arbetsmarknaden mer robusta och långsiktiga resultat. Detta indikerar att effektiviteten i arbetsmarknadspolitiken i hög grad är beroende av hur väl insatserna anpassas till faktiska förutsättningar på individ- och arbetsgivarnivå.

1. IFAU (2018). *Effekter av arbetsmarknadspolitiska program – en översikt*.
2. Dahlberg, M., m.fl. (2014; 2017). Studier av intensifierade arbetsförmedlingsinsatser i Sverige (IFAU/Working Papers).
3. Card, D., Kluve, J., & Weber, A. (2018). *What Works? A Meta-Analysis of Active Labor Market Policies*. (\approx 0–2 procentenheter).
4. Card, D., Kluve, J., & Weber, A. (2018). (tidsdimension och långsiktiga effekter).
5. IFAU (flera studier om matchning, löner och arbetsmarknadsutfall).

7. Institutionell tillit och legitimitet

Arbetsmarknadspolitiska system innebär per definition en avvägning mellan statens intresse av styrning och individens rätt till självbestämmande. Denna inneboende spänning aktualiserar frågor om graden av inflytande över den egna livssituationen och handlingsutrymmet i arbetsrelaterade sammanhang. Som framgått av den empiriska evidensen är denna avvägning inte neutral, utan påverkar såväl effektivitet som hälsa och arbetsmarknadsutfall.

Forskning om institutionell tillit visar att graden av upplevd autonomi har direkt betydelse för individers benägenhet att acceptera och följa samhällliga regler och beslut. En central mekanism i detta sammanhang är den så kallade crowding-out-effekten, beskriven av Bruno S. Frey, där externa former av reglering och tillhörande kontrollmekanismer kan tränga undan individers inre motivation att bidra till kollektiva mål¹. När individer upplever att deras handlingsutrymme begränsas genom tvång eller stark styrning minskar benägenheten till frivillig efterlevnad, vilket på sikt kan undergräva systemets effektivitet.

Relaterat till detta visar forskning om proceduriell rättvisa att legitimitet utgör en avgörande faktor för regel efterlevnad. Studier av Tom R. Tyler visar att individer i högre grad följer beslut och regler när de uppfattar dem som rättvisa och legitima, snarare än enbart på grund av sanktioner eller kontroll kopplad till regelverk². Legitimitet bygger i

detta sammanhang på upplevelsen av att beslutsprocesser är transparenta, proportionerliga och tar hänsyn till individens perspektiv.

Denna distinktion mellan efterlevnad och legitimitet är central. System som i huvudsak förlitar sig på externa incitament eller sanktioner kan uppnå kortsiktig efterlevnad, men riskerar att samtidigt minska den långsiktiga tilliten till institutioner. Forskningen indikerar att när legitimiteten eroderar ökar behovet av reglering och kontroll, vilket kan skapa en självförstärkande process där tillit successivt ersätts av tvång³.

I samhällen med heterogena befolkningar och varierande individuella förutsättningar blir denna problematik särskilt tydlig. Standardiserade system uppfattas som mindre rättvisa när de inte tar hänsyn till individuella omständigheter, vilket påverkar både tillit och efterlevnad negativt. Detta innebär att graden av individinflytande inte enbart är en fråga om effektivitet, utan även om institutionell hållbarhet.

Sammantaget visar forskningen att legitimitet och tillit är centrala för att arbetsmarknadspolitiska system ska fungera över tid. System som i hög grad begränsar individens inflytande riskerar att undergräva denna legitimitet, vilket i sin tur påverkar både efterlevnad och effektivitet. Därmed framträder autonomi och upplevt inflytande som viktiga komponenter inte bara för individuella utfall, utan för hela systemets långsiktiga stabilitet.

Utöver dessa mekanismer indikerar forskning inom beteendekonomi och psykologi att individers benägenhet att bidra till andra ökar i miljöer präglade av låg osäkerhet och hög upplevd trygghet. Prosocialt beteende kan därmed i vissa fall förstås som en funktion av individuellt handlingsutrymme och välbefinnande, snarare än enbart som ett resultat av externa incitament. Detta innebär att graden av reglering och ekonomisk villkorlighet inte enbart påverkar efterlevnad, utan även de underliggande beteendemönster som systemet ger upphov till över tid.

1. Frey, B. S. (1997). *Not Just for the Money: An Economic Theory of Personal Motivation*.
2. Tyler, T. R. (2006). *Why People Obey the Law*.
3. Se även forskning om relationen mellan legitimitet, tillit och efterlevnad inom institutionell teori och beteendekonomi.

8. Svensk kontext

Svensk arbetsmarknadspolitik har under lång tid varit föremål för omfattande utvärdering och analys, där både effekter och utformning av insatser har granskats. Forskning och utvärderingar från Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering visar att resultaten av arbetsmarknadspolitiska program varierar betydligt beroende på hur insatserna är utformade¹. Myndigheten har i flera rapporter betonat vikten av träffsäkerhet, uppföljning och anpassning till individers förutsättningar som centrala faktorer för att uppnå goda resultat.

Statliga utredningar (SOU) har även identifierat strukturella utmaningar i arbetsmarknadspolitiken. Flera utredningar pekar på svårigheter i att balansera effektiv styrning med behovet av flexibilitet och individanpassning, särskilt inom ramen för ett regelstyrt system². Det framhålls att standardiserade processer kan förenkla administration och uppföljning, men samtidigt riskerar att minska träffsäkerheten i insatserna.

Även Arbetsförmedlingen har i egna analyser och rapporter lyft fram utmaningar kopplade till matchning, individanpassning och effektivitet i genomförandet av arbetsmarknadspolitiska åtgärder³. I myndighetens verksamhetsutveckling betonas vikten av att förbättra matchningen mellan arbetssökande och arbetsgivare, samt att anpassa insatser utifrån individens kompetens och behov.

Sammantaget visar den svenska kontexten att de utmaningar som identifierats i forskningen också återfinns i praktiken. Utvärderingar, utredningar och myndighetsrapporter pekar samstämmigt på betydelsen av träffsäkerhet, flexibilitet och anpassning i arbetsmarknadspolitiska insatser. Detta indikerar att de mekanismer som tidigare identifierats inte enbart är teoretiska, utan har konkret relevans för utformningen och funktionen av det svenska systemet.

1. IFAU (flertal rapporter om arbetsmarknadspolitiska program och deras effekter).
2. SOU (olika utredningar om arbetsmarknadspolitikens utformning och effektivitet).
3. Arbetsförmedlingen (verksamhetsrapporter och analyser av matchning och insatser)

9. Ekonomisk analys

9.0 Multidimensionellt kostnadsramverk

9.0.1 Analytisk utgångspunkt

Kostnader i arbetsmarknadssystemet förstås inte enbart som budgetära utgifter, utan genom hur kapacitet möjliggörs, binds och realiseras i praktiken.

Offentliga utgifter utgör en del av systemets kostnadsbild, men fångar inte fullt ut hur resurser används. I denna analys avser resursanvändning hur kapacitet fördelas mellan aktiviteter som upprätthåller systemets struktur och aktiviteter som bidrar till produktion, utveckling och välbefinnande.

Resurser betraktas som en sammansatt storhet bestående av monetära medel, arbetstid och organisatorisk kapacitet. En budgetpost motsvarar därmed inte enbart en finansiell kostnad, utan även en allokering av arbetskraft, tid och institutionell struktur som påverkar hur kapacitet aktiveras och används.

Arbetsmarknadssystemets utformning påverkar hur denna kapacitet fördelas. Administrativa processer, reglering och kontroll binder kapacitet till systemets upprätthållande, medan andra aktiviteter möjliggör realisering i form av produktion, utveckling och välbefinnande. På motsvarande sätt utgör individers deltagande i systemet en tidsanvändning som påverkar i vilken utsträckning kapacitet omsätts i sådana utfall.

Den centrala frågan blir därmed inte enbart hur stora resurser som används, utan hur dessa används, i vilken utsträckning kapacitet binds till systemets upprätthållande, i vilken utsträckning den realiseras, samt vilken kapacitet som inte omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Analysen utgår vidare från att individers välbefinnande påverkar hur kapacitet realiseras, och därmed hur ekonomiska utfall uppstår.

9.0.2 Kostnadsdimensioner

För att synliggöra hur resurser används i arbetsmarknadssystemet delas kostnader i denna analys upp i ett antal kompletterande dimensioner. Uppdelningen tydliggör att resursanvändning inte enbart består av direkta utgifter, utan även av tidsanvändning och strukturella förhållanden som påverkar hur kapacitet möjliggörs och används.

Dimensionerna utgör delar av ett sammanhängande system där förändringar i en dimension påverkar hur kapacitet möjliggörs, binds, realiseras eller inte omsätts i de övriga.

Direkta kostnader

Direkta kostnader avser offentliga utgifter kopplade till ersättningar, program och drift av berörda institutioner, inklusive transfereringar till individer och finansiering av myndigheter.

Dessa kostnader påverkar kapacitet genom att möjliggöra och upprätthålla individers tillstånd samt systemets funktion, vilket avgör i vilken utsträckning kapacitet kan aktiveras.

Beroende på hur resurserna används bidrar de samtidigt till att kapacitet realiseras, binds eller inte omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Systemkostnader

Systemkostnader avser resurser som används för att upprätthålla systemets struktur, såsom administration, kontroll, uppföljning och samordning.

Dessa kostnader motsvarar i huvudsak koordinering (B), det vill säga kapacitet som tas i anspråk för att upprätthålla systemet snarare än att omsättas i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Systemkostnader uppstår både inom offentliga och privata aktörer, då krav på dokumentation och efterlevnad påverkar resursanvändningen brett i systemet.

Tidskostnader

Tidskostnader avser den tid genom vilken kapacitet tas i anspråk, både inom institutioner och hos individer.

När tid används för administrativa och kontrollrelaterade aktiviteter binds kapacitet till systemets upprätthållande, vilket påverkar i vilken utsträckning kapacitet omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Tidskostnader utgör därmed en alternativkostnad, då tid som binds i sådana aktiviteter inte kan användas för realisering av kapacitet i andra former.

Dynamiska effekter

Dynamiska effekter avser hur systemets utformning påverkar hur kapacitet möjliggörs, mobiliseras och realiserar över tid.

Dessa effekter uppstår genom hur incitament, krav och strukturer påverkar individers tillstånd, handlingsutrymme och matchning, vilket i sin tur avgör hur kapacitet fördelas mellan realisering (C), koordinering (B) och icke realiserad kapacitet (L).

Dynamiska effekter påverkar därmed både hur kapacitet utvecklas och hur effektivt den omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

9.0.2.1 Samspel mellan dimensioner

Kostnadsdimensionerna är sammanlänkade och påverkar varandra genom hur de förändrar tillstånd, handlingsutrymme och matchning. Förändringar i en dimension påverkar därmed hur kapacitet fördelas mellan realisering (C), koordinering (B) och icke realiserad kapacitet (L).

Exempelvis kan ökade krav på kontroll och standardisering öka både direkta kostnader och tidskostnader, samtidigt som de påverkar individers tillstånd genom ökad belastning eller minskat handlingsutrymme, vilket i sin tur påverkar hur kapacitet omsätts i handling.

På motsvarande sätt kan förändringar som förbättrar individers tillstånd eller utökar handlingsutrymmet minska behovet av vissa systemkostnader och frigöra kapacitet för realisering.

System med liknande direkta kostnader kan därmed ge olika utfall beroende på hur kapacitet fördelas.

När resurser binds till administration och kontroll ökar koordinering (B), vilket minskar andelen kapacitet som realiseras.

När resurser istället möjliggör aktivitet med direkt koppling till produktion, utveckling eller välbefinnande minskar koordinering, vilket ökar realisering (C).

Skillnaden mellan systemen utgörs därmed av fördelningen mellan koordinering (B), realisering (C) och icke realiserad kapacitet (L).

9.0.3 Beräkningsprinciper

De kvantitativa uppskattningarna i denna analys bygger på förenklade och transparenta beräkningsprinciper för att identifiera storleksordningar i systemets resursanvändning. Metoden kopplar monetära kostnader, organisatorisk kapacitet och tidsanvändning i ett gemensamt ramverk som beskriver hur kapacitet möjliggörs och används.

Beräkningarna genomförs i tre steg. Först uppskattas monetära kostnader. Därefter omvandlas dessa till organisatorisk kapacitet genom att relatera totala utgifter till genomsnittliga kostnader per heltidsanställd, inklusive lön, arbetsgivaravgifter och övriga omkostnader. Detta ger ett mått på hur många heltidstjänster som möjliggörs av resurserna.

I nästa steg översätts heltidstjänster till tidsanvändning genom antaganden om genomsnittlig årlig arbetstid. I analysen används ett riktvärde om cirka 1 700 arbetstimmar per heltidsanställd och år, vilket ger en uppskattning av den totala arbetstid som tas i anspråk i systemet.

För att hantera variationer används intervall snarare än punkttestimat, baserade på rimliga variationer i kostnadsnivåer och omfattning, vilket speglar osäkerhet utan att förlora analytisk precision.

Individens tidsanvändning uppskattas genom förenklade och avsiktligt konservativa antaganden om återkommande aktiviteter, såsom ansökningar, möten och uppföljning. Syftet är att illustrera storleksordningar och hur kapacitet används i relation till systemets krav.

Den genomsnittliga kostnaden per heltidsanställd inkluderar ersättning för semester och annan frånvaro, medan den uppskattade arbetstiden om cirka 1 700 timmar per år motsvarar den produktiva tid som erhålls.

Analysen använder arbetstid som primär kostnadsenhet, då detta möjliggör en direkt koppling mellan resursanvändning och aktivitet. Arbetstid avser den tid under vilken kapacitet omsätts i handling.

Arbetstid kan vid behov omräknas till monetära termer, vilket möjliggör jämförelser med traditionella budgetmått utan att begränsa analysen till finansiella flöden.

9.0.4 Datakällor och antaganden

De kvantitativa uppskattningarna i analysen baseras på offentliga datakällor och förenklade antaganden. Centrala källor utgörs av statliga och kommunala budgetar, myndigheters årsredovisningar samt tillgänglig statistik över sysselsättning och kostnadsnivåer.

Uppgifter om offentliga utgifter hämtas huvudsakligen från nationella budgetunderlag och redovisningar från berörda myndigheter, såsom Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och kommunal verksamhet. Dessa används för att uppskatta storleksordningen på resurser som är direkt kopplade till systemets funktion.

Genomsnittliga kostnader per heltidsanställd baseras på typiska nivåer för lön, arbetsgivaravgifter och övriga omkostnader inom offentlig sektor. Intervall används för att spegla variationer mellan verksamheter och yrkesroller.

Antaganden om tidsanvändning bygger på genomsnittlig arbetstid samt förenklade uppskattningar av återkommande aktiviteter inom systemet. För individers tidsanvändning används konservativa antaganden för att undvika överskattning.

Tillgängliga datakällor fångar i huvudsak observerbara storheter såsom utgifter, sysselsättning och tidsanvändning, medan centrala variabler i modellen, såsom individers tillstånd, faktisk kapacitet och kvalitet i matchning, endast kan observeras indirekt.

De kvantitativa uppskattningarna baseras därför delvis på proxyvariabler, vilka fångar vissa aspekter av systemets funktion men inte fullt ut dess underliggande mekanismer.

Analysen ska därmed förstås som en approximation av hur kapacitet möjliggörs, binds och realiseras, snarare än en exakt mätning av dessa storheter.

9.0.5 Avgränsningar

Analysen avser resursanvändning kopplad till arbetsmarknadssystemets struktur, med fokus på administration, kontroll och deltagande. De kvantitativa uppskattningarna omfattar direkta kostnader och tidsanvändning som kan härledas till systemets funktion.

Analysen inkluderar:

- offentliga utgifter för ersättningar och program
- administrativa och kontrollrelaterade resurser
- tidsanvändning inom berörda institutioner
- tidsanvändning hos individer kopplad till systemets krav

Analysen omfattar inte fullt ut bredare samhällsekonomiska konsekvenser av systemets utformning, såsom långsiktiga effekter på hälsa, utbildning, kriminalitet eller intergenerationella utfall.

Dessa behandlas istället som dynamiska effekter och diskuteras kvalitativt.

Analysen fastställer inte exakta kausala samband mellan enskilda åtgärder och specifika utfall, utan fokuserar på strukturella samband och de mekanismer genom vilka systemets utformning påverkar resursanvändning.

Uppskattningarna ska tolkas som indikativa storleksordningar snarare än exakta nivåer, och används för att synliggöra omfattningen av resursanvändning samt möjliggöra jämförelser mellan olika sätt att organisera dessa resurser.

9.1 Nuvarande system: kostnadsstruktur och resursfördelning

Det svenska arbetsmarknadssystemet kan analyseras som ett system där betydande resurser tillförs, men där utfallet i stor utsträckning avgörs av hur kapacitet fördelas mellan koordinering (B), realisering (C) och icke realiserad kapacitet (L).

Systemet utgörs av ett sammanhängande nätverk av statliga och kommunala funktioner där resurser används parallellt för transfereringar, administration och kontroll. Denna struktur innebär att en betydande del av kapaciteten tas i anspråk för att upprätthålla systemets funktion, vilket påverkar i vilken utsträckning resurser omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Centrala aktörer inkluderar Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan samt kommunal socialtjänst. Dessa utgör tillsammans en struktur där resurser fördelas mellan direkta transfereringar till individer och systemkostnader i form av administration, uppföljning och kontroll. I termer av modellen innebär detta att resurser samtidigt möjliggör kapacitet och binder den i koordinering.

På statlig nivå uppgår Arbetsförmedlingens förvaltningsanslag till cirka 7–8 miljarder kronor årligen¹. Dessa medel avser drift av myndigheten, inklusive personal, uppföljning, kontrollfunktioner och IT-system. Därtill tillkommer kostnader för arbetsmarknadspolitiska program om cirka 6–6,5 miljarder kronor per år².

Sammantaget innebär detta att minst 13–15 miljarder kronor årligen används för att administrera och genomföra arbetsmarknadspolitiska insatser, exklusive direkta ersättningar till arbetsökande. I termer av modellen motsvarar detta en betydande resursanvändning som möjliggör systemets funktion, men som samtidigt i stor utsträckning utgör koordinering (B).

Parallellt utbetalas betydande transfereringar via andra delar av systemet. Arbetslöshetsersättningen (a-kassa) uppgår i normalår till cirka 15–20 miljarder kronor årligen, beroende på konjunkturläge. Därtill tillkommer ersättningar via Försäkringskassan, såsom aktivitetsstöd och etableringsersättning, vilka tillsammans uppgår till ytterligare cirka 20–30 miljarder kronor årligen³. På kommunal nivå tillkommer ekonomiskt bistånd (försörjningsstöd), vilket nationellt uppgår till cirka 12–14 miljarder kronor per år. I

Göteborg motsvarar detta i storleksordningen 1,5–2 miljarder kronor årligen, vilket illustrerar hur kostnader koncentreras i större arbetsmarknadsregioner⁴.

Sammantaget innebär detta att de direkta transfereringarna till individer i arbetsmarknadsrelaterade system uppgår till cirka 50–60 miljarder kronor årligen, medan de administrativa och programrelaterade kostnaderna kan uppskattas till minst 20–30 miljarder kronor när hela systemet beaktas. I termer av modellen innebär detta att en stor del av resurserna möjliggör individers försörjning och grundläggande kapacitet, samtidigt som en betydande andel av kapaciteten binds i koordinering (B) genom administration, uppföljning och kontroll.

Kostnadsstrukturen kännetecknas vidare av parallella reglerings- och handläggningsfunktioner. Arbetsförmedlingen ansvarar för uppföljning av arbetssökandes aktivitet och programdeltagande, medan Försäkringskassan hanterar ersättningar kopplade till dessa aktiviteter. Kommunerna genom socialtjänsten genomför samtidigt egna behovsprövningar och uppföljningar för försörjningsstöd. Detta innebär att liknande kontroll- och bedömningsprocesser ofta sker i flera led.

I termer av modellen innebär detta att samma individ ofta möter flera parallella koordinationsprocesser, vilket ökar både systemkostnader och tidskostnader. Detta binder kapacitet till systemets upprätthållande och minskar den andel av kapaciteten som kan omsättas i realisering (C).

Den ekonomiska effekten av denna struktur kan inte fastställas entydigt, men kan analyseras genom hur resurser används i relation till utfall. När en större andel av resurserna binds i koordinering minskar den andel som omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande, vilket påverkar systemets totala effektivitet.

Utöver direkta budgetposter uppstår ekonomiska konsekvenser som inte fullt ut fångas i de monetära flödena. Fördröjd etablering på arbetsmarknaden innebär uteblivna skatteintäkter, samtidigt som ineffektiv matchning påverkar produktiviteten negativt. Vidare medför arbetsrelaterad psykisk ohälsa ökade kostnader inom sjukförsäkringssystemet, vilket ytterligare belastar Försäkringskassan.

I enlighet med ramverket kan dessa effekter förstås som dynamiska effekter, vilka påverkar hur kapacitet utvecklas och omsätts över tid. Försämrat tillstånd, minskat handlingsutrymme eller bristande matchning innebär att en större andel kapacitet inte realiserar (L), samtidigt som ytterligare resurser kan behöva tillföras för att upprätthålla systemets funktion.

Systemets struktur påverkar därmed inte enbart hur befintliga resurser används, utan även hur framtida kapacitet utvecklas och i vilken utsträckning den kan omsättas i aktivitet. Detta innebär att skillnader i resursanvändning får kumulativa effekter över tid, där hög andel koordinering (B) och låg realisering (C) förstärker behovet av ytterligare resurser.

Det svenska arbetsmarknadssystemet kännetecknas därmed av en dubbel resursfördelning: dels betydande direkta transfereringar till individer, dels omfattande resurser för administration och upprätthållande av systemets reglering. I termer av modellen innebär detta att systemet samtidigt möjliggör kapacitet och i stor utsträckning binder den i koordinering.

Sammantaget innebär detta att en betydande andel av de offentliga resurserna inte omsätts i varaktig realisering, utan förblir bunden i systemets struktur eller inte realiseras alls. Skillnaden mellan resursnivå och utfall kan därmed förstås som en funktion av hur kapacitet fördelas mellan koordinering (B), realisering (C) och icke realiserad kapacitet (L), snarare än enbart som en fråga om resursers storlek.

¹ Arbetsförmedlingen – budgetpropositioner och årsredovisningar ($\approx 7-8$ miljarder kronor).

² Arbetsförmedlingen (2026). Budgetunderlag: arbetsmarknadspolitiska program $\approx 6-6,5$ miljarder kronor.

³ Försäkringskassan – utbetalningar av aktivitetsstöd, etableringsersättning m.m.; samt arbetslöshetskassornas utbetalningar.

⁴ Göteborg – kommunbudget och årsredovisning (ekonomiskt bistånd $\approx 1,5-2$ miljarder kronor).

9.1.1 Fallanalys: Arbetslöshet och tidig systeminteraktion

Denna fallanalys tillämpar modellen för kapacitetsfördelning (K-B-C-L) på individer i långvarig arbetslöshet (≈ 12 månader), inklusive de i övergång till eller tidig kontakt med biståndssystemet. Syftet är att analysera hur individens kapacitet fördelas mellan koordinering (B), realisering (C) och icke realiserad kapacitet (L), samt hur denna fördelning förändras över tid.

Den studerade populationen befinner sig i ett relativt tidigt skede av systeminteraktion. De mönster som observeras är därmed tydliga, men ännu inte fullt förstärkta.

Analytisk utgångspunkt

Kapacitet definieras som individens funktionella förmåga att omsätta energi i handling, givet aktuellt tillstånd. I det studerade fallet uppvisar individer generellt en medel-hög kapacitetsnivå ($\approx 50-90\%$), där variation främst förklaras av psykologiskt tillstånd, livssituation och grad av stabilitet.

Begränsningar i utfall kan därmed inte primärt förklaras av frånvaro av förmåga, utan av hur kapaciteten blir tillgänglig och omsätts i handling, givet individens handlingsutrymme och hur detta uppfattas.

Mobiliserbarheten – i vilken grad kapaciteten faktiskt kan aktiveras – tenderar att minska över tid, även i detta tidiga skede. Begynnande isolering, ökad osäkerhet och gradvis försvagning av vardagsstruktur bidrar till att en minskande andel av den potentiella kapaciteten blir tillgänglig för realisering.

Detta innebär att även vid oförändrad total kapacitet minskar den andel som kan omsättas i handling, vilket skapar en initial förskjutning från realisering (C) mot icke realiserad kapacitet (L).

Koordineringens roll (B)

En central observation är att en betydande andel av individens kapacitet binds i koordinering med systemet. Koordinering avser aktiviteter kopplade till att uppfylla krav, rapportera, delta i program, närvara vid möten samt hantera interaktion med arbetsmarknadssystemet och närliggande institutioner.

I detta skede uppskattas denna andel till cirka 40–60% av individens kapacitet. Vid ökad komplexitet – exempelvis vid försörjningsansvar för barn eller fördjupad prövning – kan andelen öka till 60–70% eller mer.

Koordineringens omfattning bestäms i huvudsak av systemets kravstruktur snarare än individens intentioner. Detta innebär att kapacitet tas i anspråk oberoende av om aktiviteterna bidrar till progression, vilket reducerar det faktiska handlingsutrymmet.

Vidare finns indikationer på att koordinationskostnaden ökar över tid. Aktiviteter som initialt är rutinbaserade kräver i ökande grad aktiv kognitiv och psykologisk ansträngning, vilket ytterligare binder kapacitet i koordinering (B).

Realisering (C)

Realisering avser den del av kapaciteten som leder till faktisk förbättring av individens situation, exempelvis genom etablering på arbetsmarknaden eller annan varaktig förändring av livsvillkor.

I detta skede kan realisering initialt uppgå till en medelnivå, men tenderar att minska över tid. Detta sker även i situationer där aktivitetsnivån är hög, då en stor del av aktiviteten består av koordinering snarare än progression.

En central distinktion är att aktivitet inte är liktydigt med realisering. Kapacitet omsätts endast i den utsträckning den är tillgänglig och riktad mot handlingar som leder till faktiska utfall.

Individer kan därmed uppvisa hög aktivitetsnivå inom systemets ramar, samtidigt som realiseringsgraden förblir begränsad. I modellens termer innebär detta att en betydande del av kapaciteten cirkulerar inom koordinering (B) utan att övergå i realisering (C).

Icke realiserad kapacitet (L)

Som en konsekvens av minskad mobiliserbarhet och en ökande andel koordinering uppstår en växande andel icke realiserad kapacitet. Detta avser kapacitet som varken omsätts i realisering eller används effektivt, utan förblir outnyttjad eller inte blir tillgänglig för handling.

I detta tidiga skede är denna andel ännu inte dominerande, men uppvisar en tydlig ökning över tid. Förskjutningen drivs av att en minskande andel av kapaciteten kan mobiliseras, samtidigt som en större andel binds i koordinering.

I modellens termer innebär detta att relationen mellan B, C och L successivt förändras: när koordinering (B) ökar och mobiliserbarheten minskar, reduceras realisering (C), vilket i sin tur ökar andelen icke realiserad kapacitet (L).

Sammanfattande slutsats

Fallanalysen visar att begränsad progression i långvarig arbetslöshet inte primärt kan förklaras av låg individuell kapacitet, utan av hur kapaciteten fördelas och blir tillgänglig för handling.

En betydande andel av kapaciteten binds i koordinering med systemet, vilket begränsar handlingsutrymmet och påverkar hur individen uppfattar sina handlingsalternativ. Detta reducerar den andel av kapaciteten som kan omsättas i realisering och bidrar till en ökande andel icke realiserad kapacitet.

I takt med att denna fördelning förstärks uppstår en dynamik där minskad realisering och ökad koordinering bidrar till ytterligare försvagning av mobiliserbarheten, vilket förstärker utvecklingen över tid.

Analysen indikerar därmed att systemets funktionssätt i hög grad bestäms av dess kravstruktur och koordinationslogik, snarare än av de enskilda individernas inneboende förmåga.

9.2 Kostnadsstruktur och resursbindning

Analysen utgör även en referenspunkt för att bedöma hur en alternativ modell påverkar hur kapacitet fördelas och används.

I enlighet med det multidimensionella kostnadsramverket i avsnitt 9.0 kan arbetsmarknadssystemets ekonomiska konsekvenser inte förstås enbart i monetära termer. Systemet utgör en struktur där budgetmedel, arbetstid och organisatorisk kapacitet tillsammans bestämmer hur kapacitet möjliggörs, binds och realiserar.

Analysens utgångspunkt är att kostnader inte endast speglar utgifter, utan hur kapacitet fördelas mellan koordinering (B), realisering (C) och icke realiserad kapacitet (L). För att förstå systemets ekonomiska implikationer krävs därför en analys av hur resurser används i praktiken, snarare än enbart hur stora de är.

Syftet med detta avsnitt är att synliggöra hur nuvarande kostnadsstruktur påverkar denna fördelning. Fokus ligger på i vilken utsträckning resurser möjliggör kapacitet, i vilken utsträckning de binds till systemets upprätthållande, samt hur denna fördelning påverkar graden av realisering.

Denna analys utgör därmed en grund för att bedöma hur förändringar i systemets utformning påverkar hur kapacitet fördelas mellan koordinering (B), realisering (C) och icke realiserad kapacitet (L).

De direkta kostnaderna i arbetsmarknadssystemet består av två huvudkomponenter: transfereringar till individer samt administrativa och regleringsrelaterade resurser.

Transfereringarna – arbetslöshetsersättning, aktivitetsstöd, etableringsersättning och ekonomiskt bistånd – uppgår sammantaget till cirka 50–60 miljarder kronor per år¹. Dessa utgör systemets grundfunktion genom att möjliggöra kapacitet, främst genom att säkerställa individers försörjning och därmed deras grundläggande handlingsutrymme.

Den andra komponenten utgörs av administrativa och regleringsrelaterade kostnader, inklusive tillhörande kontroll, vilka uppgår till cirka 20–30 miljarder kronor per år². Dessa resurser är fördelade mellan Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och kommunal socialtjänst och används huvudsakligen för att upprätthålla systemets struktur.

Den samlade direkta kostnadsbasen uppgår därmed till cirka 70–90 miljarder kronor per år. I modellens termer innebär detta att resurser samtidigt används för att möjliggöra kapacitet och för att binda den i koordinering (B).

Denna uppdelning synliggör en central egenskap i systemet: att en betydande del av resurserna inte omsätts i realisering (C), utan används för att upprätthålla de strukturer genom vilka resurser distribueras.

De direkta kostnaderna speglar samtidigt en omfattande användning av kapacitet i form av arbetskraft. Utifrån de beräkningsprinciper som beskrivs i avsnitt 9.0.3 motsvarar de administrativa och regleringsrelaterade resurserna cirka 20 000–50 000 heltidstjänster.

Omräknat till arbetstid innebär detta cirka 34–85 miljoner arbetstimmar per år. Dessa timmar representerar den kapacitet som binds i institutionella processer och därmed inte omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Denna kapacitet är i huvudsak knuten till handläggning, uppföljning, dokumentation och kontroll kopplad till regelverk. I modellens termer innebär detta att en betydande andel av systemets resurser används för koordinering (B), snarare än för realisering (C).

Utöver den institutionella resursanvändningen tillkommer tidskostnader hos individer som deltar i systemet. Antalet individer som årligen är inskrivna i arbetsmarknadsrelaterade system uppgår till flera hundra tusen. Även vid försiktiga antaganden om en genomsnittlig tidsåtgång på 1–3 timmar per vecka för aktiviteter såsom ansökningar, möten och rapportering innebär detta ytterligare cirka 20–60 miljoner timmar per år.

Denna tidsanvändning utgör en alternativkostnad i form av kapacitet som inte omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. I modellens termer innebär detta att även utanför de direkta budgetposterna binds kapacitet i koordinering (B), samtidigt som en del av denna kapacitet inte realiseras (L).

Utöver den direkt observerbara resursanvändningen uppstår ytterligare bindning av kapacitet genom systemets struktur. De kvantifierade uppskattningarna omfattar främst administrativa funktioner och individers tidsanvändning kopplad till systemets krav, men fångar inte fullt ut sekundära processer, samordning och indirekta effekter.

Dessa processer innebär att ytterligare kapacitet tas i anspråk för koordinering (B), utan att detta alltid synliggörs i budget eller statistik. Den faktiska omfattningen av kapacitet som binds i systemet är därmed sannolikt större än de redovisade nivåerna.

En central egenskap i systemets utformning är att likartade funktioner återkommer i flera organisatoriska led. En individ utan arbete kan samtidigt omfattas av uppföljning via Arbetsförmedlingen, ersättningshantering via Försäkringskassan och behovsprövning inom kommunal socialtjänst.

Detta innebär att liknande moment – såsom prövning, dokumentation och kontroll kopplad till regelverk – genomförs parallellt i olika delar av systemet. Effekten blir att både systemkostnader och tidskostnader ökar, vilket förstärker den andel av kapaciteten som binds i koordinering (B).

Denna strukturella överlappning innebär att kapacitet inte enbart används, utan återanvänds i flera led för likartade syften, vilket ytterligare reducerar den andel av kapaciteten som kan omsättas i realisering (C).

Utöver de direkta och strukturella kostnaderna uppstår ytterligare ekonomiska effekter i andra delar av samhällsekonomin. En central kategori utgörs av psykisk ohälsa, där den totala samhällskostnaden i Sverige uppskattas till cirka 200–300 miljarder kronor per år³. Arbetsrelaterade faktorer utgör en betydande andel av dessa kostnader.

En försiktig avgränsning, där endast en mindre del kopplas till systemrelaterade faktorer såsom begränsat handlingsutrymme och administrativ belastning, ger en uppskattning om

cirka 5–15 miljarder kronor per år. Dessa effekter kan i ramverket förstås som dynamiska effekter, vilka påverkar hur kapacitet realiserar eller inte omsätts i aktivitet över tid.

Vidare genererar systemet rättsliga och administrativa processer.

Förvaltningsdomstolarnas kostnader uppgår till cirka 2–3 miljarder kronor per år⁴, varav en betydande andel avser socialförsäkrings- och arbetsmarknadsrelaterade ärenden. En försiktig uppskattning av den systemrelaterade andelen uppgår till cirka 1–2 miljarder kronor per år.

Dessa kostnader uppstår utanför den primära budgetstrukturen men är direkt kopplade till systemets funktion. De representerar därmed ytterligare kapacitet som binds i koordinering (B).

Därutöver finns en bredare kategori av kostnader kopplade till systemets struktur, där sambanden är svårare att exakt isolera. Dessa inkluderar tidsanvändning i möten och rapportering, organisatorisk överlappning samt fördröjd etablering på arbetsmarknaden.

I enlighet med avsnitt 9.0.5 behandlas dessa som strukturella systemeffekter. En samlad, försiktig uppskattning av dessa effekter uppgår till cirka 10–25 miljarder kronor per år.

Dessa effekter innebär att kapacitet i högre grad binds i koordinering (B) eller inte omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (L). De kvantifierade nivåerna bör därmed förstås som en nedre gräns, där den faktiska påverkan sannolikt är större över tid.

Utöver de identifierbara och strukturella kostnaderna uppstår ackumulerade systemeffekter kopplade till trygghet och social stabilitet. Dessa effekter uppstår inte i en enskild del av systemet, utan genom samspelet mellan flera institutioner, däribland arbetsmarknadssystem, socialtjänst, vård och rättsväsende.

I situationer där individer saknar en stabil ekonomisk grund ökar behovet av insatser inom flera områden samtidigt. Detta innebär att användningen av kapacitet för koordinering (B) ackumuleras över tid och mellan olika delar av samhällsstrukturen.

Dessa effekter omfattar bland annat ökade behov av sociala insatser, belastning på familjestrukturer och relaterade stödinsatser, ökad efterfrågan på vård och psykologiskt stöd samt indirekta effekter kopplade till otrygghet och minskad tillit. Sambanden är komplexa och påverkas av flera faktorer, vilket innebär att de inte fullt ut kan kvantifieras inom ramen för denna analys.

Sammantaget innebär detta att den totala resursanvändningen som följer av systemets utformning sannolikt är större än vad som framgår av de kvantifierade kostnaderna, särskilt över längre tidshorisonter.

Den samlade kostnadsbilden kan, utifrån de avgränsningar som gjorts, sammanfattas i tre huvudkategorier:

Direkta kostnader: 70–90 miljarder kronor per år

Identifierbara följd effekter: 6–17 miljarder kronor per år

Strukturella systemeffekter: 10–25 miljarder kronor per år

Den totala kvantifierade resursanvändningen uppgår därmed till cirka 86–132 miljarder kronor per år. Dessa nivåer bör tolkas som en konservativ uppskattning, då ytterligare användning av kapacitet för koordinering (B) samt kapacitet som inte realiserats (L) uppstår genom indirekta effekter som inte fullt ut kan mätas.

Den centrala mekanismen i analysen utgörs av beteendedistorsion, där individers handlingar i betydande utsträckning formas av systemets krav kopplade till försörjning. Detta ger upphov till en omfattande mängd aktiviteter som i huvudsak uppfyller systemets krav, snarare än att bidra till produktion, utveckling eller välbefinnande.

I modellens termer innebär detta att en betydande andel av kapaciteten binds i koordinering (B), samtidigt som en mindre andel omsätts i realisering (C) och en växande andel inte omsätts alls (L).

Den centrala implikationen är därmed att arbetsmarknadssystemets ekonomiska konsekvenser inte primärt bestäms av resursnivån, utan av hur kapacitet fördelas mellan dessa dimensioner.

En förändring av systemets utformning innebär därför inte enbart en förändring av kostnadsnivåer, utan en omfördelning av kapacitet – från koordinering (B) till realisering (C) – vilket påverkar systemets totala effektivitet.

¹ Samlade uppskattningar av arbetslöshetsersättning, aktivitetsstöd, etableringsersättning och ekonomiskt bistånd.

² Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan samt kommunal socialtjänst (budgetunderlag och årsredovisningar).

³ OECD, WHO, Försäkringskassan – kostnader för psykisk ohälsa.

⁴ Domstolsverket – kostnader för förvaltningsdomstolar.

9.3 Alternativ modell: resursomfördelning, arbetstid och ekonomiska konsekvenser

En jämförelse mellan det nuvarande arbetsmarknadssystemet och en alternativ modell behöver, i enlighet med det analytiska ramverk som beskrivs i avsnitt 9.0, utgå från hur resurser används och binds i ekonomin, både i form av monetära flöden och arbetstid, och därmed hur kapacitet realiserats, binds eller inte omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

I enlighet med den modell som presenteras i avsnitt 3.2 analyseras denna jämförelse som en förändring i hur kapacitet, handlingsutrymme och incitament samverkar, snarare än enbart som en omfördelning av monetära resurser.

Som framgår av avsnitt 9.2 uppgår den samlade resursanvändningen till cirka 86–132 miljarder kronor per år¹. Samtidigt omfattar arbetslöshet och arbetsmarknadsrelaterade åtgärder i storleksordningen 400 000–600 000 individer, med ytterligare cirka 20 000–50 000 personer sysselsatta i administrativa och regleringsrelaterade funktioner, inklusive tillhörande kontroll², vilket motsvarar en betydande mängd kapacitet som binds i systemets struktur.

Sammantaget innebär detta att cirka 450 000–650 000 personer i dag är direkt knutna till systemet, antingen som mottagare eller som en del av dess upprätthållande. I termer av arbetstid motsvarar den administrativa delen av systemet cirka 34–85 miljoner arbetstimmar per år³, huvudsakligen bundna till handläggning, uppföljning, dokumentation och kontroll kopplad till regelverk, vilket motsvarar kapacitet som binds i systemets struktur.

Samtliga uppskattningar baseras på förenklade antaganden och ska tolkas som indikativa intervall snarare än exakta nivåer. Syftet är att synliggöra storleksordningen på systemets resursanvändning, inte att fastställa en exakt kvantifiering.

Utöver denna institutionella tidsanvändning tillkommer den tid som individer själva lägger på att uppfylla krav kopplade till deltagande, rapportering och möten. Även om denna tidsanvändning är svårare att exakt kvantifiera, utgör den en betydande del av systemets totala användning av kapacitet för koordinering (B) i termer av tid.

Det nuvarande systemet skapar incitamentstrukturer där individers beteenden i betydande utsträckning formas av behovet att undvika negativa ekonomiska konsekvenser, snarare än av preferenser, kompetens eller frivilligt deltagande, vilket påverkar hur kapacitet används.

Detta innebär att en del av den observerade resursanvändningen inte enbart är ett resultat av individuella preferenser eller marknadens efterfrågan, utan av beteenden som formas av systemets kravstruktur. När dessa krav förändras, förändras även de beteendemönster som styr hur tid och kapacitet används.

I detta sammanhang kan resursanvändning förstås som ett uttryck för hur individers kapacitet faktiskt tas i anspråk, givet de institutionella förutsättningar som råder.

Detta motsvarar den omvandlingsprocess som beskrivs i avsnitt 3.2, där relationen mellan kapacitet, handlingsutrymme och aktivitet avgör i vilken utsträckning tillgänglig kapacitet realiserar i praktiken.

I en alternativ modell, där ersättning i större utsträckning utgår utan motsvarande krav på omfattande reglering, kontroll och uppföljning, förändras denna resursanvändning i flera

dimensioner och därmed hur kapacitet realiserar, binds eller inte omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. Den arbetstid som i dag är bunden till administrativa funktioner omfördelas över tid till andra aktiviteter. Därtill minskar den tid som individer lägger på systemrelaterade krav, vilket innebär att även denna del av resursanvändningen förändras och att kapacitet i mindre utsträckning binds.

I termer av kostnadsdimensioner innebär detta en minskning av systemkostnader och tidskostnader, samtidigt som resurser frigörs för alternativa användningar. Den centrala ekonomiska implikationen kan därmed förstås som en alternativkostnad: den tid och kapacitet som i dag binds i systemets upprätthållande kan i en alternativ modell användas i andra delar av ekonomin där kapacitet kan realiserar.

Den centrala frågan blir därmed inte enbart hur mycket resurser som frigörs, utan hur dessa resurser används. En möjlig effekt är att individer i större utsträckning ägnar sig åt aktiviteter som inte omedelbart registreras som arbete, såsom utbildning, omsorg, informell ekonomi eller egen verksamhet, vilket innebär att kapacitet kan realiserar i andra former. En annan effekt är att arbetsmarknadens struktur påverkas, särskilt i delar där arbetsutbudet i dag är nära kopplat till ekonomisk nödvändighet.

Förändringar i arbetsutbud kan i dessa segment påverka lönebildning och företagens kostnadsstruktur. Vid ett minskat utbud av arbetskraft, givet konstant efterfrågan, tenderar lönenivåerna att stiga. Detta kan i sin tur leda till anpassningar i form av förändrade affärsmodeller, ökad automatisering eller minskad efterfrågan på vissa tjänster.

På aggregerad nivå innebär en sådan omställning att en del av den arbetstid som i dag är knuten till systemets upprätthållande i stället används i andra delar av ekonomin. Detta innebär inte nödvändigtvis att den totala mängden arbete ökar eller minskar, utan att dess fördelning förändras. Den ekonomiska effekten beror därmed på i vilken utsträckning den frigjorda tiden används i aktiviteter där kapacitet realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande, antingen i form av marknadsarbete eller andra samhällsnyttiga funktioner.

Sammantaget visar analysen att en alternativ modell inte enbart påverkar hur resurser fördelas i monetära termer, utan även hur arbetstid och kapacitet används i ekonomin och därmed hur kapacitet realiserar eller binds. Effekten på arbetsmarknaden – inklusive lönenivåer, arbetsutbud och sysselsättning – är därmed beroende av hur denna omfördelning realiserar i praktiken och hur olika delar av ekonomin anpassar sig över tid.

Effekterna på arbetsutbudet behandlas vidare i kapitel 10, där centrala invändningar analyseras.

Vissa samhällsfunktioner som inte upprätthålls genom frivilligt deltagande kräver riktade incitament eller särskilda institutionella lösningar även i ett system med ökat handlingsutrymme, vilket påverkar hur kapacitet möjliggörs, binds och realiserar.

Detta innebär att den ekonomiska analysen av en alternativ modell ytterst handlar om hur institutionella förutsättningar påverkar hur tid, kompetens och arbetskraft faktiskt tas i anspråk i ekonomin, och därmed hur kapacitet realiserar i praktiken.

¹ Se avsnitt 9.2: samlad kostnadsbild.

² Statistiska centralbyrån och Arbetsförmedlingen – arbetslöshet och programdeltagande; samt beräkningar av administrativa tjänster.

³ Beräkning baserad på 20 000–50 000 heltidstjänster × cirka 1 700 timmar per år.

9.4 Tidsallokering och konsekvenser av frigjord kapacitet

Utöver de monetära kostnader som analyserats i föregående avsnitt innebär arbetsmarknadssystemets utformning även en omfattande användning av tid som resurs. I enlighet med det multidimensionella kostnadsramverket (avsnitt 9.0) betraktas arbetstid som en central produktionsfaktor, vars användning påverkar såväl ekonomisk effektivitet som individers möjligheter att omsätta sin kapacitet i praktiken.

Syftet med detta avsnitt är att analysera hur arbetsmarknadssystemet påverkar tidsallokering i ekonomin, samt vilka konsekvenser som kan uppstå när denna resurs används på alternativa sätt. Analysen fokuserar särskilt på tre aspekter: omfattningen av den tid som binds i systemets nuvarande struktur, de mekanismer genom vilka incitament påverkar hur tid används, samt de varierande utfall som kan uppstå när denna kapacitet frigörs och kan realiserar i andra aktiviteter.

Genom att kombinera kvantitativa uppskattningar av tidsanvändning med en analys av incitament, beteenden och kapacitetsutnyttjande belyser avsnittet hur förändringar i systemets utformning påverkar den samlade resursanvändningen i ekonomin och därmed hur kapacitet realiserar eller binds. Fokus ligger därmed inte enbart på hur mycket tid som används, utan på hur denna tid används och i vilken utsträckning den bidrar till produktion, utveckling och välbefinnande.

För att förstå dessa samband utgår analysen från att systemets utformning påverkar individers handlingsutrymme och tillstånd, vilket i sin tur påverkar deras kapacitet och därmed vilka beteenden som uppstår samt hur tid och resurser används i ekonomin.

9.4.1 Tidskostnad som ekonomisk resurs

En central aspekt av arbetsmarknadssystemets utformning som inte fullt ut fångas i monetära termer är hur tid används och binds i systemet. I enlighet med det multidimensionella kostnadsramverket (avsnitt 9.0) utgör tidsanvändning en egen kostnadsdimension, där arbetstid är en begränsad resurs med alternativa användningar och därmed påverkar hur kapacitet realiserar eller binds.

Som framgår av avsnitt 9.2 motsvarar de administrativa och regleringsrelaterade funktionerna, inklusive tillhörande kontroll, en betydande andel av den totala

arbetsinsatsen inom berörda organisationer. I storleksordningen motsvarar detta cirka 20 000–50 000 heltidsekvivalenter, vilket innebär cirka 34–85 miljoner arbetstimmar per år¹. Dessa timmar avser inte enbart specifika yrkesroller, utan den samlade arbetstid som i olika funktioner binds till handläggning, uppföljning, dokumentation, samordning och kontroll kopplad till regelverk, och därmed kapacitet som binds i systemets struktur.

Till detta tillkommer den tid som individer själva lägger på att uppfylla systemets krav. Detta inkluderar deltagande i möten, rapportering av aktiviteter, ansökningsprocesser samt löpande anpassning till villkor för ersättning. Även om denna tidsanvändning varierar mellan grupper och över tid, indikerar försiktiga uppskattningar – i linje med avsnitt 9.2 – att den direkt observerbara aktivitetstiden uppgår till cirka 20–60 miljoner timmar per år², vilket motsvarar ytterligare kapacitet som binds.

Det bör samtidigt noteras att den faktiska tidsanvändningen i många fall överstiger den registrerade aktivitetstiden. Resor till och från möten, väntetider, krav på tillgänglighet samt praktiska och administrativa moment kring aktiviteter innebär att en större del av individens tid används för koordinering (B) än vad som direkt framgår av schemalagda insatser. Dessa komponenter är svåra att kvantifiera med precision, men utgör en reell del av systemets totala tidskostnad och därmed användning av kapacitet för koordinering (B).

Sammantaget innebär detta att arbetsmarknadssystemet, i konservativa termer, binder i storleksordningen 54–145 miljoner arbetstimmar per år, vilket motsvarar cirka 30 000–85 000 heltidsekvivalenter. Denna tidsanvändning utgör därmed en real resurs i ekonomin och motsvarar kapacitet som i stor utsträckning är knuten till systemets administrativa och regleringsrelaterade funktioner samt till de krav som ställs på deltagande i systemet.

Det bör samtidigt noteras att denna resurs inte är statisk i sin effekt. Den kapacitet som motsvaras av den använda tiden påverkas av individers tillstånd, i form av exempelvis stress, trygghet och hälsa. Detta innebär att samma mängd arbetstid kan resultera i olika utfall beroende på hur denna tid omsätts i praktiken och hur kapacitet realiserar, vilket ytterligare förstärker betydelsen av hur systemets utformning påverkar användningen av tid som resurs.

I ekonomiska termer representerar detta en betydande tidskostnad och därmed en alternativkostnad i form av uteblivna alternativa användningar av denna kapacitet. Analysen använder arbetstid som primär kostnadsenhet, då denna möjliggör en direkt koppling mellan resursanvändning och aktivitet. Arbetstid kan därutöver, vid behov, omräknas till monetära termer, vilket möjliggör jämförelser med traditionella budgetmått utan att begränsa analysen till finansiella flöden.

Samtliga uppskattningar baseras på synteser av tillgänglig statistik och förenklade antaganden, och ska tolkas som indikativa storleksordningar snarare än exakta nivåer. De angivna intervallen bygger i flera fall på konservativa justeringar av högre teoretiska uppskattningar, i syfte att undvika överskattning av systemets totala tidsanvändning. Syftet

är därmed att synliggöra storleksordningen av den kapacitet som binds i systemets struktur, snarare än att fastställa en exakt kvantifiering av varje enskild komponent. För en detaljerad redovisning av antaganden och beräkningssteg, se Bilaga A.

¹ Beräkning baserad på uppskattad andel arbetstid inom Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan, kommunal socialtjänst samt privata aktörer som binds till administration, uppföljning och kontroll, omräknat till heltidsekvivalenter (cirka 1 700 timmar per år).

² Uppskattning baserad på deltagande i arbetsmarknadsprogram, aktivitetsrapportering, möten och arbetssökande aktiviteter (Arbetsförmedlingen; Statistiska centralbyrån), justerad till konservativ nivå för att undvika överskattning av tidsanvändning.

9.4.2 Omfördelning av tid och ekonomiska konsekvenser

När tidsresurser frigörs till följd av minskade krav på reglering, uppföljning och kontroll förändras inte enbart mängden tillgänglig tid, utan även de mekanismer som styr hur denna tid används och därmed hur kapacitet realiserar, binds eller inte omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. Den ekonomiska effekten av frigjord kapacitet kan därför inte förstås enbart som en kvantitativ förändring, utan analyseras utifrån de incitaments- och beteendeförändringar som följer av en förändrad systemutformning.

Den centrala mekanismen kan beskrivas som en kausal kedja:

minskade krav och sanktioner → förändrade incitament och minskad extern press → förändrat tillstånd hos individer → förändrad kapacitet i praktiken → minskad förekomst av beteenden som primärt drivs av att undvika negativa konsekvenser → ökat utrymme för val baserade på preferenser, kompetens och individuella förutsättningar → förändrad allokering av tid och kapacitet → påverkan på resursanvändning och ekonomiska utfall.

I det nuvarande systemet formas en betydande del av individers beteenden av kravet att uppfylla villkor kopplade till försörjning. Detta innebär att aktiviteter ofta genomförs för att undvika negativa ekonomiska konsekvenser snarare än för att de utgör den mest effektiva användningen av individens kompetens. När dessa krav reduceras minskar behovet av sådana beteenden, vilket frigör handlingsutrymme och därmed kapacitet som i mindre utsträckning binds. Detta sker inte enbart genom direkta incitament, utan även genom hur kraven påverkar individers tillstånd, exempelvis i form av stress, osäkerhet och begränsat handlingsutrymme, vilket i sin tur påverkar hur kapacitet omsätts i handling.

Detta ökade handlingsutrymme innebär att individer i större utsträckning kan fatta beslut baserade på egna preferenser, kompetens och lokala förutsättningar. I ekonomiska termer innebär detta en potentiellt förbättrad matchning mellan individers kapacitet och de aktiviteter de ägnar sig åt. En sådan matchning är i sin tur en central förklaring till produktivitet och effektiv resursanvändning¹. Matchning är dock inte tillräcklig i sig. För att

kapacitet ska omsättas i aktivitet krävs även en konkret situation och lokalisering där handling kan ske.

Implikationer för kvalificering behandlas vidare i kapitel 10. Kvalitet förstås i detta perspektiv inte enbart som något fastställt i förväg, utan som något som uppstår när kapacitet omsätts i konkreta situationer.

Den frigjorda tiden kan därmed omfördelas längs flera huvudsakliga spår. En del av kapaciteten kan riktas mot aktiviteter som bidrar till produktion, såsom arbete, utbildning eller företagande. En annan del kan riktas mot aktiviteter som inte fullt ut fångas i traditionella ekonomiska mått, såsom omsorg, ideellt arbete eller egenorganiserad verksamhet, vilka trots detta kan bidra till både individuellt välbefinnande och samhällelig funktion².

Samtidigt är det sannolikt att en del av den frigjorda tiden inte omedelbart omfördelas till aktiviteter som bidrar till sådana utfall. Empiriska studier visar att förändringar i incitament påverkar arbetsutbudet på olika sätt för olika grupper, vilket innebär att effekterna är heterogena och kontextberoende³.

Den samlade ekonomiska effekten av frigjord tid beror därmed på hur dessa olika användningar utvecklas över tid. Avgörande är därmed inte enbart att kapacitet finns eller att matchning uppstår, utan att dessa sammanfaller med faktiska situationer där realisation kan ske. Avgörande är i vilken utsträckning den ökade graden av autonomi leder till att individers kapacitet används i aktiviteter där deras kompetens och förutsättningar kommer till sin rätt.

Sammantaget innebär detta att arbetsmarknadssystemets utformning inte enbart påverkar hur mycket tid som används i ekonomin, utan hur denna tid används och därmed hur kapacitet realiserar, binds eller inte omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. Den centrala implikationen är därmed att förändringar i institutionella krav och incitament påverkar effektiviteten i resursanvändningen genom att förändra relationen mellan individers kapacitet och de aktiviteter de utför.

De beskrivna förändringarna sker emellertid inte i ett vakuum. För att frigjord kapacitet ska omsättas i aktivitet krävs att ekonomins strukturer kan ta emot och absorbera denna kapacitet i konkreta sammanhang. Hur individers tidsanvändning omsätts i ekonomiska utfall beror på samspelet med andra aktörer i ekonomin, såsom arbetsgivare, utbildningsinstitutioner och marknader. Dessa aktörer påverkar vilka möjligheter som finns tillgängliga, hur efterfrågan på arbetskraft utvecklas och i vilken utsträckning förändrade beteenden kan koordineras i faktisk produktion och aktivitet. Detta innebär att effekten av frigjord kapacitet är beroende av hur väl förändringar i individers beteenden kan absorberas och matchas inom befintliga ekonomiska strukturer, samt hur dessa strukturer i sin tur anpassar sig över tid och därmed hur kapacitet realiserar i praktiken. Detta innebär

att realisation inte enbart beror på individers kapacitet, utan på samspelet mellan matchning och tillgång till konkreta situationer där denna kapacitet kan tas i anspråk.

¹ Edward L. Deci & Richard M. Ryan – Self-Determination Theory; samband mellan autonomi, motivation och prestation.

² OECD – studier av välbefinnande, informell ekonomi och icke-marknadsproduktion.

³ Kela (Finlands basinkomstexperiment) samt meta-analyser av arbetsutbudseffekter vid förändrade incitament.

9.4.3 Heterogena utfall i tidsanvändning

En central utgångspunkt i analysen är att frigjord tid och kapacitet inte leder till ett enhetligt utfall. Hur tiden används varierar mellan individer beroende på kompetens, preferenser, livssituation och institutionell kontext, och därmed hur kapacitet realiserar, binds eller inte omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. Detta innebär att effekterna av en förändrad systemutformning behöver förstås som heterogena snarare än generella.

En första möjlig utveckling är att vissa individer minskar sin arbetsinsats i traditionella marknadsaktiviteter. Detta kan exempelvis ske genom att arbetstid reduceras eller genom att individer lämnar roller där deltagandet i huvudsak varit kopplat till ekonomisk nödvändighet snarare än produktiv matchning. I dessa fall kan arbetsutbudet minska i vissa segment av ekonomin, vilket innebär att kapacitet i mindre utsträckning realiserar i dessa aktiviteter.

En andra utveckling är att tid omfördelas till andra typer av aktiviteter. Detta inkluderar utbildning, kompetensutveckling, omsorgsarbete, ideella insatser samt egenorganiserad eller entreprenöriell verksamhet. Dessa aktiviteter kan bidra till både individuell kapacitetsuppbyggnad och samhälllig funktion, även när de inte omedelbart registreras som marknadsproduktion¹, och innebär att kapacitet realiserar i andra former.

En tredje möjlighet är att en del av den frigjorda tiden initialt inte används i aktiviteter som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. Sådana utfall kan exempelvis uppstå i övergångsperioder, vid förändrade incitamentsstrukturer eller i situationer där individer saknar tydliga alternativ, vilket innebär att kapacitet inte omsätts i sådan aktivitet under denna period. Forskning indikerar dock att sådana effekter ofta är temporära och varierar mellan grupper².

Det är därmed inte möjligt att entydigt fastställa hur den frigjorda tidsresursen kommer att användas på aggregerad nivå. Utfallet påverkas av faktorer såsom utbildningsnivå, arbetsmarknadens struktur, lokala möjligheter samt individers förutsättningar och preferenser, och därmed hur kapacitet realiserar i olika delar av ekonomin.

Sammantaget innebär detta att analysen inte utgår från ett enhetligt beteendeantagande, utan från en fördelning av möjliga utfall. Den ekonomiska effekten av frigjord tid är därmed beroende av hur dessa olika användningsmönster utvecklas och samverkar över tid.

Utfallet är heterogent och varierar mellan individer, grupper och tidsperioder.

¹ OECD – studier av informell ekonomi, utbildning och icke-marknadsbaserad aktivitet.

² Kela (Finlands basinkomstexperiment) samt internationell forskning om arbetsutbud och anpassning vid förändrade incitament.

9.4.4 Mekanism: hur incitament formar tidsanvändning

För att förstå hur tidsanvändning förändras vid en alternativ systemutformning krävs en analys av de incitament som styr individers beteenden. I enlighet med resonemanget i avsnitt 9.3 utgör arbetsmarknadssystemets kravstruktur en central mekanism genom vilken beteenden formas och därmed hur tid och kapacitet allokeras i praktiken och hur kapacitet realiserar eller binds.

I det nuvarande systemet är tillgången till försörjning i stor utsträckning villkorad av att individer uppfyller specifika krav, såsom deltagande i program, rapportering av aktiviteter och löpande uppföljning. Detta innebär att incitamentsstrukturen i betydande grad präglas av behovet att undvika negativa ekonomiska konsekvenser. Samtidigt påverkar denna kravstruktur individers tillstånd, exempelvis i form av stress, osäkerhet och begränsat handlingsutrymme, vilket i sin tur påverkar hur deras kapacitet realiserar i aktivitet. Som följd av detta allokeras en del av individers tid till aktiviteter som är nödvändiga för att uppfylla systemets krav, snarare än till de aktiviteter som utgör den mest effektiva användningen av deras kompetens, vilket innebär att kapacitet binds eller inte omsätts i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Denna mekanism innebär att tidsanvändning inte enbart speglar individuella preferenser eller marknadens efterfrågan, utan i stor utsträckning formas av institutionella villkor. I ekonomiska termer innebär detta att observerad resursanvändning delvis är ett resultat av incitamentsstrukturen snarare än av underliggande produktiv potential, och därmed hur kapacitet realiserar i praktiken.

I en alternativ modell, där ersättning i mindre utsträckning är kopplad till detaljerade krav och kontroll, förändras denna incitamentsstruktur. När behovet av att undvika sanktioner minskar, reduceras också incitamenten att allokerar tid till aktiviteter som i huvudsak uppfyller systemets villkor.

Detta innebär även att individers tillstånd förändras, exempelvis genom minskad stress och ökad upplevd trygghet, vilket bidrar till att kapacitet i större utsträckning realiserar i aktivitet som i högre grad bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Som en följd av detta används en större del av individers tid i enlighet med preferenser, kompetens och lokala möjligheter, vilket innebär att kapacitet i högre grad realiserar.

Den centrala mekanismen kan beskrivas genom följande samband:

Denna beskrivning fångar den direkta relationen mellan incitament och beteende, men processen är i praktiken inte enkelriktad. När individers tidsanvändning och beteenden förändras påverkas även de sammanhang inom vilka dessa beteenden äger rum, såsom arbetsorganisation, efterfrågan på olika typer av kompetens samt formerna för matchning på arbetsmarknaden. Dessa förändringar innebär i sin tur att de villkor som möter individer förändras över tid. Därmed uppstår en återkopplande process där systemets utfall inte enbart är en följd av givna incitament, utan även bidrar till att forma de incitament och handlingsutrymmen som påverkar framtida beteenden, och därmed hur kapacitet realiserar eller binds över tid.

förändrade incitament → förändrat tillstånd hos individer → förändrad kapacitet i praktiken → förändrade beteenden → förändrad tidsallokering.

Denna kedja utgör den analytiska länken mellan systemets utformning och de förändringar i resursanvändning som beskrivs i avsnitt 9.4.1–9.4.3. Genom att förändra de incitament som styr individers handlingsutrymme påverkas inte enbart vad individer gör, utan även hur deras tid och kapacitet tas i anspråk i ekonomin och hur kapacitet realiserar i praktiken.

¹ Edward L. Deci & Richard M. Ryan – Self-Determination Theory; externa krav och deras påverkan på motivation och beteende.

² Bruno S. Frey – crowding-out-effekten; hur externa incitament kan tränga undan inre motivation.

³ Standardlitteratur inom arbetsmarknadsekonomi – incitament, villkorad ersättning och arbetsutbud.

9.4.5 Kapacitet, autonomi och realiserad potential

Analysen av tidsanvändning visar att arbetsmarknadssystemet påverkar hur mycket tid som binds i olika aktiviteter. En ytterligare dimension är dock hur denna tid relaterar till individers faktiska kapacitet och hur kapacitet realiserar eller binds. Arbetstid utgör en kvantitativ resurs, men den effektiva användningen av denna resurs beror på hur väl den överensstämmer med individers kapacitet och det handlingsutrymme inom vilket denna kapacitet omsätts i praktiken.

I enlighet med den modell som presenteras i avsnitt 3.2 analyseras denna relation som ett samspel mellan kapacitet, beredskap och handlingsutrymme, där utfallet avgörs av i vilken utsträckning dessa komponenter samverkar i praktiken och därmed hur kapacitet realiserar.

I denna analys förstås kapacitet som en funktion av individens kompetens och aktuella tillstånd (såsom hälsa, motivation och kognitiv förmåga). Hur denna kapacitet kan omsättas i aktivitet beror samtidigt på det handlingsutrymme som ges av institutionella och praktiska förutsättningar. Dessa komponenter samverkar och avgör i vilken utsträckning individens potential kan omsättas i faktisk aktivitet och därmed realiserad kapacitet.

I ett system där deltagande i stor utsträckning styrs av externa krav och sanktioner kan denna relation försvagas. Tid allokeras då till aktiviteter som uppfyller formella krav, men där kopplingen till individens kompetens eller tillstånd är svag. Detta innebär att den observerade arbetsinsatsen inte nödvändigtvis motsvarar ett effektivt utnyttjande av kapacitet, utan att kapacitet delvis binds eller inte realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

När graden av autonomi ökar förändras denna relation. Ett större handlingsutrymme innebär att individer i högre utsträckning kan välja aktiviteter som ligger närmare deras kompetens och förutsättningar, vilket innebär att kapacitet i större utsträckning kan realiserars. Samtidigt kan ett minskat tryck från externa krav påverka individens tillstånd, exempelvis genom minskad stress och ökad motivation. Detta kan i sin tur påverka hur kapacitet utvecklas och används över tid.

Den centrala implikationen är därmed att systemets utformning inte enbart påverkar vad individer gör, utan i vilken utsträckning deras kapacitet faktiskt tas i anspråk och realiserars. Två system med samma mängd arbetstid kan därmed ge olika ekonomiska utfall beroende på hur väl individens kapacitet realiserars i de aktiviteter de utför.

Denna relation är emellertid inte statisk. När individens kapacitet i större utsträckning realiserars i aktiviteter som ligger närmare deras kompetens och förutsättningar kan detta över tid påverka hur arbete organiseras, vilka typer av aktiviteter som efterfrågas och hur resurser allokeras i ekonomin. Detta innebär att förändringar i kapacitetsutnyttjande inte enbart påverkar utfall på individnivå, utan även kan bidra till att omforma de strukturer som i sin tur påverkar framtida handlingsutrymme och kapacitetsutveckling.

Detta motsvarar den återkopplingsmekanism som beskrivs i avsnitt 3.2, där förändringar i individens beteenden över tid påverkar systemets struktur och därmed de framtida förutsättningarna för hur kapacitet kan omsättas i aktivitet.

Detta innebär att en analys av arbetsmarknadssystemets effektivitet inte enbart kan baseras på kvantitativa mått såsom sysselsättningsgrad eller arbetade timmar. Det krävs även en förståelse för hur dessa timmar relaterar till individens kapacitet och hur systemets utformning påverkar denna relation och därmed hur kapacitet realiserars i praktiken.

¹ Edward L. Deci & Richard M. Ryan – Self-Determination Theory; sambandet mellan autonomi, motivation och prestation.

² OECD – studier av produktivitet, kompetensmatchning och arbetskvalitet.

³ Arbetsmarknadsekonomisk litteratur om matchningseffektivitet och humankapital.

9.4.6 Samlad ekonomisk implikation

Analysen i detta avsnitt visar att arbetsmarknadssystemets utformning har en direkt påverkan på hur tid och kapacitet används i ekonomin och därmed hur kapacitet realiseras eller binds. Genom att binda en betydande mängd arbetstid till administrativa och regleringsrelaterade aktiviteter påverkas inte enbart resursförbrukningen i snäv mening, utan även hur individers kapacitet tas i anspråk.

Samtidigt innebär en förändring av systemets incitamentsstruktur att denna resursanvändning kan omfördelas. Som framgått av föregående delavsnitt sker denna omfördelning genom förändrade incitament, beteenden och val, vilket leder till variationer i hur tid används mellan olika individer och grupper och därmed hur kapacitet realiseras i olika delar av ekonomin.

Det är inte möjligt att entydigt fastställa den exakta samhällsekonomiska effekten av en sådan omfördelning. Utfallet beror på ett flertal samverkande faktorer, däribland individers förutsättningar, arbetsmarknadens struktur samt hur snabbt och effektivt resurser kan omallokeras mellan olika aktiviteter.

Det som däremot kan konstateras är att den berörda resursen är av betydande storlek. Som visats i avsnitt 9.4.1 uppgår den bundna tidsresursen till tiotals miljoner arbetstimmar per år, vilket motsvarar en väsentlig del av arbetskraftens totala kapacitet. Hur denna resurs används och i vilken utsträckning kapacitet realiseras utgör därmed en central faktor för ekonomins samlade effektivitet.

Den övergripande implikationen är att arbetsmarknadssystemets utformning inte enbart påverkar enskilda individers beteenden, utan hur resurser fördelas mellan olika typer av aktiviteter i ekonomin. Effekten av en förändring ligger därför inte primärt i enskilda beteenden, utan i hur systemet som helhet omfördelar tid och kapacitet mellan aktiviteter med olika grad av bidrag till produktion, utveckling och välbefinnande. Denna omfördelning sker inte momentant utan genom en dynamisk process där förändringar i individers beteenden successivt påverkar marknader, organisationer och institutionella arrangemang. I takt med att dessa strukturer anpassas förändras även de villkor som formar individers beslut, vilket innebär att systemets utveckling över tid präglas av en fortlöpande återkoppling mellan individuella val och ekonomins strukturella egenskaper, och därmed hur kapacitet realiseras över tid.

Det avgörande är därmed inte enskilda utfall på individnivå, utan hur systemets utformning påverkar fördelningen mellan olika användningar av tid och kapacitet och därmed graden av realiserad kapacitet.

Samtidigt är denna omfördelning beroende av att ekonomins strukturer har förmåga att absorbera förändringen. I den mån det saknas efterfrågan, matchningsmekanismer eller organisatoriska former som kan ta tillvara den frigjorda kapaciteten, kan en del av denna resurs förbli outnyttjad eller endast delvis omsatt i produktiv aktivitet. Detta innebär att

sambandet mellan ökat handlingsutrymme och förbättrad resursanvändning är villkorat av hur väl individers beteendeförändringar kan koordineras med förändringar i ekonomins struktur och efterfrågemönster och därmed hur kapacitet realiserar i praktiken.

Anpassningen mellan individers förändrade beteenden och ekonomins strukturer sker dessutom över tid och är förenad med friktion. Omställningar i arbetsorganisation, kompetenskrav och efterfrågemönster innebär att resurser inte omedelbart kan omallokeras till sina mest produktiva användningar. Under sådana övergångsperioder kan temporära obalanser uppstå, exempelvis i form av underutnyttjad kapacitet eller brist på matchning mellan tillgänglig kompetens och efterfrågade aktiviteter. Den långsiktiga effekten av förändrade incitamentsstrukturer är därmed beroende inte enbart av riktningen i beteendeförändringar, utan även av hur snabbt och effektivt dessa förändringar kan koordineras i ekonomin och därmed hur kapacitet realiserar över tid.

9.5 Cirkulation, prisbildning och systemövergång

Den ekonomiska funktionen i ett samhällssystem kan, i enlighet med det analytiska ramverk som beskrivs i avsnitt 9.0, inte enbart förstås genom dess resursnivåer, utan även genom hur dessa resurser cirkulerar, vilka strukturer som upprätthåller flödena samt vilka incitament och risker som formar individers och organisationers beteenden och därmed resursanvändningen i ekonomin och hur kapacitet realiserar eller binds.

I enlighet med den modell som presenteras i avsnitt 3.2 förstås dessa flöden som uttryck för hur individers kapacitet omsätts i aktivitet på systemnivå, där cirkulation, incitament och institutionella strukturer samverkar och därmed hur kapacitet realiserar i ekonomin.

I det nuvarande systemet sker en omfattande cirkulation av offentliga medel genom flera parallella institutionella processer. Resurser fördelas via ersättningssystem, arbetsmarknadsåtgärder och socialförsäkringar, och passerar ofta genom flera led av reglering, prövning, uppföljning och tillhörande kontroll innan de når individen. Dessa processer fyller funktioner i form av rättssäkerhet, styrning och stabilitet, men innebär samtidigt betydande systemkostnader i form av administration, tidsanvändning och organisatorisk komplexitet, vilket innebär att kapacitet i stor utsträckning binds i dessa flöden.

Forskning inom institutionell ekonomi visar att sådana strukturer bidrar till stabilitet och förutsägbarhet, vilket minskar osäkerhet och underlättar långsiktiga investeringar¹. Samtidigt visar samma forskningsfält att institutioner utvecklar tröghet över tid, där etablerade strukturer upprätthålls även när deras relativa effektivitet minskar, eftersom aktörer anpassar sig till befintliga regler snarare än att ompröva dem², vilket innebär att kapacitet i högre grad binds i befintliga strukturer.

I en alternativ modell, där en större del av resurserna tillförs individer direkt och utan motsvarande krav på omfattande reglering, kontroll och uppföljning, förändras dessa

flöden. Medel som i dag cirkulerar genom administrativa strukturer når i högre grad hushållen direkt och återcirkulerar därefter genom konsumtion, beskattning och ekonomisk aktivitet. Detta innebär inte att resurser lämnar ekonomin, utan att cirkulationsvägarna förenklas och förkortas. Samtidigt påverkar förändrade flöden individers tillstånd, exempelvis genom ökad ekonomisk förutsägbarhet, vilket i sin tur påverkar hur kapacitet omsätts i ekonomisk aktivitet och i vilken utsträckning kapacitet realiserar.

Hur dessa förenklade flöden omsätts i ekonomiska utfall beror emellertid på samspelet mellan olika aktörer i ekonomin. Arbetsgivare, företag, utbildningsinstitutioner och marknader påverkar vilka möjligheter som faktiskt finns tillgängliga, hur efterfrågan på arbetskraft utvecklas och i vilken utsträckning förändrade beteenden koordineras i produktion och ekonomisk aktivitet. Detta innebär att effekten av förändrade resursflöden är beroende av hur väl dessa absorberas inom befintliga strukturer, samt hur dessa strukturer anpassar sig över tid och därmed hur kapacitet realiserar i praktiken.

Detta motsvarar den systemnivå som beskrivs i avsnitt 3.2, där förändringar i individers beteenden, genom samspel mellan aktörer, över tid påverkar hur resurser organiseras och hur ekonomiska strukturer utvecklas och därmed hur kapacitet realiserar eller binds över tid.

I ramverkets termer innebär detta en förskjutning från resursanvändning i systemkostnader till direkt resursanvändning hos hushåll och i ekonomisk aktivitet, och därmed en förändring i hur kapacitet realiserar eller binds. Detta påverkar både efterfrågemönster och hur resurser allokeras i ekonomin.

Denna förändring påverkar även skattebasen. Ökad disponibel inkomst hos hushållen kan bidra till stabilare konsumtion över tid, vilket enligt makroekonomisk teori är en central faktor för ekonomisk stabilitet³. Samtidigt kan minskade administrativa kostnader förändra statens utgiftsstruktur och därmed hur resurser används inom offentlig sektor och hur kapacitet allokeras.

En central fråga i detta sammanhang är hur prisbildningen påverkas. Ökad efterfrågan kan i vissa sektorer leda till prisökningar, särskilt där utbudet är trögrörligt, såsom på bostadsmarknaden. Samtidigt kan förändringar i arbetsutbud och lönebildning påverka företagets kostnadsstruktur. Forskning om arbetsutbud och incitament visar att dessa effekter är heterogena och varierar mellan grupper och sektorer⁴. Det innebär att pris- och löneffekter inte kan fastställas entydigt, utan beror på samspelet mellan efterfrågan, utbud och produktionskapacitet och därmed hur kapacitet realiserar i ekonomin.

Övergången mellan system utgör en särskild analytisk dimension. Institutionella förändringar sker sällan momentant, och en omställning innebär typiskt en period där gamla och nya strukturer samexisterar. Under denna period kan både kostnader och beteenden avvika från långsiktiga jämviktsnivåer. Samtidigt visar empiriska studier av policyförändringar att ekonomier generellt uppvisar anpassningsförmåga över tid, där nya

jämvikter etableras i takt med att incitament och beteenden förändras⁵ och därmed hur kapacitet successivt realiserar i nya strukturer.

En återkommande invändning mot systemförändringar är att de innebär ökad risk. Samtidigt visar forskning inom beteendekonometri att individer och institutioner ofta uppvisar status quo-bias, det vill säga en tendens att föredra befintliga system framför alternativa, även när dessa alternativ är mer effektiva⁶. Detta innebär att existerande strukturer i vissa fall upprätthålls inte enbart på grund av deras faktiska effektivitet, utan även på grund av riskaversion och etablerade förväntningar, vilket innebär att kapacitet fortsatt binds i mindre effektiva strukturer.

Mot denna bakgrund kan risken med systemförändring förstås i relation till dess reversibilitet och lärandeffekter. En förändring av arbetsmarknadens incitamentsstruktur innebär inte nödvändigtvis en permanent förlust av institutionell kapacitet. I den mån reformer utformas gradvis och följs upp empiriskt kan både resultat och erfarenheter bevaras, och institutionella strukturer vid behov omformas. Historiskt har ekonomiska system visat en betydande förmåga att anpassa sig och rekonfigurera institutioner över tid, och därmed hur kapacitet realiserar i olika strukturer.

Samtidigt påverkas även företagens villkor. Ökad ekonomisk trygghet på individnivå förändrar arbetsutbudet och därmed rekryteringsförutsättningarna i vissa sektorer. Detta leder till anpassningar i form av förändrade löner, arbetsvillkor eller ökad automatisering. Samtidigt bidrar en stabilare hushållsekonomi till en mer robust efterfrågan, vilket skapar förutsättningar för företag att växa och investera och därmed för hur kapacitet realiserar i ekonomin.

Sammantaget innebär detta att skillnaden mellan systemen inte enbart ligger i hur resurser fördelas, utan i hur resurser cirkulerar, hur komplexa de processer är genom vilka detta sker, hur dessa processer påverkar individers tillstånd och kapacitet, samt vilka risker som accepteras. Det nuvarande systemet skapar stabilitet genom omfattande institutionell reglering, kontroll och komplexitet, medan en alternativ modell i större utsträckning skapar stabilitet genom förenklade flöden och ökad ekonomisk trygghet på individnivå, vilket påverkar hur kapacitet realiserar eller binds.

Detta förklaras av hur olika systemutformningar påverkar förutsättningarna för hur kapacitet realiserar i ekonomin, i enlighet med det ramverk som beskrivs i avsnitt 3.2.

Den övergripande frågan blir därmed inte enbart vilket system som minimerar risk på kort sikt, utan vilket system som mest effektivt kombinerar stabilitet, flexibilitet och resursanvändning över tid, och därmed realiserar kapacitet.

¹ Douglass North (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*.

² Daron Acemoglu & James A. Robinson (2012). *Why Nations Fail*.

³ Keynesiansk makroteori samt Permanent Income Hypothesis.

⁴ David Card, Jochen Kluge & Andrea Weber (2018).

⁵ OECD – policyutvärderingar.

⁶ Daniel Kahneman & Amos Tversky – status quo-bias och riskaversion.

9.6 Internationella erfarenheter och jämförelser

Internationella erfarenheter av system som liknar en villkorslös eller mindre villkorad inkomst är begränsade, men ett antal experiment och policyförsök ger vägledning om möjliga effekter på individnivå. I enlighet med analysens ansats bör dessa studier förstås som partiella observationer, snarare än fullständiga representationer av systemeffekter.

Det mest omfattande moderna experimentet genomfördes i Finland av Kela, där arbetslösa individer erhöll en villkorslös ersättning under två år. Resultaten visade begränsade effekter på sysselsättning, men tydliga förbättringar i psykiskt välbefinnande, minskad stress och ökad upplevd trygghet¹.

Liknande resultat återfinns i tidigare studier, såsom Mincome-experimentet i Kanada, analyserat av Evelyn L. Forget. Dessa studier visade små minskningar i arbetstid, främst bland studerande och småbarnsföräldrar, samt förbättringar i hälsa och utbildningsnivå².

Nyare pilotprojekt i Nordamerika och Europa, inklusive Stockton Economic Empowerment Demonstration, visar en samstämmig bild: effekterna på arbetsutbud är begränsade, medan effekterna på individers välbefinnande, ekonomiska stabilitet och upplevda handlingsutrymme är tydliga³.

Forskning från OECD och World Bank om kontanttransfereringar ger liknande resultat. Direkta utbetalningar tenderar inte att leda till betydande minskningar i arbetsutbud, men bidrar till stabilare konsumtion, ökad resiliens och förbättrade sociala utfall⁴.

Samtidigt är det centralt att beakta dessa studiers begränsningar. De är genomförda i begränsad skala, ofta riktade till specifika grupper och inom ramen för befintliga institutionella strukturer. De fångar därmed inte de systemövergripande effekter som analyseras i denna rapport, såsom förändringar i administrativ resursanvändning, institutionell struktur, incitament på systemnivå eller långsiktiga makroekonomiska anpassningar.

I relation till det analytiska ramverket innebär detta att studierna i huvudsak belyser effekter inom individ- och mikronivå, medan analysen i denna rapport även omfattar meso- och makronivå, där användning av kapacitet för koordinering (B), systemkostnader och cirkulation av resurser utgör centrala komponenter.

Trots dessa begränsningar ger den samlade evidensen ett konsekvent stöd för att minskad ekonomisk osäkerhet är associerad med förbättrat välbefinnande, ökad stabilitet och i vissa fall förbättrade arbetsmarknadsutfall. Effekterna på arbetsutbud framstår som begränsade och heterogena, snarare än systematiskt negativa.

Detta är förenligt med den teoretiska analys som presenterats i tidigare avsnitt, där autonomi och minskat beroende av omfattande reglering och tillhörande kontroll förväntas påverka beteenden, men inte nödvändigtvis reducera deltagande i ekonomisk aktivitet.

Sammantaget indikerar de internationella erfarenheterna att centrala antaganden i den analyserade modellen – särskilt avseende relationen mellan ekonomisk trygghet, beteende och arbetsutbud – har empiriskt stöd på individnivå. Samtidigt kvarstår osäkerhet kring systemövergripande effekter, vilket motiverar en analys som explicit beaktar resursanvändning, incitament och institutionell struktur.

¹ Kela (2020). *Results of Finland's Basic Income Experiment 2017–2018*.

² Evelyn L. Forget (2011). *The Town with No Poverty*.

³ Stockton Economic Empowerment Demonstration (2019–2021).

⁴ OECD (2017; 2020); World Bank (flera studier om kontanttransfereringar).

9.6.1 Samlad tolkning och systemimplikation

Den samlade analysen i kapitel 9 visar att arbetsmarknadssystemets ekonomiska egenskaper inte enbart bestäms av dess resursnivåer, utan av hur resurser binds, cirkulerar och omfördelas inom systemets struktur. I enlighet med det analytiska ramverket (avsnitt 9.0) framträder fyra centrala dimensioner: monetära flöden, tidsanvändning, systemkostnader samt dynamiska effekter kopplade till beteende och incitament.

För det första visar analysen att en betydande del av de resurser som används inom systemet är knutna till dess administrativa och regleringsrelaterade funktioner. Dessa resurser utgör inte enbart direkta budgetposter, utan även en omfattande användning av arbetstid och organisatorisk kapacitet för koordinering (B). Denna användning är i stor utsträckning strukturell och följer av systemets utformning, snarare än av enskilda aktörers agerande.

För det andra framgår att denna resursanvändning innebär en alternativkostnad. Den tid och kapacitet som i dag används för handläggning, uppföljning och kontroll kan, i en alternativ modell, användas i andra delar av ekonomin. Analysen visar därmed inte att resurser försvinner eller skapas, utan att deras användning och fördelning förändras.

För det tredje indikerar både den teoretiska genomgången och de internationella erfarenheterna att minskad ekonomisk osäkerhet är associerad med förbättrat välbefinnande och stabilare individuella förutsättningar, samtidigt som effekterna på arbetsutbud framstår som begränsade och heterogena. Detta innebär att relationen mellan ekonomisk trygghet och deltagande i arbetsmarknaden inte är entydig, utan påverkas av ett flertal samverkande faktorer.

För det fjärde visar analysen att systemets utformning påverkar hur resurser cirkulerar i ekonomin. I det nuvarande systemet sker denna cirkulation genom flera institutionella led, medan en alternativ modell innebär en förenkling av dessa flöden. Detta innebär en

förskjutning från resursanvändning i administrativa strukturer till direkt resursanvändning hos hushåll och i ekonomisk aktivitet, vilket påverkar både efterfrågemönster och resursallokering.

Sammantaget innebär detta att skillnaden mellan systemen inte enbart kan förstås i termer av kostnadsnivåer, utan i hur resurser används och vilka incitament som skapas. Det nuvarande systemet prioriterar stabilitet genom omfattande institutionell reglering och tillhörande kontroll, medan en alternativ modell i större utsträckning baserar stabilitet på individens ekonomiska grundförutsättningar.

Analysen indikerar därmed att en minskning av kontrollberoende och en ökning av individens ekonomiska autonomi är förenlig med ett mer flexibelt utnyttjande av tillgängliga resurser. Detta innebär inte att utfallet är entydigt eller riskfritt, utan att risker förändrar karaktär – från institutionellt bundna och administrativa till mer distribuerade och beteenderelaterade.

Den centrala implikationen är därför inte att ett system eliminerar ineffektivitet eller risk, utan att olika system organiserar dessa på olika sätt. Bedömningen av systemets effektivitet bör därmed utgå från hur resurser binds, hur de kan omfördelas och hur systemet förmår hantera variation och anpassning över tid.

Mot denna bakgrund utgör finansieringsfrågan inte enbart en fråga om nya resurser, utan om hur befintliga resurser används och i vilken utsträckning deras användning kan förändras. Detta behandlas vidare i avsnitt 9.7.

9.7 Finansiering

I denna analys används ett brett perspektiv på utfall som inkluderar effekter på individ, samhälle och över tid. Monetära flöden utgör i detta sammanhang en mekanism för att koordinera delar av dessa utfall, men fångar inte nödvändigtvis deras fulla omfattning, då effekter ytterst beror på hur kapacitet realiserar i aktivitet inom systemet.

Frågan om finansiering utgör en central del i bedömningen av ett systems genomförbarhet. Traditionellt behandlas denna fråga främst i monetära termer, där fokus ligger på kostnader, intäkter och budgetbalans. I detta avsnitt anläggs ett bredare perspektiv, där finansiering förstås som en funktion av hur resurser och kapacitet omsätts i aktivitet, givet de incitament som råder inom systemet.

Nuvarande system utgör resultatet av successiva anpassningar till förändrade förutsättningar över tid. Dessa anpassningar har ofta varit funktionella i sina respektive kontexter, men har samtidigt bidragit till ökad komplexitet och överlagrade strukturer med delvis olika logiker. Detta påverkar hur effektivt kapacitet omsätts i systemet, genom att förändra hur kapacitet binds, organiseras och realiserar.

Detta innebär att systemets nuvarande utformning inte enbart speglar en sammanhållen design, utan även historiska kompromisser och gradvisa justeringar. I takt med att förutsättningarna förändras kan sådana överlagringar ge upphov till friktion, ineffektiv resursanvändning och begränsad möjlighet att fullt ut omsätta tillgänglig kapacitet i faktisk aktivitet.

Analysen i detta avsnitt syftar därför till att pröva hur dessa samband påverkar hur resurser används och omsätts i ekonomin, snarare än att enbart analysera budgetmässiga konsekvenser. I detta perspektiv kan ekonomiska utfall förstås som resultatet av hur tillgänglig kapacitet omsätts i faktisk aktivitet, i enlighet med den modell som presenteras i avsnitt 3.2, där utfall formas av samspelet mellan kapacitet, incitament och systemets struktur.

Analysen utgår från att ekonomiska samband i komplexa system inte är deterministiska utan probabilistiska. Förändringar i systemets struktur påverkar därmed inte utfall direkt, utan förändrar sannolikhetsfördelningen för olika utfall genom förändringar i incitament, resursanvändning och systemets struktur. De samband som diskuteras ska därför förstås som tendenser och förutsättningar snarare än entydiga kausala relationer.

Avsnittet syftar inte till att presentera en exakt budget eller en fullständig prognos, utan till att analysera de ekonomiska mekanismer som påverkas av modellen, inklusive hur förändringar i incitament, resursanvändning och systemets struktur påverkar i vilken utsträckning kapacitet omsätts i ekonomisk aktivitet över tid.

I den fortsatta analysen förstås ekonomin som en fördelning av resurser mellan tre funktioner: grundläggande försörjning, systemdrift och utveckling. Dessa motsvarar A-, B- och C-funktionerna, vilka beskriver hur kapacitet omsätts i olika typer av aktivitet och definieras mer utförligt i avsnitt 9.7.3.

9.7.1 Utgångspunkt: Kapacitet, tillit och ekonomins grund

Den centrala frågan i en analys av finansiering är inte enbart huruvida tillräckliga monetära medel finns tillgängliga, utan om den faktiska kapaciteten att tillgodose grundläggande behov föreligger. Ekonomin utgör i detta avseende inte en statisk "plånbok", utan ett dynamiskt system där resurser, arbetskraft och produktion kontinuerligt omsätts och omfördelas, och där kapacitet i varierande grad realiserar i faktisk aktivitet.

Pengar fungerar inom detta system som en representation av vissa utfall och ett medel för koordinering, men utgör inte utfallen i sig. Det som ytterst avgör ett samhälles ekonomiska bärkraft är dess tillgång till resurser, dess produktionsförmåga samt hur effektivt denna kapacitet realiserar i aktivitet. Därmed blir finansieringsfrågan i grunden en fråga om organisation och användning av befintlig kapacitet, givet de incitament och strukturer som påverkar hur denna kapacitet realiserar, snarare än enbart tillgång till monetära medel.

Samtidigt sker denna organisering inom ramen för ett globalt sammanlänkat system. Produktion, handel och finansiella flöden sträcker sig över nationsgränser, vilket innebär att nationell kapacitet påverkas av och i betydande utsträckning är beroende av externa relationer. Stabilitet uppstår därmed inte enbart genom interna strukturer, utan även genom fungerande relationer och ett ömsesidigt förtroende mellan aktörer, såväl inom som mellan länder.[1]

Tillit utgör i detta sammanhang en central, men ofta implicit, komponent i ekonomins funktion. Ekonomiska system bygger inte enbart på formella regler och kontrakt, utan på ett grundläggande antagande om att dessa kommer att efterlevas över tid. När tilliten är hög minskar behovet av omfattande reglering, kontroll och verifiering, vilket innebär att en mindre andel resurser binds i systemets driftfunktion (B) och att en större andel kapacitet realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C). Empirisk forskning visar att samhällen med hög grad av generell tillit tenderar att uppvisa både högre ekonomisk effektivitet och lägre administrativa kostnader.[2]

Tillit kan i modellen förstås som en systemvariabel som både uppstår ur individers samlade beteenden och samtidigt påverkar hur effektivt systemets resurser omsätts. På individnivå formas tillit av erfarenheter, incitament och upplevd förutsägbarhet i omgivningen. När dessa erfarenheter aggregeras uppstår en övergripande nivå av tillit i systemet, vilken i sin tur påverkar behovet av samordning, reglering och kontroll (B), graden av friktion och förluster (L), samt i vilken utsträckning kapacitet realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C).

Tillit utgör därmed en återkopplande variabel, där individers beteenden formar systemets egenskaper, samtidigt som systemets struktur påverkar individers beteenden och därigenom de incitament som styr hur kapacitet realiserar i aktivitet (A, C) eller kvarstår som outnyttjad (L).

Behovet av reglering och kontroll är samtidigt inte frikopplat från systemets utformning. Graden av reglering står i nära relation till de standarder som eftersträvas. Ju mer detaljerade och enhetliga kraven på efterlevnad är, desto större tenderar behovet av uppföljning, verifiering och sanktioner att bli. Detta innebär att höga krav på standardisering i många fall medför ökade resurskostnader i form av administration och övervakning, vilket ökar omfattningen av systemdrift (B) och, när dessa krav överstiger vad som är funktionellt motiverat, även kan ge upphov till ökade förluster (L).

Kapacitet bör därför förstås i ett bredare perspektiv än enbart materiella resurser. Den omfattar även befolkningens hälsa, stabilitet och faktiska möjlighet att omsätta sin potential i praktiken. Forskning visar att både fysisk och psykisk hälsa har en direkt påverkan på produktivitet och arbetsmarknadsdeltagande.[3] Individer som befinner sig i ett tillstånd av osäkerhet eller begränsning har en reducerad förmåga att realisera sin kapacitet i aktivitet, vilket innebär att en mindre andel realiserar i aktivitet som bidrar till produktion,

utveckling eller välbefinnande (C) och att en större del kvarstår som outnyttjad kapacitet (L).

Vidare är kapacitet inte enbart en fråga om vad som finns tillgängligt, utan också om hur tillgängligt det är. När tillgång till resurser är villkorad genom komplexa krav och standarder kan individer med faktisk kapacitet exkluderas från deltagande. Detta innebär att systemets totala potential inte realiserar fullt ut, vilket både begränsar i vilken utsträckning kapacitet realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C) och ökar förluster i form av outnyttjad kapacitet (L). Samtidigt kan en ökad grundläggande trygghet stärka individens faktiska möjlighet att delta genom att säkerställa en stabil bas (A), vilket ökar sannolikheten att kapacitet realiserar i aktivitet.

Mot denna bakgrund innebär finansiering av en grundläggande ekonomisk trygghet inte enbart en kostnad, utan även en förändring av hur systemets funktion påverkas. Genom att påverka tillit, hälsa och individens handlingsutrymme minskar behovet av vissa kontroll- och uppföljningsfunktioner inom systemdrift (B), samtidigt som en större andel av kapaciteten realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C), baserat på en stabilare grundläggande försörjning (A).

Effekterna av sådana förändringar är samtidigt beroende av ett antal mellanliggande faktorer, såsom arbetsmarknadens funktionssätt, efterfrågans struktur och graden av institutionell anpassningsförmåga. Detta innebär att liknande reformer kan ge olika utfall beroende på kontext, vilket understryker att förändringar i incitament och struktur påverkar sannolikheten för hur kapacitet omsätts i aktivitet (C) eller kvarstår som outnyttjad (L), snarare än utfallen direkt.

Samtidigt förutsätter dessa effekter att de strukturer som omger individens deltagande har tillräcklig kapacitet att absorbera förändrade beteenden. I frånvaro av sådan kapacitet kan ökad aktivitet förbli utan genomslag i faktisk produktion eller i aktivitet som bidrar till utveckling eller välbefinnande (C), vilket innebär att potentiell kapacitet inte realiserar och kvarstår som (L).

Det noteras även att nuvarande system i stor utsträckning har utvecklats genom successiva anpassningar till förändrade förutsättningar. Dessa anpassningar har ofta varit funktionella i sina respektive kontexter, men har också bidragit till en överlagring av strukturer med delvis olika logiker, vilket innebär att resurser binds i systemdrift (B) utan att fullt ut bidra till effektiv resursanvändning, och därigenom indirekt förstärker förluster (L).

Sammanfattningsvis innebär detta att finansieringsfrågan bör analyseras utifrån tre sammanhängande dimensioner: tillgången till resurser, graden av tillit i systemet och individens faktiska möjlighet att omsätta sin kapacitet i aktivitet. Det är i samspelet mellan dessa faktorer, givet systemets incitament och struktur, som resurser fördelas mellan grundläggande försörjning (A), systemdrift (B), utveckling (C) samt förluster i form av outnyttjad kapacitet (L), vilket i sin tur avgör systemets totala ekonomiska utväxling.

De samband som beskrivs i detta avsnitt analyseras vidare inom ramen för den modell som introduceras i avsnitt 9.X, där ekonomins utfall förstås som resultatet av hur resurser fördelas mellan olika funktioner samt hur kapacitet realiserar eller går förlorad i systemet. I det följande behandlas dessa faktorer i relation till denna modell, snarare än som isolerade fenomen.

1 Globalt beroende och värdekedjor: World Bank, OECD – analyser av globala värdekedjor och deras påverkan på nationell ekonomi.

2 Tillit och ekonomisk effektivitet: Yann Algan & Pierre Cahuc – forskning som visar samband mellan social tillit, institutionell kvalitet och ekonomisk effektivitet.

3 Hälsa och produktivitet: World Health Organization, OECD – studier som visar koppling mellan hälsa, arbetsförmåga och ekonomiskt deltagande.

9.7.2 Systemstruktur, incitament och resursutväxling

Ett ekonomiskt systems kostnader och utfall kan inte enbart förstås genom dess budgetposter, utan analyseras utifrån hur dess struktur påverkar beteenden, resursanvändning och utväxling. I komplexa system uppstår en betydande mängd aktiviteter vars primära funktion är att upprätthålla systemets egen struktur, snarare än att direkt bidra till produktion, utveckling eller välbefinnande. Dessa aktiviteter är ofta nödvändiga för samordning och stabilitet, men när de växer i omfattning innebär det att en större andel resurser binds i systemdrift (B), vilket minskar den andel kapacitet som realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C).

Incitament utgör en central mekanism i denna process och kan förstås som de faktorer som påverkar individers val och handlingar. I sin enklaste form innebär incitament ett utbyte, där en handling kopplas till en belöning eller ett undvikande av en negativ konsekvens. Detta utbyte är dock inte begränsat till materiella resurser, utan kan även bestå av sociala, psykologiska eller ideella faktorer.

Incitament kan i detta sammanhang förstås som riktningar mot mål, medan kapacitet avgör i vilken utsträckning dessa mål kan realiserar i praktiken, det vill säga i vilken utsträckning aktivitet realiserar och bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C) eller kvarstår som outnyttjad kapacitet (L).

I ekonomiska sammanhang förknippas incitament ofta med egen vinning, exempelvis i form av lön eller andra ekonomiska fördelar. En sådan tolkning är dock begränsad. Egen vinning kan även innefatta trygghet, tillhörighet, erkännande eller möjligheten att påverka sin situation. Incitament bör därför förstås som ett bredare begrepp, där både yttre och inre drivkrafter ingår.[1]

När incitament är starkt kopplade till grundläggande behov, såsom försörjning, tenderar de att begränsa handlingsutrymmet. Individer kan då acceptera givna villkor inte

nödvändigtvis för att de uppfattas som optimala, utan för att alternativen upplevs som sämre eller saknas. I dessa fall speglar beteendet inte en fri preferens, utan en anpassning till systemets ramar, där deltagande i ekonomin i hög grad styrs av behovet av att upprätthålla grundläggande försörjning (A), vilket kan begränsa hur kapacitet omsätts i utveckling (C).

Denna relation beskrivs som en kedja av beroenden, där incitament påverkar beteenden, beteenden påverkar deltagande och deltagande i sin tur påverkar hur resurser allokeras i systemet. Först i detta steg uppstår effekter på produktion, utveckling och välbefinnande (C), medan begränsningar i dessa steg innebär att kapacitet inte realiserats och i stället kvarstår som (L). Sambandet mellan incitament och ekonomiskt resultat är därmed indirekt och beroende av dessa mellanliggande processer.

Detta innebär att ekonomiska system tenderar att reproducera sig själva. De incitament som erbjuds formar beteenden, beteenden etableras som normer, och dessa normer förstärker i sin tur de ursprungliga incitamenten. På så sätt upprätthålls strukturer även när de inte är optimala ur ett systemperspektiv, vilket innebär att resurser över tid fortsätter att bindas i systemdrift (B) utan motsvarande ökning i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C), och därmed indirekt bidrar till ökade förluster (L).[2]

Samtidigt fyller dessa strukturer en funktion i att skapa stabilitet och förutsägbarhet. En alltför snabb eller omfattande förändring av incitamentsstrukturer kan därmed innebära att etablerade samordningsmekanismer inom systemdrift (B) försvagas innan alternativa former har etablerats.

I frånvaro av fungerande alternativa samordningsmekanismer leder förändringar i incitamentsstrukturen till ökade koordinationskostnader eller tillfälliga ineffektiviteter, exempelvis genom minskad matchning mellan individer och aktiviteter eller genom att befintliga strukturer för resurstilldelning försvagas innan nya etablerats. Detta innebär att resurser tillfälligt går förlorade eller inte används effektivt, vilket ökar förluster i systemet (L) och minskar den andel kapacitet som realiserats i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C).

En konsekvens av denna utveckling är att förändringar i praktiken ofta sker genom successiva justeringar av enskilda delar, snarare än genom omprövning av systemets grundläggande struktur. Detta innebär att problem i vissa fall omfördelas eller förändras i form, snarare än att lösas i sin helhet, vilket bidrar till att upprätthålla befintliga mönster över tid och därmed en stabil men inte nödvändigtvis effektiv användning av kapacitet för koordinering (B) samt en kvarstående nivå av icke realiserad kapacitet (L).

Graden av reglering i ett system är nära kopplad till de standarder som eftersträvas. Ju mer detaljerade och enhetliga krav som ställs, desto större behov uppstår av uppföljning, verifiering och sanktioner. Detta medför ökade kostnader i form av administration och

övervakning, vilket innebär en ökad användning av kapacitet för koordinering (B), och vid höga nivåer även risk för ökad icke realiserad kapacitet (L) genom minskad effektivitet.

Standarder är dock inte kostnadsfria att uppfylla. De kräver tid, resurser och kapacitet från individer. Forskning visar att kognitiv belastning, stress och osäkerhet påverkar individers prestationsförmåga och beslutsfattande.[3] Detta innebär att standardnivåer i praktiken måste stå i relation till den kapacitet som finns tillgänglig i systemet. Om kraven överstiger denna kapacitet riskerar de att minska individers faktiska deltagande i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C), samtidigt som de ökar friktion, behov av ytterligare reglering inom systemdrift (B) och därmed även förluster (L).

När tillgång till resurser är villkorad genom uppfyllandet av flera parallella standarder – exempelvis inom utbildning, arbetsmarknad och sociala system – höjs den sammantagna tröskeln för deltagande. Detta leder till att individer med faktisk kapacitet exkluderas, vilket innebär att systemets totala potential inte realiseras och att en större del av kapaciteten kvarstår som outnyttjad (L), samtidigt som den andel kapacitet som realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C) minskar.

Utbildning utgör ett tydligt exempel på denna dubbla funktion. Den möjliggör utveckling av kompetens och avancerade lösningar, men bidrar samtidigt till att definiera kvalifikationskrav och inträdesbarriärer. Standardisering inom utbildning kan höja kvaliteten, men också begränsa vilka perspektiv och kompetenser som inkluderas, vilket påverkar i vilken utsträckning kapacitet realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C).[4]

Denna dynamik har särskild betydelse för systemets innovationsförmåga. Forskning och utveckling är beroende av variation i perspektiv och angreppssätt. Samtidigt kan höga inträdeskrav och snäva standarder minska denna variation, vilket riskerar att begränsa den långsiktiga utvecklingskapaciteten (C).[5]

Mot denna bakgrund blir relationen mellan yttre incitament och inre motivation central. När grundläggande behov är osäkra tenderar beteenden att i hög grad styras av incitament kopplade till överlevnad. När dessa behov däremot är säkrade genom en stabil grundläggande försörjning (A) kan en större del av aktiviteten drivas av inre motivation, såsom intresse, ansvar och vilja att bidra.[6] Detta påverkar inte bara mängden arbete som utförs, utan även dess kvalitet och riktning, och därmed i vilken utsträckning kapacitet realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C) respektive inte realiseras och kvarstår som (L).

En förändring av systemets grundläggande villkor kan därmed påverka vilka typer av aktiviteter som dominerar. Genom att minska beroendet av strikt efterlevnad för grundläggande trygghet omfördelas resurser från reglering och kontroll inom systemdrift (B) till aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C), samtidigt som den grundläggande försörjningen (A) stabiliseras och förluster (L) minskar.

Sammanfattningsvis visar detta att ett systems ekonomiska utfall i hög grad bestäms av dess incitamentsstruktur och de standarder som följer av denna. För att förstå kostnaderna i ett system krävs därför inte enbart en analys av dess utgifter, utan även av de mekanismer som genererar dessa utgifter och hur de påverkar resursfördelningen mellan grundläggande försörjning (A), systemdrift (B), utveckling (C) och förluster (L).

Flera av de mekanismer som här beskrivs kan analyseras empiriskt genom indikatorer såsom administrativ resursanvändning, arbetsmarknadsdeltagande, sjukfrånvaro, företagsbildning och andra mått på ekonomisk aktivitet och resursutnyttjande. Detta möjliggör en prövning av hur förändringar i incitamentsstruktur påverkar hur kapacitet omsätts i aktivitet (C) eller kvarstår som outnyttjad (L) över tid.

1 Motivation och incitament: Edward Deci & Richard Ryan – Self-Determination Theory om inre och yttre motivation.

2 Institutioner och incitament: Douglass North – hur incitament och institutioner formar ekonomiskt beteende.

3 Kognitiv belastning och beslutsfattande: Daniel Kahneman – forskning om hur stress och komplexitet påverkar beslut och prestation.

4 Utbildning och social reproduktion: Pierre Bourdieu – hur utbildningssystem skapar och reproducerar sociala strukturer.

5 Diversitet och innovation: Scott E. Page – forskning om hur variation i perspektiv påverkar problemlösning.

6 Motivation och beteende: Edward Deci & Richard Ryan – samband mellan trygghet och inre motivation.

9.7.3 Ekonomisk struktur och resursfördelning (A–B–C-modellen)

För att analysera finansiering i ett komplext samhällssystem krävs en tydlig uppdelning av hur resurser används. I detta syfte introduceras en modell där ekonomin delas in i tre övergripande funktioner: A, B och C. Dessa representerar olika typer av aktiviteter genom vilka kapacitet omsätts i systemet och som tillsammans utgör systemets helhet.

A-funktionen avser grundläggande försörjning. Hit hör resurser och aktiviteter som direkt upprätthåller liv och hälsa, såsom livsmedelsproduktion, bostäder, sjukvård, omsorg och andra former av basal trygghet. A utgör systemets fundament och är en förutsättning för att övriga funktioner ska kunna existera, då den möjliggör att kapacitet kan upprätthållas och realiseras i aktivitet.

B-funktionen avser systemdrift. Den omfattar aktiviteter som möjliggör samordning, reglering och tillhörande kontroll samt upprätthållande av strukturer, exempelvis administration, myndighetsutövning, regelverk, uppföljning, logistik, transport och infrastruktur. B är nödvändig för systemets funktion, men kännetecknas av att den i huvudsak upprätthåller befintliga strukturer snarare än bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande, vilket innebär att resurser binds utan att direkt öka den andel kapacitet som realiserar i sådan aktivitet (C).

C-funktionen avser utveckling. Den innefattar aktiviteter som bidrar till innovation, kunskapsutveckling, kultur, entreprenörskap och andra former av aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande bortom systemets omedelbara reproduktion. C utgör den del av systemet där kapacitet realiserar i sådan aktivitet och påverkar därmed i hög grad framtida produktivitet och samhällelig utveckling.

I analysen används beteckningarna (A), (B), (C) och (L) som kortfattade markörer för att ange vilka delar av modellen ett visst resonemang primärt relaterar till.

(A) grundläggande försörjning

(B) systemdrift (reglering, administration, kontroll)

(C) utveckling (aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande)

(L) förluster (outnyttjad kapacitet eller kapacitet som inte realiserar i sådan aktivitet)

Markörerna används för att öka spårbarheten mellan analys och modell, utan att bryta löptextens struktur.

Ur ett ekonomiskt perspektiv fyller dessa funktioner olika roller i systemets utväxling. Grundläggande försörjning (A) bidrar till stabilitet och riskreduktion genom att säkerställa grundläggande behov och därmed möjliggöra deltagande. Systemdrift (B) möjliggör samordning men innebär samtidigt en resursanvändning som i huvudsak är indirekt och kan, vid hög omfattning, tränga undan resurser från utveckling (C).

Utveckling (C) utgör den del av systemet där kapacitet realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande och påverkar därmed den långsiktiga ekonomiska utvecklingen.

Balansen mellan dessa funktioner är därmed inte enbart en organisatorisk fråga, utan även en ekonomisk. En ökning av systemdrift (B) utan motsvarande ökning i utveckling (C) innebär att en större andel resurser binds i systemets upprätthållande, medan en relativ ökning av utveckling (C) innebär att en större andel kapacitet realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande, vilket ökar systemets utväxling.

Dessa funktioner är samtidigt ömsesidigt beroende. Grundläggande försörjning (A) möjliggör deltagande, systemdrift (B) möjliggör samordning och utveckling (C) möjliggör långsiktig förändring. De konkurrerar dock om samma resurser, vilket innebär att deras

inbördes balans får avgörande betydelse för systemets effektivitet och hållbarhet, inklusive hur stor andel kapacitet som realiserats respektive kvarstår som förluster (L).

Dessa relationer är emellertid inte statiska. Förändringar i hur kapacitet fördelas mellan potentialisering (A), koordinering (B) och realisering (C) påverkar inte enbart den aktuella balansen, utan även de strukturer och incitament som formar framtida fördelning av kapacitet. En ökning av koordinering (B) kan exempelvis förstärka behovet av ytterligare samordning och kontroll, vilket ökar användningen av kapacitet för koordinering (B) och risken för ökad icke realiserad kapacitet (L), medan en ökning av realisering (C) kan förändra produktionsförutsättningar och därigenom på sikt minska behovet av koordinering (B).

Utöver dessa direkta kostnader tillkommer indirekta kostnader i form av tid, kapacitet och outnyttjad potential. När individer och organisationer ägnar omfattande resurser åt att uppfylla administrativa krav minskar utrymmet för aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C), samtidigt som en del kapacitet inte realiserats i aktivitet och därmed utgör förluster (L).

Fördelningen mellan funktionerna påverkas i hög grad av systemets incitamentsstruktur. När tillgång till resurser är villkorad av uppfyllandet av specifika krav ökar behovet av reglering och kontroll, vilket förstärker omfattningen av systemdrift (B). Detta skapar en återkopplingsmekanism där mer resurser binds i drift, samtidigt som en mindre andel riktas mot utveckling (C) och en större andel kapacitet riskerar att inte realiserats (L).

Mot denna bakgrund blir det centralt att analysera hur förändringar i systemets grundläggande villkor påverkar balansen mellan funktionerna. Om grundläggande försörjning (A) i högre grad säkerställs direkt kan behovet av vissa reglerings- och samordningsfunktioner minska, vilket reducerar behovet av systemdrift (B) och frigör resurser till utveckling (C), samtidigt som en större andel kapacitet kan omsättas i aktivitet och förluster (L) minskar.

9.7.4 Dolda kostnader, resursläckage och systemeffekter

En fullständig analys av finansiering kräver att även de kostnader som inte direkt framgår i budgetar beaktas. Utöver direkta utgifter uppstår i ekonomiska system en rad dolda kostnader i form av ineffektiv resursanvändning, administrativ belastning, svinn och outnyttjad potential. Dessa kostnader påverkar systemets totala utväxling, men är ofta svåra att kvantifiera i traditionella ekonomiska termer, då de i stor utsträckning utgör förluster i systemet (L), det vill säga resurser och kapacitet som inte realiserats i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Ett centralt exempel är administrativt resursutnyttjande. När systemet ställer krav genom reglering, såsom rapportering, uppföljning och tillhörande kontroll, används tid och arbetsinsats för koordinering i aktiviteter som i begränsad utsträckning bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. Detta gäller såväl offentliga institutioner som

individer. Om en stor mängd människor regelbundet lägger tid på administrativa uppgifter kan den sammanlagda resursanvändningen bli betydande, vilket ökar användningen av kapacitet för koordinering, minskar den andel kapacitet som realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande, och därigenom bidrar till en ökad nivå av icke realiserad kapacitet i systemet.

Ett annat exempel är resursförluster i produktion och distribution. Inom livsmedelssystemet uppstår svinn som en konsekvens av att tillgänglighet prioriteras över resurseffektivitet. Produktionen anpassas för att minimera brist, vilket innebär att överskott accepteras som en del av systemets funktion. Detta leder till att resurser används utan att bidra till motsvarande utfall i konsumtion, vilket utgör en direkt förlust i systemet (L), det vill säga kapacitet som inte realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Utöver dessa exempel finns kostnader kopplade till systemets komplexitet. När många parallella krav och standarder ska uppfyllas ökar behovet av samordning, vilket i sin tur kräver ytterligare resurser. Denna dynamik leder till att systemet successivt bygger upp lager av aktiviteter vars huvudsakliga funktion är att hantera tidigare skapad komplexitet. Detta innebär en ökad användning av kapacitet för koordinering och en ökad risk för att kapacitet inte omsätts effektivt, vilket bidrar till en ökad nivå av icke realiserad kapacitet.

En ytterligare dimension är förlust av potential. När individer befinner sig i situationer där deras handlingsutrymme är begränsat, exempelvis genom ekonomisk osäkerhet eller omfattande krav på efterlevnad, minskar deras möjlighet att bidra med sin fulla kapacitet. Kapacitet omsätts inte automatiskt i aktivitet, utan realiseras i varierande grad beroende på incitament och systemets strukturer. Detta innebär att en del av den tillgängliga kapaciteten inte realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C), utan kvarstår som outnyttjad (L), vilket påverkar systemets totala produktivitet trots att det inte syns som en direkt kostnad.

För att analysera dessa effekter kan en förenklad relationsmodell användas. Låt systemets totala resurser betecknas som R, vilka fördelas mellan A-, B- och C-funktioner:

$$R = A + B + C$$

Utöver denna fördelning kan systemets effektiva utväxling förstås som en funktion av hur stor andel av resurser och tillgänglig kapacitet som realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. Detta kan förenklat uttryckas som:

$$\text{Effektiv utväxling} \approx (A + C) - B - L$$

där L representerar dolda kostnader i form av resursläckage, såsom svinn, administration, friktion och outnyttjad potential. Vad som utgör förluster (L) är inte absolut, utan beror på den standard mot vilken systemets resurs- och kapacitetsomsättning bedöms. Förluster kan därmed förstås som avvikelser från en given nivå av effektiv omsättning.

I denna modell utgör grundläggande försörjning (A) en stabiliserande funktion som möjliggör att kapacitet kan upprätthållas och realiseras. Utveckling (C) utgör den del där kapacitet realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande, medan systemdrift (B) är en nödvändig men resursbindande funktion som möjliggör samordning. Förluster (L) representerar den del av kapaciteten som inte realiserar i sådan aktivitet. Dessa förluster är inte enbart en följd av systemets struktur, utan påverkar även denna genom att begränsa i vilken utsträckning kapacitet kan realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C).

Detta innebär att ett systems ekonomiska resultat inte enbart beror på storleken av A, B och C, utan även på hur stor andel av kapaciteten som realiserar respektive går förlorad (L). En ökning av systemdrift (B) eller förluster (L) utan motsvarande ökning i utveckling (C) innebär att en större andel resurser binds utan att bidra till ökad utväxling.

Samtidigt är dessa variabler inte oberoende. En ökning i systemdrift (B) leder till ökad administrativ belastning, vilket i sin tur ökar förluster (L) genom minskad effektivitet. På motsvarande sätt bidrar en förstärkning av grundläggande försörjning (A), genom ökad trygghet och stabilitet, till att öka sannolikheten att kapacitet omsätts i aktivitet och därigenom minska förluster (L).

Denna typ av analys visar att dolda kostnader inte enbart är en bieffekt, utan en integrerad del av systemets ekonomi. De påverkar hur resurser och kapacitet omsätts och i vilken utsträckning systemets potential realiserar.

Mot denna bakgrund blir det relevant att analysera hur förändringar i systemets struktur påverkar dessa relationer. Om behovet av reglering, tillhörande kontroll och administration minskar reduceras användningen av kapacitet för koordinering. Om individers handlingsutrymme ökar kan en större andel kapacitet omsättas i utveckling och en mindre andel kvarstå som icke realiserad kapacitet.

Sammanfattningsvis innebär detta att finansieringsfrågan inte enbart handlar om synliga kostnader, utan om hur resurser och kapacitet fördelas, binds, realiserar eller går förlorade inom systemet. Genom att synliggöra dolda kostnader och deras relation till systemets struktur blir det möjligt att analysera vilka förändringar som bidrar till en mer effektiv resursanvändning.

9.7.5 Exempel och tillämpning av modellen

För att konkretisera den tidigare analysen kan A–B–C-modellen tillämpas på ett antal praktiska exempel. Syftet är att synliggöra hur resurser och kapacitet i nuvarande system används, binds, realiserar eller går förlorade, samt hur dessa flöden påverkar den totala ekonomiska utväxlingen.

Ett tydligt exempel återfinns inom administrativa processer kopplade till arbetsmarknad och ersättningsystem. Individer som står utanför arbetsmarknaden förväntas ofta uppfylla

krav på rapportering, uppföljning och dokumentation. Varje enskild aktivitet kan framstå som begränsad i omfattning, men när den multipliceras över ett stort antal individer uppstår en betydande resursanvändning. Den tid och kapacitet som läggs på dessa aktiviteter utgör en del av systemdrift (B) och bidrar i begränsad utsträckning till produktion, utveckling eller välbefinnande, samtidigt som den tränger undan kapacitet som annars skulle kunna realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C), och därmed bidrar till att en del kapacitet inte realiseras och kvarstår som förluster (L).

Ett annat exempel finns inom livsmedelssystemet. För att säkerställa hög tillgänglighet produceras och distribueras varor i en omfattning som överstiger faktisk konsumtion. Detta innebär att resurser används inom grundläggande försörjning (A) utan att dessa fullt ut omsätts i faktisk användning, vilket ger upphov till förluster i form av svinn (L), det vill säga kapacitet som inte realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Även inom organisations- och företagsstrukturer återfinns liknande mönster. När krav på efterlevnad, rapportering och standardisering ökar, växer behovet av interna administrativa funktioner. Detta innebär att resurser och kapacitet omfördelas från kärnverksamhet och utveckling (C) till interna funktioner för samordning och kontroll inom systemdrift (B), vilket minskar den andel kapacitet som realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande och kan bidra till ökade förluster (L).

Ett återkommande mönster i ekonomin är att verksamheter kopplade till grundläggande försörjning och systemdrift generellt erbjuder högre stabilitet och lägre risk än verksamheter kopplade till utveckling och utforskande. Detta påverkar hur kapacitet fördelas mellan funktionerna.

Yrkesroller inom exempelvis livsmedelsproduktion, vård, logistik och andra upprätthållande funktioner kännetecknas av en relativt stabil efterfrågan och därmed mer förutsägbara försörjningsmöjligheter, vilket är kopplat till grundläggande försörjning (A). Detta står i kontrast till många verksamheter inom skapande, forskning och innovation, där inkomster ofta är osäkra och beroende av externa faktorer, vilket innebär en högre exponering inom utveckling (C).

Denna skillnad innebär att individer som verkar inom utvecklingsorienterade områden i högre grad exponeras för ekonomisk risk. I praktiken kan detta leda till att individer lämnar dessa områden eller tvingas kombinera dem med andra typer av arbete för att säkerställa sin försörjning, vilket innebär att kapacitet omfördelas från utveckling (C) till mer stabila aktiviteter kopplade till försörjning (A), och att en del av den utvecklingsinriktade kapaciteten inte realiseras fullt ut (L).

Ur ett systemperspektiv innebär detta att risk inte enbart är en individuell faktor, utan en strukturell egenskap i hur resurser och möjligheter fördelas. Följden blir att aktiviteter med

hög potential men osäker avkastning i många fall trängs undan till förmån för mer förutsägbara funktioner, vilket begränsar hur mycket kapacitet som omsätts i utveckling (C) och ökar risken för att kapacitet kvarstår som outnyttjad (L).

Transport och logistik utgör ytterligare ett område där dessa relationer blir synliga. En stor del av transporter sker inte enbart för att tillgodose direkta behov, utan som en konsekvens av systemets struktur, exempelvis genom centraliserad produktion, lagerhållning och distributionskrav. Detta innebär att resurser binds i både grundläggande försörjning (A) och systemdrift (B) för att upprätthålla flöden som delvis drivs av systemets uppbyggnad snarare än av faktiska behov, vilket innebär att en del kapacitet inte omsätts effektivt och därmed bidrar till förluster (L).

Gemensamt för dessa exempel är att de illustrerar hur resurser och kapacitet binds i aktiviteter som inte fullt ut realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. De visar också hur gränsen mellan funktionerna är dynamisk, där en aktivitet i ett sammanhang är nödvändig men i ett annat innebär att kapacitet inte realiserar effektivt och därmed leder till förluster (L).

En central aspekt i detta sammanhang är hur arbete och resursanvändning definieras. I nuvarande system avser arbete i huvudsak aktiviteter som ersätts monetärt, vilket innebär att andra former av aktivitet i begränsad utsträckning synliggörs i ekonomiska mått.

Samtidigt utgör aktiviteter såsom omsorg, lärande och informell produktion en del av den faktiska resurs- och kapacitetsanvändningen i samhället. Dessa aktiviteter kan bidra till att stärka individers förmåga och därmed öka den kapacitet som på sikt kan realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C), trots att de inte alltid registreras som ekonomisk output.

Detta innebär att analysen av resursflöden inte enbart kan baseras på mätbara transaktioner, utan även behöver beakta hur tid och kapacitet används utanför dessa ramar. Aktiviteter som inte registreras monetärt är därmed inte nödvändigtvis förluster (L), utan kan utgöra en del av de processer som möjliggör att kapacitet upprätthålls eller utvecklas.

Genom att betrakta dessa exempel i relation till modellen kan en förenklad flödesanalys formuleras. Om en del av de resurser och den kapacitet som idag binds i systemdrift (B) och inte realiserar effektivt (L) kan reduceras, frigörs kapacitet som kan omfördelas till utveckling (C). Detta innebär att systemets totala utväxling kan öka utan att den totala resursmängden behöver förändras.

Detta innebär inte att de aktiviteter som idag återfinns inom systemdrift (B) eller bidrar till förluster (L) saknar funktion. Snarare visar analysen att deras omfattning och effekt beror på systemets struktur och incitament, vilka påverkar i vilken utsträckning kapacitet realiserar i aktivitet.

Sammanfattningsvis visar dessa exempel att de dolda kostnader som identifierats i föregående avsnitt inte är abstrakta fenomen, utan konkreta och återkommande inslag i både offentlig och privat verksamhet. Genom att synliggöra dessa mönster blir det möjligt att analysera hur förändringar i systemets utformning påverkar hur resurser och kapacitet används, samt i vilken utsträckning denna kapacitet omsätts i ekonomisk aktivitet.

9.7.6 Samlad bedömning och riktning

Den samlade analysen visar att finansieringsfrågan inte enbart kan reduceras till nivåer av intäkter och utgifter. Den måste förstås i relation till hur samhällets resurser och kapacitet organiseras, används och omsätts i praktiken. Det ekonomiska utfallet påverkas i hög grad av systemets struktur, incitament och de krav som ställs på deltagande, vilka tillsammans avgör i vilken utsträckning kapacitet realiserar i aktivitet.

Genom A-B-C-modellen har det visats hur resurser fördelas mellan grundläggande försörjning (A), systemdrift (B) och utveckling (C), samt hur denna fördelning påverkar systemets totala utväxling. Analysen av dolda kostnader har vidare synliggjort att en betydande del av resurser och kapacitet binds i aktiviteter kopplade till systemdrift (B) eller inte realiserar effektivt och därmed kvarstår som förluster (L), snarare än att realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C).

De exempel som presenterats visar att dessa mönster inte är isolerade fenomen, utan återfinns i flera delar av både offentlig och privat verksamhet. Administrativ belastning, resursförluster i produktion och distribution samt outnyttjad potential hos individer innebär att en del av systemets kapacitet inte omsätts i faktisk aktivitet (C), utan kvarstår som förluster (L).

Mot denna bakgrund framträder en central slutsats: finansiering handlar i grunden inte enbart om tillgången till resurser, utan om hur effektivt dessa resurser och den kapacitet som finns i befolkningen omsätts i aktivitet. Ett system kan därmed uppvisa höga kostnader utan att nödvändigtvis ha låg resursnivå, om en stor andel av resurserna binds i systemdrift (B) eller om kapacitet inte realiserar och därmed kvarstår som förluster (L), snarare än att bidra till utveckling (C).

En förändring av systemets grundläggande villkor påverkar denna dynamik. Genom att minska beroendet av reglering och tillhörande kontroll för tillgång till grundläggande försörjning (A) kan behovet av vissa funktioner inom systemdrift (B) reduceras. Samtidigt kan en ökad trygghet bidra till att öka sannolikheten att kapacitet realiserar i aktivitet, vilket innebär att en större andel av kapaciteten realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C) och att förluster (L) minskar.

Samtidigt innebär sådana förändringar även avvägningar. Minskade krav på reglering och kontroll innebär i vissa fall reducerad precision i resursfördelning, vilket påverkar hur resurser inom grundläggande försörjning (A) fördelas och därmed ger varierande utfall beroende på kontext, inklusive hur effektivt kapacitet omsätts.

Detta innebär inte att alla kostnader försvinner eller att alla former av ineffektivitet elimineras. Däremot visar analysen att det finns ett utrymme för omfördelning av resurser och kapacitet inom systemet, där minskad användning av kapacitet för koordinering och lägre nivå av icke realiserad kapacitet motsvarar ökade möjligheter för att kapacitet omsätts i utveckling.

Finansieringsfrågan bör därmed inte enbart analyseras som en fråga om hur ett nytt system belastar befintliga resurser, utan också som en fråga om hur det förändrar resursflöden, incitament och användningen av befintlig kapacitet. I detta perspektiv blir finansiering en funktion av hur resurser och kapacitet fördelas mellan grundläggande försörjning (A), systemdrift (B), utveckling (C) och förluster (L), snarare än enbart en fråga om resursnivå.

Sammanfattningsvis pekar analysen på att ett system som i högre grad möjliggör att kapacitet realiserar, minskar resursläckage (L) och balanserar relationen mellan grundläggande försörjning (A), systemdrift (B) och utveckling (C) har förutsättningar att uppnå en högre ekonomisk utväxling utan att nödvändigtvis kräva en motsvarande ökning av de totala resurserna.

Den analys som presenterats kan i förenklad form beskrivas som en relation mellan tillgängliga resurser och hur stor andel av den tillgängliga kapaciteten som realiserar respektive inte realiserar. Även om de bakomliggande mekanismerna är komplexa kan den ekonomiska utväxlingen förstås som den andel kapacitet som omsätts i utveckling (C), givet en stabil grundläggande försörjning (A), reducerat med den kapacitet som binds i systemdrift (B) och inte realiserar effektivt (L).

Denna förenkling innebär inte att komplexiteten försvinner, utan att den ges en sammanhängande form. Det är genom förståelsen av de faktorer som påverkar hur kapacitet realiserar respektive går förlorad som förändringar i systemets ekonomiska utfall kan analyseras.

Den modell som här presenteras bygger inte på en ny ekonomisk princip, utan på en sammanställning av grundläggande samband mellan resurser, kapacitet, användning och förluster. Dess styrka ligger i dess förmåga att synliggöra hur resurser och kapacitet fördelas mellan grundläggande försörjning (A), systemdrift (B), utveckling (C) och förluster (L), samt hur dessa samband samverkar inom ett komplext system.

Transition mellan system kan i detta perspektiv förstås som en stegvis omfördelning av resurser och kapacitet från en befintlig struktur till en annan. Målet i en sådan process är att genomföra denna förflyttning med så låg friktion som möjligt, vilket innebär att minimera förluster (L) samtidigt som kapacitet effektivt omallokeras mellan A-, B- och C-funktioner.

En välfungerande transition kännetecknas därmed av en balans mellan tre faktorer: kvalitet i genomförandet, kostnad i form av resurs- och kapacitetsanvändning samt hastighet i anpassningen. Dessa faktorer är ömsesidigt beroende och innebär i praktiken avvägningar,

där en snabb förändring kan öka kostnader och förluster (L), medan en långsammare process kan binda resurser och kapacitet under längre tid i systemdrift (B).

9.7.7 Ekonomisk struktur och marknadsdynamik

Den föregående analysen har fokuserat på hur resurser och kapacitet fördelas mellan olika funktioner i systemet. En central implikation av denna fördelning är dock att den inte enbart påverkar kostnadsnivåer, utan även hur aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande uppstår, utvecklas och i vilken utsträckning kapacitet realiseras i ekonomin.

I nuvarande system är försörjning i stor utsträckning kopplad till specifika roller och kategorier, såsom anställning, studier eller olika former av behovsprövade ersättningar. Detta innebär att tillgång till resurser ofta är villkorad av att individers aktiviteter kan definieras och klassificeras inom givna ramar, vilket förstärker beroendet av etablerade strukturer för samordning, reglering och kontroll inom systemdrift (B). Som en följd av detta begränsas utrymmet för aktiviteter som ännu inte etablerats i ekonomiska strukturer, vilket innebär att en del kapacitet inte ges möjlighet att realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C) och i stället riskerar att kvarstå som outnyttjad (L).

En modell där grundläggande försörjning säkerställs oberoende av sådan klassificering förändrar dessa förutsättningar genom att stärka den direkta funktionen av grundläggande försörjning (A). När tillgång till resurser inte är direkt beroende av en specifik roll eller funktion minskar behovet av att anpassa aktivitet till befintliga kategorier, vilket ökar sannolikheten att kapacitet realiseras i aktivitet. Detta innebär att fler individer kan delta i utforskande, lärande och skapande aktiviteter, vilket ökar utrymmet för aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C) och minskar risken för att kapacitet förblir outnyttjad (L).

Detta påverkar därmed förutsättningarna för hur marknadsdynamiken utvecklas. Förändringen beskrivs som en sekvens där förändrade villkor för grundläggande försörjning (A) påverkar individers incitament, vilket förändrar deras val av aktivitet. Dessa förändrade aktivitetsmönster påverkar i sin tur hur resurser och kapacitet fördelas mellan systemdrift (B) och utveckling (C).

Effekter på produktion, innovation och ekonomiskt utfall uppstår i detta steg, vilket innebär att sambandet mellan systemets utformning och marknadsutfall är indirekt och medieras genom hur kapacitet realiseras (C), binds (B) eller inte realiseras (L).

I vilken utsträckning denna dynamik realiseras är dock beroende av systemets förmåga att absorbera och koordinera dessa förändringar, vilket utgör en central funktion inom systemdrift (B). Om nya aktiviteter inte kan kopplas till efterfrågan, finansiering eller organisatoriska former kan en del av den ökade variationen förbli utan genomslag i

ekonomin, vilket innebär att kapacitet inte omsätts i faktisk aktivitet (C) och i stället kvarstår som förluster (L).

Efterfrågan fortsätter att spela en central roll i att avgöra vilka varor och tjänster som etableras, men vad som har möjlighet att utvecklas till efterfrågan breddas. Detta innebär att fler idéer kan prövas och att en större variation av aktiviteter kan utvecklas till aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C) över tid, vilket ökar den andel kapacitet som realiserar.

Samtidigt är utfallet av dessa förändringar inte entydigt. Om ökningen i individers aktivitet inte motsvaras av efterfrågan, finansieringsmöjligheter eller organisatorisk kapacitet kan en del av denna aktivitet förbli utan ekonomiskt genomslag, vilket innebär att kapacitet inte realiserar fullt ut (L). På motsvarande sätt kan ökad rörlighet innebära kortsiktiga omställningskostnader, exempelvis genom kompetensförluster eller minskad kontinuitet i befintliga verksamheter, vilket tillfälligt kan minska hur effektivt kapacitet omsätts.

För etablerade företag innebär denna förändring både möjligheter och utmaningar. Organisationer med hög grad av innovation och aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande kan gynnas genom bättre tillgång till kompetens och en mer dynamisk marknad, vilket stärker utveckling (C). Samtidigt kan aktörer som i större utsträckning är beroende av strukturella fördelar inom systemdrift (B), såsom arbetskraftens beroendeställning eller komplexa administrativa system, möta ökad konkurrens, vilket kan förändra hur resurser och kapacitet fördelas mellan funktionerna.

En viktig konsekvens är att arbetskraftens rörlighet ökar. När individer inte är lika beroende av en specifik anställning för sin försörjning väljer fler att förändra sin yrkessituation, exempelvis genom att starta nya verksamheter eller delta i mindre etablerade organisationer. Detta innebär att kapacitet i högre grad omfördelas till aktiviteter där den realiserar mer effektivt i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C), samtidigt som outnyttjad kapacitet (L) minskar.

För mindre och nystartade verksamheter kan detta innebära sänkta inträdesbarriärer. När individers försörjning inte är direkt beroende av företagets initiala kapacitet minskar behovet av att omedelbart erbjuda ekonomisk trygghet, vilket möjliggör uppbyggnad av verksamheter med större utrymme för att kapacitet successivt kan omsättas i utveckling (C).

Samtidigt innebär modellen inte att marknadens grundläggande funktion förändras. Efterfrågan fortsätter att vara avgörande för vilka aktiviteter som etableras och skalas upp. Det som förändras är vilka aktiviteter som ges möjlighet att nå denna punkt, genom att kopplingen mellan grundläggande försörjning (A) och etablerade strukturer inom systemdrift (B) försvagas. Därigenom ökar utrymmet för att kapacitet realiserar i nya former av aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C), snarare än att förbli outnyttjad (L).

Erfarenheter från teknologisk utveckling visar samtidigt att effektivisering på mikronivå inte nödvändigtvis leder till minskad total resursanvändning. I många fall har minskad resursåtgång per aktivitet i stället möjliggjort en ökning i omfattningen av aktiviteter, vilket kan bidra till ökad komplexitet och därmed ökade behov inom systemdrift (B). Detta innebär att förändringar i systemets struktur inte enbart påverkar resursnivåer, utan även hur resurser och kapacitet fördelas mellan funktionerna över tid, inklusive risken för ökade förluster (L).

Sammanfattningsvis innebär detta att modellen inte enbart påverkar hur resurser fördelas, utan även hur ekonomin utvecklas över tid. Genom att förändra relationen mellan grundläggande försörjning (A), systemdrift (B) och utveckling (C) skapas en mer dynamisk struktur där både etablerade och nya aktörer verkar under förändrade förutsättningar. Detta kan bidra till att en större andel kapacitet realiserar, ökad rörlighet, större innovationsutrymme och en bredare bas för framtida ekonomisk utveckling, samtidigt som förluster (L) minskar.

De förändringar som här beskrivs kan analyseras empiriskt genom indikatorer såsom arbetskraftens rörlighet, företagsbildning, produktivitetstillväxt och förändringar i resursfördelning mellan olika sektorer. Detta möjliggör en empirisk prövning av hur förändringar i systemets struktur påverkar hur kapacitet omsätts i aktivitet (C) eller kvarstår som outnyttjad (L).

9.8 Invändningar och systemets robusthet

En modell som innebär förändrade grundvillkor för försörjning och deltagande i samhället aktualiserar ett antal återkommande invändningar. Dessa rör främst arbetsutbud, kostnadsnivåer, risk för missbruk samt potentiella makroekonomiska effekter. För att bedöma modellens tillämpbarhet krävs att dessa invändningar analyseras i relation till de mekanismer som tidigare identifierats.

Arbetsutbud och deltagande

En vanlig invändning är att människor i mindre utsträckning skulle välja att arbeta om grundläggande försörjning säkerställs utan krav på motprestation. Detta antagande bygger på att arbete i huvudsak drivs av ekonomisk nödvändighet kopplad till grundläggande försörjning (A).

Den tidigare analysen visar att sambandet mellan arbete och överlevnad i moderna samhällen inte är lika direkt som historiskt. Samtidigt pekar både forskning och empiriska observationer på att mänsklig aktivitet i stor utsträckning även drivs av andra faktorer, såsom autonomi, mening och möjlighet till utveckling, vilket påverkar deltagande i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C).

Frågan bör därför inte enbart formuleras i termer av om människor arbetar mindre, utan hur arbetsutbudets sammansättning förändras. Det är möjligt att vissa typer av arbete

minskar, särskilt sådana som utförs under hög grad av tvång eller låg grad av autonomi och som ofta är kopplade till systemdrift (B). Samtidigt kan andra typer av aktiviteter, särskilt inom utveckling och skapande, öka i omfattning (C).

Ur ett systemperspektiv innebär detta att förändringen inte nödvändigtvis leder till ett minskat bidrag, utan till en omfördelning mellan olika typer av bidrag inom systemet.

Kostnadsnivå och finansiering

En annan invändning är att kostnaderna för ett system med garanterad försörjning skulle vara för höga. Denna invändning utgår ofta från att nuvarande resursanvändning är effektiv och att nya utgifter tillkommer utan motsvarande minskning av befintliga kostnader.

Analysen i föregående avsnitt visar att en betydande andel resurser binds i administrativa processer, reglering och tillhörande kontroll, vilket utgör systemdrift (B), samt att ytterligare resurser förloras genom ineffektiva flöden (L).

Om behovet av vissa reglerings- och kontrollfunktioner minskar kan delar av dessa resurser frigöras från systemdrift (B). Finansieringsfrågan blir därmed inte enbart en fråga om tillkommande kostnader, utan även om hur resurser kan omfördelas från drift och förluster (B, L) till aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande (C).

Risk för missbruk

Invändningen om missbruk utgår från att individer skulle utnyttja systemet utan att bidra. Detta är en relevant aspekt, men bör analyseras i relation till incitamentstrukturen.

I system där tillgång till resurser är starkt villkorad uppstår incitament att anpassa beteende till dessa villkor, även när detta innebär strategiskt eller ineffektivt beteende. Detta kan i sig skapa former av resursanvändning som inte bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande och därmed bidrar till förluster i systemet (L).

Ett system med lägre trösklar kan förändra dessa incitament genom att minska beroendet av systemdrift (B) för tillgång till grundläggande försörjning (A). I vissa fall kan detta minska behovet av strategisk anpassning, eftersom grundläggande behov inte längre är beroende av att uppfylla specifika kriterier. Detta innebär inte att missbruk elimineras, men att dess karaktär och omfattning kan förändras.

Inflation och makroekonomiska effekter

En ytterligare invändning rör risken för inflation, där ökad köpkraft antas leda till prisökningar utan motsvarande ökning i produktion.

Denna risk är beroende av relationen mellan efterfrågan och produktionskapacitet. I ett system där kapacitet inte utnyttjas fullt ut, det vill säga där resurser kvarstår som outnyttjad potential (L), kan en ökad efterfrågan i vissa fall mötas av ökad produktion snarare än enbart prisökningar (C).

Samtidigt är det rimligt att anta att vissa prisjusteringar kan uppstå, särskilt inom områden där utbudet är trögrörigt. Den faktiska effekten beror därmed på hur förändringen påverkar resursutnyttjande, produktionsstruktur och incitament.

Risikfördelning och yrkesval

En aspekt som ofta förbises i diskussionen om arbetsutbud är hur risk fördelas mellan olika typer av arbete. I nuvarande system erbjuder vissa yrkesområden hög stabilitet och låg ekonomisk risk, ofta kopplade till grundläggande försörjning (A) och systemdrift (B), medan andra kännetecknas av osäkerhet och beroende av externa faktorer, vilket är vanligt inom utveckling (C).

Detta påverkar individens val och innebär att aktiviteter med hög utvecklingspotential men osäker avkastning i lägre grad prioriteras, vilket begränsar utveckling (C). En förändring av grundläggande försörjningsvillkor förändrar därmed vilka typer av aktiviteter som blir möjliga att bedriva genom att minska denna riskasymmetri.

Utöver strukturella faktorer påverkas ekonomiska utfall även av de intentioner som ligger bakom individens handlingar. Två aktiviteter är ofta likartade i form, men skiljer sig i kvalitet och effekt beroende på om de drivs av externa krav kopplade till systemdrift (B) eller av inre motivation och vilja att bidra, vilket stärker utveckling (C).

Samlad bedömning

De invändningar som behandlats ovan är relevanta och belyser viktiga risker. Samtidigt visar analysen att dessa risker i hög grad är kopplade till hur systemets incitament, strukturer och underliggande drivkrafter är utformade, och hur resurser fördelas mellan grundläggande försörjning (A), systemdrift (B), utveckling (C) och förluster (L).

Modellen innebär inte att osäkerhet eller ineffektivitet försvinner, utan att deras fördelning och karaktär förändras. Vissa risker kan minska genom minskad användning av kapacitet för koordinering och lägre nivå av icke realiserad kapacitet, medan andra kan uppstå eller förstärkas beroende på hur systemet anpassas.

Sammanfattningsvis indikerar detta att invändningarna inte nödvändigtvis utgör hinder i sig, utan att deras relevans beror på hur systemet implementeras, hur incitament påverkar beteenden samt hur förändringar i resursfördelning mellan A, B, C och L realiserar i praktiken.

9.9 Implementering och övergång

9.9.1 Utgångspunkt och principer för omställning

En förändring av systemets grundläggande villkor innebär inte enbart en justering av ersättningsnivåer eller regelverk, utan en omfördelning av hur resurser, incitament och funktioner samverkar. För att en sådan förändring ska vara genomförbar krävs att den tar hänsyn till systemets befintliga struktur, inklusive redan gjorda investeringar i organisation, kompetens och arbetssätt.

Analysen av kostnadsstruktur och resursanvändning visar att en betydande del av samhällets resurser används för koordinering av hur tillgång till försörjning administreras, snarare än till försörjningen i sig. Detta innebär att en omställning inte enbart påverkar finansiella flöden, utan även hur arbetskraft, tid och organisatorisk kapacitet används. Vissa resurser kan på sikt omfördelas, medan andra är mer trögrörliga och kräver anpassning över tid.

En central utgångspunkt är att förändringen inte är symmetrisk. De grupper som påverkas mest direkt av nuvarande systems krav och villkor utgör en minoritet av den arbetsföra befolkningen, i storleksordningen hundratusentals individer snarare än miljoner. För denna grupp kan en förändring innebära en direkt förbättring i form av minskad osäkerhet och ökat handlingsutrymme. Samtidigt påverkas en mer avgränsad del av befolkningen genom förändringar i systemets stöd-, reglerings- och kontrollfunktioner.

Samtidigt skapar befintliga investeringar incitament för kontinuitet. Organisationer, yrkesroller och kompetenser är utvecklade utifrån nuvarande systemlogik, vilket innebär att förändring kan uppfattas som en risk även när den långsiktiga nyttan är positiv. Denna tröghet är inte ett uttryck för irrationellt motstånd, utan en konsekvens av hur resurser, ansvar och incitament är fördelade i systemet.

En omställning av systemets grundläggande villkor påverkar även det rättsliga ramverket. Nuvarande struktur är i stor utsträckning reglerad genom lagstiftning som definierar rättigheter, skyldigheter och ansvarsfördelning mellan stat, kommun och individ. Förändringar i hur försörjning tillhandahålls innebär därmed inte enbart ekonomiska justeringar, utan även behov av anpassning i regelverk och institutionella strukturer, inklusive socialförsäkringssystem, arbetsmarknadspolitiska åtgärder och kommunala ansvarsfunktioner. En sådan anpassning behöver ske samordnat för att säkerställa rättssäkerhet, tydlighet i ansvar och kontinuitet i tillämpning.

Till skillnad från gradvisa policyförändringar kännetecknas denna typ av systemskifte av hög synlighet. Förändringen utgör en tydlig brytpunkt där nya förutsättningar träder i kraft och blir gemensamt upplevda. Detta kan underlätta anpassning genom att skapa en gemensam referensram, men innebär samtidigt att avvikelser, oklarheter och initiala

problem blir mer synliga och kan få större genomslag. Kraven på tydlig kommunikation och robusthet i genomförandet ökar därmed.

Under en övergångsperiod uppstår oundvikliga situationer där nya och gamla arbetssätt samexisterar. Detta leder till inkonsekvenser i tillämpning, fördröjningar i beslut och ökad administrativ osäkerhet. Dessa effekter är i regel temporära och kopplade till anpassning snarare än till systemets långsiktiga funktion. Samtidigt innebär denna fas att tidigare etablerade lösningar ifrågasätts, vilket skapar utrymme för utveckling av nya arbetssätt och strukturer.

Försök att i förväg eliminera all sådan friktion genom detaljerad anpassning riskerar att öka komplexiteten och fördröja förändringen. Ett alternativ är att acceptera en viss grad av temporär ineffektivitet, exempelvis i form av parallella strukturer och omställningsstöd. Kostnaden för denna typ av "smörjande" funktion bör förstås som en investering i genomförbarhet, snarare än som en permanent belastning på systemet.

Mot denna bakgrund kan ett antal övergripande principer för omställning identifieras:

Gradualism och sekvensering

Förändringen genomförs stegvis, där olika delar av systemet anpassas i en ordning som minimerar störningar och möjliggör lärande över tid.

Omfördelning före avveckling

Resurser som frigörs genom minskat behov av reglering, kontroll och administration omfördelas i första hand till andra funktioner, snarare än att omedelbart reduceras.

Skydd av individers anpassningsförmåga

Individer vars roller påverkas ges förutsättningar att omorientera sin kompetens, så att kapacitet kan realiseras i nya aktiviteter i stället för att kvarstå som förlust (L).

Kontrollerad friktion

En viss grad av temporär ineffektivitet accepteras som en del av omställningen. Fokus ligger på att göra denna friktion hanterbar, snarare än att eliminera den.

Begränsning av abrupta förluster av realiseringsförutsättningar

Förändringar som innebär att tidigare investeringar snabbt förlorar sin funktion eller användbarhet mildras, där det är möjligt, genom övergångslösningar.

Tydlighet i riktning och syfte

För att minska osäkerhet behöver förändringen vara begriplig och förutsägbar i sin riktning, även om exakta utfall inte kan fastställas i förväg.

Sammanfattningsvis innebär detta att implementeringen inte enbart är en teknisk eller ekonomisk process, utan en strukturell omställning där hänsyn måste tas till hur resurser är bundna, hur incitament påverkar beteende och hur förändring upplevs av de aktörer som

berörs. Det är genom denna förståelse som övergången kan utformas på ett sätt som både minskar risk och möjliggör realisering av de potentiella vinster som modellen indikerar.

9.9.2 Stegvis införande och strukturell omfördelning

En omställning av denna typ sker inte genom ett enskilt beslut, utan genom en process där olika delar av systemet förändras i olika takt. Vissa funktioner etableras tidigt, medan andra anpassas successivt i takt med att behov och incitament förändras. För att förstå genomförandet krävs därför att övergången förstås som en serie faser med olika egenskaper, kostnadsnivåer och effekter.

Övergångens faser och kostnadsprofil

I ett inledande skede etableras den nya grundstrukturen för försörjning. Denna fas innebär att en basnivå av ekonomisk trygghet införs, samtidigt som befintliga system i huvudsak kvarstår. Syftet är att skapa stabilitet och förutsägbarhet utan att initialt avveckla existerande funktioner. Kostnadsbilden i denna fas påverkas främst av införandet av den nya strukturen, medan övriga delar av systemet fortfarande fungerar som tidigare.

Därefter följer en parallell fas där gamla och nya strukturer samexisterar. Detta är den mest resurskrävande delen av omställningen, då kostnader för befintliga system kvarstår samtidigt som nya funktioner etableras. Under denna period uppstår även ökade kostnader kopplade till anpassning, koordinering och temporär ineffektivitet. Exempel på sådana kostnader är dubbel administration, överlappande processer och behov av stödinsatser för individer och organisationer.

Samtidigt är det i denna fas som systemets dynamik börjar förändras. När grundläggande försörjning inte längre är direkt kopplad till specifika villkor minskar behovet av vissa reglerings-, kontroll- och uppföljningsfunktioner. Detta innebär att delar av de resurser som tidigare varit bundna till systemets drift på sikt kan frigöras.

En central fråga i denna fas är hur resurser bundna i befintliga strukturer ska hanteras. En strategi är att behålla och successivt omfördela dessa resurser genom omplacering, utbildning och gradvis anpassning. Detta innebär en jämnare övergång, men också en högre och mer långvarig resursförbrukning.

Ett alternativ är att i större utsträckning använda direkt kompensation för att möjliggöra snabbare frikoppling från befintliga strukturer. I ett system där grundläggande försörjning är säkerställd minskar denna typ av lösning behovet av omfattande omställningsinsatser, då individens försörjning inte längre är direkt beroende av en specifik roll eller funktion. Valet mellan dessa strategier innebär inte att kostnader elimineras, utan att de förändras i form och tidsfördelning. En mer direkt kompensationsbaserad modell innebär högre initiala kostnader, men kortare övergångstid och lägre administrativ komplexitet.

I den efterföljande omfördelningsfasen minskar behovet av parallella strukturer. Resurser som tidigare varit bundna i reglering och tillhörande kontroll, administration och samordning kan i ökande grad omfördelas till andra funktioner. Detta sker inte genom ett enskilt beslut, utan genom att efterfrågan på vissa aktiviteter minskar när systemets incitament förändras.

Slutligen uppstår ett stabiliserat läge där systemets struktur i större utsträckning speglar de nya förutsättningarna. I detta läge har de flesta parallella processer avvecklats, och resursfördelningen mellan olika funktioner närmar sig ett nytt jämviktsläge.

Direkta vinster och systemeffekter

Utöver kostnader i övergången uppstår även direkta vinster och synergier. Dessa är kopplade till hur resurser används snarare än till hur mycket resurser som tillförs.

En första effekt är minskat behov av reglering och tillhörande kontroll samt administration. När tillgång till grundläggande försörjning inte längre är villkorad i samma utsträckning minskar behovet av regleringsrelaterad prövning, uppföljning och dokumentation. Detta påverkar omfattningen av B-funktioner och kan på sikt frigöra betydande resurser i form av både arbetskraft och tid.

En andra effekt är minskade strukturella läckage. När resurser i mindre utsträckning binds i ineffektiva eller överlappande processer minskar den del av systemet där kapacitet inte realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. Detta påverkar L-komponenten och kan bidra till en högre total utväxling utan att den totala resursmängden behöver öka.

En tredje effekt är ökad kapacitet inom utvecklingsorienterade aktiviteter. När individer får större handlingsutrymme ökar möjligheten att delta i aktiviteter kopplade till innovation, lärande och skapande. Detta innebär att C-funktionen kan expandera, både genom ökat deltagande och genom bättre matchning mellan individers förmågor och deras faktiska aktivitet.

En ytterligare aspekt av denna utveckling är att lärande och kompetensutveckling utgör en del av den ekonomiska aktiviteten, snarare än enbart en förberedande fas. Utbildning och kunskapsutveckling innebär ofta en temporär minskning av direkt produktion, men bidrar samtidigt till uppbyggnad av framtida kapacitet (A).

Detta innebär att förändringar i arbetsutbud inte enbart kan förstås som en minskning eller ökning av aktivitet, utan även i termer av hur individers förmåga att bidra utvecklas över tid. En del av den aktivitet som i ett skede framstår som reducerad produktion realiserar i ett senare skede i ökad aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

En fjärde effekt är förbättrad resursanvändning på individnivå. När försörjning inte längre är direkt kopplad till specifika krav minskar behovet av att anpassa sig till aktiviteter med

låg relevans för individens kompetens. Detta kan bidra till ökad motivation, bättre hälsa och mer effektiv användning av mänsklig kapacitet.

Relation till angränsande system

En förändring av systemets grundläggande struktur påverkar även andra delar av välfärdssystemet. Detta gäller exempelvis ersättningar kopplade till sjukdom, föräldraskap och andra livssituationer.

I nuvarande system är dessa ersättningar ofta kopplade till inkomst, anställning eller tidigare aktivitet. I ett system där en grundläggande försörjningsnivå är säkerställd förändras denna relation. Vissa delar av dessa system kan i praktiken överlappa med den nya grundstrukturen, vilket innebär att behovet av separata ersättningsformer kan minska eller förändras.

Detta innebär inte nödvändigtvis att sådana system avskaffas, men att deras funktion kan omdefinieras. En del av deras nuvarande roll kan integreras i den generella försörjningsstrukturen, medan andra delar – exempelvis sådana som kompenserar för särskilda behov eller kostnader – kan kvarstå.

Samtidigt kvarstår principen att prestation och bidrag kan belönas utöver den grundläggande nivån. Ett system med garanterad försörjning utesluter inte differentiering baserad på aktivitet, utan förändrar snarare relationen mellan grundtrygghet och prestation. Detta kan även omfatta aktiviteter som inte är knutna till traditionella anställningsformer, såsom eget skapande, projektbaserat arbete eller andra former av aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Fördelningen av resurser påverkar samtidigt vilka aktörer som ges möjlighet att initiera och driva sådana aktiviteter. I nuvarande system är tillgång till kapital en central faktor för vilka initiativ som realiseras.

Samtidigt sammanfaller inte alltid tillgång till kapital med kompetens eller förmåga att identifiera aktiviteter som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande över tid. En förändrad grundstruktur kan därmed påverka inte enbart vilka resurser som finns tillgängliga, utan även hur beslut om deras användning fördelas i ekonomin.

Samlad bedömning

Övergången innebär en temporär ökning av resursanvändning, särskilt i den fas där gamla och nya strukturer samexisterar. Denna kostnad är i stor utsträckning kopplad till systemets anpassning snarare än till dess långsiktiga funktion.

Samtidigt uppstår direkta vinster i form av minskad administrativ belastning, reducerade strukturella läckage och ökad kapacitet för aktivitet som bidrar till produktion, utveckling

eller välbefinnande. Den långsiktiga effekten beror därmed inte enbart på nivån av resurser, utan på hur dessa resurser används.

En central slutsats är att omställningen inte enbart är en kostnadsfråga, utan en fråga om resursallokering över tid. Genom att förstå övergången som en dynamisk process blir det möjligt att analysera både kostnader och vinster inom ramen för samma modell, och därmed bedöma dess genomförbarhet i ett bredare ekonomiskt perspektiv.

9.9.3 Begränsningar, osäkerhet och uppföljning

En analys av denna typ innebär oundvikligen ett antal begränsningar kopplade till modellering, datatillgång och antaganden om hur beteenden och strukturer förändras över tid. Dessa begränsningar påverkar inte enbart precisionen i uppskattningar, utan även hur resultaten bör tolkas.

En central aspekt rör övergångens genomförande. I den fas där gamla och nya strukturer samexisterar ger parallella regelverk, otydlig ansvarsfördelning och variation i tillämpning upphov till temporär ineffektivitet och osäkerhet. Detta påverkar både individers förtroende och organisationers handlingsförmåga.

Vidare innebär omställningen att vissa funktioner förändras eller minskar i omfattning. I sådana situationer finns en risk att kompetens och kapacitet temporärt inte används effektivt. Om anpassningen sker i en takt som överstiger systemets förmåga att absorbera förändringen kan resurser lämna befintliga funktioner innan nya användningsområden etablerats.

En ytterligare aspekt rör kommunikation och tolkning. I ett systemskifte med hög synlighet kan oklarheter eller avvikelser få större genomslag än i mer gradvisa förändringar. Detta ställer krav på tydlighet i regelverk, konsekvens i tillämpning och förutsägbarhet i genomförandet.

Utöver genomförandefrågor finns begränsningar kopplade till själva modellen. Analysen behandlar resurser och funktioner på en aggregerad nivå, vilket innebär att variationer mellan olika regioner, sektorer och individgrupper inte fullt ut fångas. I praktiken kan därför utfallet variera beroende på lokala förutsättningar och institutionella skillnader.

Modellen bygger vidare på antagandet att förändringar i systemets utformning påverkar hur resurser används och hur individer och organisationer agerar. Samtidigt är det inte möjligt att med precision fastställa i vilken takt eller omfattning dessa förändringar sker. Beteenden påverkas av en rad faktorer, inklusive normer, preferenser och tillgång till information, vilket innebär att anpassningen är ojämn över tid.

Det finns även begränsningar i möjligheten att kvantifiera vissa effekter, särskilt sådana som rör indirekta konsekvenser, förändringar i tidsanvändning och långsiktig

kapacitetsutveckling. De uppskattningar som presenteras bör därför förstås som indikativa snarare än exakta.

En ytterligare osäkerhet rör i vilken utsträckning de strukturella förändringar som modellen indikerar faktiskt realiserar. Minskningar i administrativa funktioner och ökningarna i andra typer av aktiviteter kan variera beroende på hur systemet implementeras och hur olika aktörer anpassar sig.

Skillnader i anpassningstakt mellan olika delar av systemet kan dessutom leda till temporära obalanser i resursfördelning och kapacitet, vilket ytterligare påverkar hur förändringen utvecklas över tid.

Mot denna bakgrund blir uppföljning en central del av implementeringen. Eftersom exakta utfall inte kan fastställas i förväg behöver systemet utformas så att det möjliggör kontinuerlig utvärdering och justering.

Uppföljning fokuserar i första hand på övergripande indikatorer som speglar systemets funktion, snarare än detaljerad reglering och tillhörande kontroll av enskilda aktiviteter. Exempel på sådana indikatorer är resursfördelning mellan olika funktioner, förändringar i administrativ omfattning, deltagande i olika typer av aktiviteter samt indikatorer kopplade till hälsa och välbefinnande.

Det är samtidigt centralt att uppföljningen inte i sig ger upphov till omfattande nya administrativa strukturer. Balansen mellan insyn och enkelhet blir därmed avgörande för att undvika att nya reglerings- och kontrollfunktioner byggs upp.

En viktig princip är att implementeringen är adaptiv. Detta innebär att förändringar kan justeras i takt med att erfarenheter görs, utan att hela systemets grundläggande struktur behöver omprövas. I ett tidigt skede kan detta även innebära att delar av systemet utformas så att de är justerbara eller reversibla.

Sammantaget innebär dessa begränsningar att analysen bör förstås som ett ramverk för att synliggöra samband och möjliga utvecklingsriktningar, snarare än som en exakt beskrivning av framtida utfall. Osäkerhet är därmed inte ett undantag, utan en integrerad del av både analysen och den praktiska tillämpningen.

9.10 Samlad bedömning

Den samlade analysen visar att modellen innebär en förändring av hur resurser distribueras, hur incitament utformas och hur ekonomisk aktivitet organiseras. I stället för att knyta försörjning till specifika roller, villkor och administrativa processer separeras den grundläggande tryggheten från dessa strukturer, vilket förändrar relationen mellan individ, arbete och system.

Ur ett ekonomiskt perspektiv innebär detta att fokus förskjuts från enbart resursnivåer till hur resurser används. Analysen av A-B-C-modellen visar att en betydande del av dagens resurser är bundna i systemdrift, reglering och tillhörande kontroll, och att dessa resurser i varierande grad bidrar indirekt till produktion, utveckling eller välbefinnande. Genom att minska beroendet av sådana reglerings- och kontrollrelaterade funktioner kan resurser över tid omfördelas till aktiviteter som i större utsträckning bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Samtidigt innebär modellen inte att ekonomiska grundprinciper förändras. Efterfrågan fortsätter att vara avgörande för vilka varor och tjänster som etableras, och marknadens roll kvarstår. Det som förändras är förutsättningarna för deltagande i ekonomin. När grundläggande försörjning inte längre är direkt kopplad till specifika villkor ökar individers handlingsutrymme, vilket påverkar både beteenden och marknadsdynamik.

Analysen visar vidare att omställningen innebär både kostnader och vinster. Under en övergångsperiod, särskilt i den fas där gamla och nya strukturer samexisterar, uppstår ökade kostnader till följd av parallella system och anpassning. Dessa kostnader är i huvudsak temporära och kopplade till genomförandet snarare än till modellens långsiktiga funktion.

Samtidigt identifieras direkta och indirekta vinster. Dessa inkluderar minskat behov av administrativa och regleringsrelaterade funktioner, inklusive tillhörande kontroll, reducerade strukturella läckage samt ökad kapacitet för aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. Effekterna uppstår inte enbart genom omfördelning av resurser, utan även genom förändrade incitament och beteenden.

En central aspekt är att modellen påverkar arbetsmarknaden genom ökad rörlighet. Individer ges större möjlighet att förändra sin yrkessituation, vilket innebär ökad personalomsättning i vissa delar av ekonomin. Samtidigt möjliggör detta att kompetens i större utsträckning rör sig till aktiviteter där den bidrar mer till produktion, utveckling eller välbefinnande, vilket bidrar till ökad innovation och bättre matchning över tid.

För företag innebär detta både möjligheter och utmaningar. Aktörer med stark förmåga att bidra till produktion, utveckling eller välbefinnande kan gynnas genom bättre tillgång till kompetens och en mer dynamisk marknad, medan organisationer som i större utsträckning är beroende av strukturella fördelar kan möta ökad konkurrens. Modellen förändrar därmed inte konkurrensen i sig, utan de faktorer som konkurrensen baseras på.

Analysen av risker visar att de huvudsakligen är kopplade till övergångens genomförande och till osäkerhet kring beteendeförändringar. Dessa inkluderar temporära ineffektiviteter, lokala prisrörelser och behov av anpassning i både organisationer och regelverk. Samtidigt indikerar analysen att dessa risker i stor utsträckning är hanterbara genom utformning, tydlig kommunikation och successiv implementering.

Det är även tydligt att modellen har implikationer utanför de system som direkt analyserats. Flera av dagens ersättningsystem kombinerar funktioner kopplade till försörjning, reglering och tillhörande kontroll samt utveckling. Genom att separera dessa funktioner skapas förutsättningar för ett enklare och mer överskådligt system, där varje del i större utsträckning kan utformas utifrån sitt syfte.

Sammanfattningsvis innebär modellen inte en enskild reform, utan en förändring av systemets grundläggande struktur.

Denna förändring berör inte enbart resursnivåer, utan även hur arbete definieras, vilka intentioner som driver ekonomisk aktivitet samt hur möjligheter att påverka resursanvändning är fördelade mellan olika aktörer.

I detta perspektiv blir ekonomiska utfall inte enbart en funktion av mängden arbete, utan av relationen mellan aktivitet, drivkrafter och struktur.

Den påverkar hur resurser fördelas, hur incitament verkar och hur ekonomisk aktivitet organiseras. Genom att flytta fokus från villkorad försörjning till generell trygghet skapas förutsättningar för ökad rörlighet, större utrymme för aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande och en mer dynamisk ekonomisk utveckling.

Samtidigt är modellens genomförbarhet beroende av hur väl övergången hanteras. Det är i implementeringen – i balansen mellan stabilitet och förändring – som dess praktiska utfall avgörs.

9.11 Invändningar, begrepp och förtydliganden

Detta avsnitt behandlar centrala begrepp och återkommande invändningar kopplade till analysen. Syftet är att tydliggöra de definitioner, antaganden och mekanismer som ligger till grund för modellen, samt att belysa hur olika frågor kan förstås i detta sammanhang.

“Vad avses med värde?”

Kort svar:

I denna analys används begreppet värde som en benämning på de effekter som uppstår när kapacitet realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. Begreppet är därmed bredare än det som kan mätas i monetära termer.

Fördjupning:

I ekonomiska system kopplas värde ofta till det som kan mätas och prissättas. Detta gör monetära transaktioner till en central indikator, vilket är funktionellt för handel och resursallokering, men innebär samtidigt en avgränsning.

Alla aktiviteter som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande fångas inte i ekonomiska mått. Omsorg, lärande, relationer, hälsa och kunskapsutveckling är exempel på

områden där sådana effekter uppstår utan att de direkt registreras i monetära termer. Samtidigt kan aktiviteter som genererar ekonomisk ersättning i varierande grad bidra till dessa utfall utanför sin omedelbara funktion.

Detta innebär att det som i denna analys benämns som värde inte enbart är en egenskap hos en aktivitet, utan även en fråga om hur systemet mäter och erkänner dessa effekter. Vad som erkänns påverkar i sin tur vilka aktiviteter som prioriteras, hur resurser fördelas och hur individer uppfattar sitt eget bidrag.

En bredare förståelse innebär inte att ekonomiska mått saknar betydelse, utan att de utgör en delmängd av ett större sammanhang. I den mån ett system förändrar vilka aktiviteter som möjliggörs och erkänns kan även uppfattningen om dessa effekter förändras över tid.

Detta aktualiserar en grundläggande fråga: om en aktivitet bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande men inte prissätts – i vilken mening saknar den då betydelse i ekonomiska termer?

“Vad avses med arbete?”

Kort svar:

Arbete avser i denna analys inte enbart avlönad sysselsättning, utan alla aktiviteter där kapacitet realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. Det inkluderar både formellt arbete och sådant som i dag ofta sker utanför ekonomiska mått.

Fördjupning:

I de flesta ekonomiska system definieras arbete som avlönad sysselsättning. Denna definition är praktisk, men begränsad. Den utgår från vad som är mätbart inom systemet, snarare än från i vilken utsträckning kapacitet faktiskt realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Omsorg, lärande, ideellt arbete och egen utveckling är exempel på aktiviteter som kan ha betydande effekt – både för individ och samhälle – utan att klassificeras som arbete i traditionell mening. Samtidigt är det just dessa aktiviteter som ofta ligger till grund för framtida produktivitet, hälsa och innovation.

Det nuvarande systemet innebär att vissa typer av aktivitet erkänns och ersätts, medan andra i praktiken osynliggörs. Detta skapar en situation där arbete inte enbart är vad som görs, utan vad som registreras och ersätts.

En modell där grundläggande försörjning inte är direkt knuten till specifika aktiviteter innebär att denna gräns delvis förskjuts. Det betyder inte att arbete försvinner, utan att fler former av aktivitet kan få utrymme att utvecklas och i vissa fall senare realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande, och därmed även bli synliga i ekonomiska mått.

Detta aktualiserar även en mer grundläggande fråga: om en aktivitet bidrar till individers utveckling, till andras välbefinnande eller till framtida kapacitet – i vilken mening är den då inte arbete?

“Är ideellt arbete arbete?”

Kort svar:

Ja, i den mening att det bidrar till det som i denna analys benämns som värde, det vill säga aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. Att en aktivitet saknar lön innebär inte att den saknar betydelse, utan att den inte ersätts inom det aktuella systemet.

Fördjupning:

Ideellt arbete utmanar den traditionella kopplingen mellan arbete och ersättning. I praktiken utförs ett stort antal aktiviteter som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande utan att de registreras som arbete i ekonomiska termer.

Detta synliggör en viktig distinktion: skillnaden mellan aktiviteter där kapacitet realiserar i sådan aktivitet (C) och aktiviteter som ersätts inom systemet. I många fall sammanfaller dessa, men långt ifrån alltid.

Omsorg om anhöriga, frivilligarbete, skapande verksamhet och kunskapsdelning är exempel på aktiviteter som har reella effekter, både direkt och indirekt, utan att vara kopplade till lön. Samtidigt har avlönat arbete i vissa fall begränsad effekt utanför den specifika funktion det fyller.

I ett system där försörjning i hög grad är kopplad till avlönat arbete uppstår en tydlig gräns för vad som erkänns. Detta innebär att aktiviteter utan direkt ersättning får lägre status, trots att de i praktiken bidrar till samhällets funktion.

En modell där grundläggande försörjning inte är villkorad på samma sätt innebär att denna gräns delvis kan omförhandlas. Det innebär inte att alla aktiviteter blir likvärdiga, men att fler typer av bidrag kan få utrymme att existera utan att behöva omvandlas till traditionell sysselsättning.

Detta väcker också en mer grundläggande fråga: om en aktivitet bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande men inte ersätts – är det då aktiviteten som saknar betydelse i ekonomiska termer, eller systemet som saknar ett sätt att fånga den?

“Hur påverkar systemet vad som räknas som arbete och värde?”

Kort svar:

Systemets utformning avgör vilka aktiviteter som synliggörs, mäts och ersätts. Det innebär att systemet inte bara fördelar resurser, utan också påverkar vad som uppfattas som arbete

och vad som erkänns som aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Fördjupning:

I praktiken är det systemets regler och strukturer som avgör vilka aktiviteter som registreras som arbete och vilka som ersätts ekonomiskt. När försörjning är kopplad till specifika krav och former av deltagande påverkas även hur individer väljer att använda sin tid.

Detta innebär att aktiviteter som uppfyller systemets kriterier synliggörs och prioriteras, medan andra aktiviteter – även sådana som kan ha betydande effekt för individ eller samhälle – i mindre utsträckning erkänns.

En konsekvens är att tid förskjuts från aktiviteter som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande, både direkt och över tid, till aktiviteter som i huvudsak uppfyller systemets krav, exempelvis rapportering, anpassning till regelverk eller deltagande i definierade processer.

Samtidigt kan aktiviteter utan monetär ersättning eller formell klassificering nedprioriteras, trots att de bidrar till exempelvis omsorg, lärande eller framtida kapacitet.

Systemet påverkar därmed inte enbart hur resurser fördelas, utan även vilka aktiviteter som erkänns och mäts i praktiken och hur arbete organiseras i vardagen. Vad som räknas som arbete blir i detta perspektiv inte enbart en fråga om vad som görs, utan om vad systemet har kapacitet att mäta och erkänna.

“Vilken roll spelar intention?”

Kort svar:

Intention påverkar inte bara om en aktivitet utförs, utan hur den utförs och vilket resultat den får. Två liknande handlingar leder till olika utfall beroende på drivkraften bakom dem.

Fördjupning:

I många ekonomiska modeller ligger fokus på observerbara handlingar – vad som görs och vilket utfall det ger. Intention, det vill säga den bakomliggande drivkraften, behandlas mer indirekt genom begrepp som incitament.

Samtidigt kan intention ha betydelse för kvalitet, uthållighet och riktning i en aktivitet. En handling som utförs under tvång eller av nödvändighet kan få ett annat resultat än en handling som drivs av vilja, intresse eller upplevd mening, även om de ytligt sett är likartade.

Detta innebär att incitament inte enbart påverkar om något görs, utan också varför och hur det görs. I system där deltagande i hög grad drivs av yttre krav kan detta påverka både upplevelsen av arbetet och utfallet av det.

I ett sammanhang där grundläggande försörjning inte är direkt kopplad till specifika krav förändras relationen mellan yttre och inre drivkrafter. Det innebär inte att alla aktiviteter blir självvalda eller meningsfulla, men att utrymmet för val och riktning kan öka.

Detta aktualiserar en central fråga: i vilken utsträckning formas utfall av vad som görs, och i vilken utsträckning av varför det görs?

“Hur förhåller sig lärande till arbete och värde?”

Kort svar:

Lärande utgör en form av arbete i den mening att det bygger kapacitet, men ger inte alltid omedelbara utfall. Det fungerar därmed både som aktivitet och som en investering i kapacitet som senare kan realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Fördjupning:

Lärande utgör en central del av både individers och samhällets utveckling, men klassificeras inte alltid som arbete i ekonomisk mening. Formell utbildning innebär ofta en direkt kostnad och ett tillfälligt bortfall av produktion, samtidigt som den fungerar som en investering i framtida kapacitet och produktivitet.

Detta illustrerar att arbete inte enbart utgörs av omedelbar produktion, utan även av aktiviteter som utvecklar förmåga, kunskap och kapacitet. Många former av lärande – både formella och informella – bidrar till att bygga kapacitet som över tid kan realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande, även när de inte ger direkt ekonomisk ersättning.

I praktiken innebär detta att gränsen mellan arbete, investering och utveckling inte är skarp, utan flytande. En aktivitet som vid ett tillfälle framstår som kostnad kan vid ett senare tillfälle utgöra en förutsättning för produktion, innovation eller förbättrad resursanvändning.

Hur lärande erkänns i ett system påverkar därför vilka aktiviteter som prioriteras. Om endast omedelbart mätbar produktion erkänns kan aktiviteter med långsiktig effekt få begränsat utrymme, trots att de är avgörande för att bygga framtida kapacitet.

Detta aktualiserar en bredare förståelse av arbete och utfall, där tidsperspektivet blir centralt: i vilken utsträckning mäts aktivitet utifrån det som produceras nu, och i vilken utsträckning utifrån det som möjliggör framtida produktion?

“Är inte all sysselsättning bättre än ingen?”

Kort svar:

Inte nödvändigtvis. Sysselsättning i sig säger inget om kvalitet, riktning eller i vilken utsträckning kapacitet realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller

välbefinnande, och kan i vissa fall vara kontraproduktiv – samtidigt som även låg eller osynlig aktivitet kan bidra till sådana utfall.

Fördjupning:

Antagandet att all sysselsättning är positiv bygger på att deltagande i sig leder till positiva utfall. Samtidigt visar forskning och erfarenhet att kvaliteten i arbete, graden av matchning och upplevd autonomi har avgörande betydelse för både prestation och välbefinnande.

Arbete som inte tar tillvara individers kompetens eller som saknar upplevd mening kan ha begränsad, och i vissa fall negativ, effekt. Detta gäller särskilt i situationer där aktiviteten i första hand upprätthålls för att uppfylla externa krav snarare än för att bidra till produktion, utveckling eller välbefinnande.

I sådana fall kan sysselsättning innebära att tid och kapacitet binds i aktiviteter som inte bidrar till utveckling, utan i stället tränger undan lärande, återhämtning eller andra aktiviteter som bygger kapacitet eller bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande. I denna mening kan sysselsättning vara kontraproduktiv, inte genom att aktivitet sker, utan genom vad den ersätter.

Samtidigt är begreppet sysselsättning i sig begränsat. Det fångar främst synlig och mätbar aktivitet, medan andra former av aktivitet – såsom reflektion, återhämtning eller idéutveckling – i mindre utsträckning erkänns, trots att de är avgörande för att bygga framtida kapacitet. En individ som till synes är inaktiv är i praktiken ofta engagerad i processer som leder till insikter, lärande eller innovation.

En central aspekt är även hur arbetsrelaterad stress påverkar individers förmåga att bidra. Höga krav i kombination med begränsat handlingsutrymme och låg grad av autonomi påverkar både prestation, hälsa och långsiktig utveckling. Sysselsättning som upprätthålls under sådana förutsättningar minskar i vissa fall snarare än stärker systemets kapacitet.

Det är även relevant att beakta hur trösklar till utveckling påverkar deltagande. Om möjligheten till lärande, omställning eller utforskande är villkorad av motprestation kan detta begränsa individers förmåga att utveckla sin kapacitet över tid. Tillgång till utveckling kan i detta perspektiv ses som en förutsättning för att bygga kapacitet som senare kan realiseras i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande, snarare än som en belöning.

Samtidigt innebär ökat handlingsutrymme inte att aktivitet upphör, utan att den i större utsträckning kan anta olika former och styras av individers förmågor, riktning och situation. Detta kan bidra till bättre matchning, högre kvalitet i utfört arbete och en mer hållbar användning av mänskliga resurser.

Detta innebär att graden av sysselsättning i sig inte är ett tillräckligt mått på ett systems effektivitet. En mer relevant fråga är vilken typ av aktivitet som sker, hur den relaterar till

individens kapacitet och i vilken utsträckning den bidrar till faktisk nytta och långsiktig utveckling.

“Om människor inte behöver arbeta – kommer de att sluta arbeta?”

Kort svar:

Inte nödvändigtvis. Vissa former av arbete kan minska, särskilt sådana som drivs av ekonomisk nödvändighet, men annan aktivitet och andra former av aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande kan samtidigt öka.

Fördjupning:

Frågan utgår ofta från två antaganden: att arbete är en entydig och mätbar aktivitet, samt att denna aktivitet i huvudsak drivs av ekonomiskt tvång. Båda dessa antaganden kan problematiseras.

Om arbete avgränsas till lönearbete kan förändrade incitament leda till minskad registrerad sysselsättning. Detta innebär dock inte nödvändigtvis att den totala mängden aktivitet eller i vilken utsträckning kapacitet realiserats i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande minskar.

Det är därför relevant att skilja mellan tre dimensioner:

- **Sysselsättning (tid)** – hur mycket aktivitet som registreras
- **Produktion (output)** – vad som faktiskt skapas
- **Effekt (utfall)** – i vilken utsträckning aktiviteten bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande

En förändring i systemets utformning förändrar dessa dimensioner på olika sätt. Vissa typer av arbete minskar, särskilt sådana som präglas av låg autonomi eller svag koppling till individers preferenser. Samtidigt ökar andra aktiviteter, exempelvis sådana som drivs av intresse, ansvar eller upplevd mening.

En central aspekt är relationen mellan yttre och inre drivkrafter. I system där försörjning är direkt kopplad till arbete drivs deltagande i hög grad av behovet att undvika negativa utfall. När denna koppling försvagas minskar vissa former av tvång, vilket påverkar beteenden på olika sätt.

Det innebär inte att drivkraft upphör, utan att dess karaktär förändras. Motivation kan i större utsträckning kopplas till riktning, kompetens och upplevd relevans, snarare än till omedelbar nödvändighet. I vilken utsträckning detta leder till ökat eller minskat deltagande varierar mellan individer och situationer.

Frågan blir därmed inte enbart om arbete utförs, utan vilket arbete som utförs, hur det organiseras och i vilken utsträckning det bidrar till faktisk nytta och långsiktig utveckling.

“Hur påverkar investeringar och kapitalfördelning systemet?”

Kort svar:

Investeringar avgör vilka aktiviteter som blir möjliga och vilka som inte blir det. Fördelningen av kapital påverkar därmed inte bara ekonomiska utfall, utan även riktningen i samhällsutvecklingen.

Fördjupning:

Individer och organisationer fattar kontinuerligt beslut om hur resurser ska användas. Dessa beslut fungerar i praktiken som investeringar och påverkar vilka verksamheter, projekt och idéer som realiserar.

Tillgång till kapital innebär därmed inte enbart möjlighet att agera på egna initiativ, utan också en indirekt påverkan på vilka aktiviteter som ges utrymme i ekonomin. De resurser som allokeras till vissa områden blir samtidigt otillgängliga för andra, vilket innebär att kapitalfördelning även styr prioriteringar.

Samtidigt sammanfaller inte alltid tillgång till kapital med kompetens eller förmåga att fatta beslut som maximerar långsiktiga utfall i form av produktion, utveckling eller välbefinnande. Beslut påverkas av kortsiktiga incitament, riskbedömningar och individuella preferenser, vilket innebär att utfallet inte nödvändigtvis speglar i vilken utsträckning kapacitet realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande i ett bredare perspektiv.

Detta innebär att resursfördelning inte enbart påverkar hur mycket som produceras, utan även vad som produceras och i vilken riktning utvecklingen sker. I detta avseende är kapital inte neutralt, utan en mekanism som formar ekonomins struktur över tid.

I en modell där fler individer ges större handlingsutrymme att påverka hur tid och resurser används kan denna riktning förändras. Detta innebär inte att alla beslut blir mer effektiva, men att fler perspektiv och prioriteringar kan få genomslag i hur resurser allokeras.

Frågan blir därmed inte enbart hur mycket kapital som finns, utan hur det fördelas, vilka beslut det möjliggör och vilka konsekvenser detta får för långsiktig utveckling.

“Hur finansieras modellen – blir det inte för dyrt?”

Kort svar:

Frågan förutsätter att modellen tillför nya kostnader. I praktiken handlar det i stor utsträckning om hur befintliga resurser används och fördelas, snarare än enbart om nya utgifter.

Fördjupning:

Finansieringsfrågan utgår ofta från att modellen innebär en ny kostnad, men bygger

samtidigt på ett antagande om att nuvarande system utgör en effektiv och neutral resursanvändning.

Analysen visar att en betydande del av dagens resurser redan är bundna i transfereringar, administration, reglering och tillhörande kontroll. Dessa resurser representerar inte enbart finansiella utgifter, utan även en omfattande användning av arbetskraft, tid och organisatorisk kapacitet.

I detta perspektiv framstår modellen inte enbart som en kostnad, utan som en förändring i hur befintliga resurser används.

Resurser som redan cirkulerar

En central utgångspunkt är att stora delar av de medel som används i nuvarande system används för att säkerställa individens försörjning. Skillnaden ligger i hur dessa medel distribueras och vilka villkor som är kopplade till dem.

Detta innebär att en del av finansieringen inte kräver nya resurser, utan en förändrad struktur för utbetalning och användning.

Frigjord kapacitet och minskad overhead

En betydande del av dagens resursanvändning är kopplad till administration, reglering och tillhörande kontroll samt samordning. Dessa funktioner fyller en roll, men medför samtidigt kostnader i form av arbetskraft, tid och organisatorisk komplexitet.

När behovet av detaljerad prövning minskar kan delar av denna kapacitet frigöras. Detta innebär inte att resurser försvinner, utan att de kan användas i andra delar av ekonomin.

Effekten är inte en direkt budgetbesparing i ett enskilt steg, utan en gradvis förändring i hur resurser används och vilka aktiviteter som prioriteras.

Nuvarande ekonomiska mått fångar i huvudsak aktiviteter som är monetärt ersatta. Samtidigt utförs en betydande mängd arbete i form av omsorg, lärande och informella aktiviteter som inte registreras som ekonomisk produktion, trots att de bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Genom att förändra relationen mellan försörjning och arbete ges delar av denna aktivitet större utrymme, vilket över tid påverkar både produktivitet och i vilken utsträckning kapacitet realiserar i ekonomin.

Detta innebär att finansieringsfrågan inte enbart handlar om budgetbalans, utan även om vilka aktiviteter som erkänns och mäts i ekonomin och hur kapacitet realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande.

Kapital, beslutsmakt och resursallokering

Tillgång till kapital påverkar i hög grad vilka aktiviteter som realiseras. Finansiering är därmed inte enbart en fråga om tillgång på resurser, utan även om hur beslut om dessa resurser fattas.

En modell där fler individer har grundläggande ekonomisk trygghet förändrar hur resurser allokeras, genom att fler aktörer ges möjlighet att initiera och delta i ekonomisk aktivitet.

Detta förändrar inte mängden kapital i sig, men påverkar hur det används och vilka typer av investeringar som blir möjliga.

Övergångskostnader och tidsdimension

Det är samtidigt viktigt att beakta att omställningen innebär kostnader, särskilt i den fas där gamla och nya system samexisterar. Dessa kostnader är i stor utsträckning temporära och kopplade till anpassning, snarare än till modellens långsiktiga funktion.

Den ekonomiska bedömningen bör därför göras över tid, där både initiala kostnader och långsiktiga effekter vägs in.

Sammanfattande perspektiv

Finansieringsfrågan kan därmed inte reduceras till en enskild budgetpost. Den rör hur resurser distribueras, hur arbete definieras, hur aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande möjliggörs samt hur beslut om resursanvändning fattas.

Modellen innebär inte enbart en kostnad, utan en förändring av dessa relationer, vilket påverkar både utgifter och intäkter på systemnivå.

“Kommer inte inflationen att öka?”

Kort svar:

Inte nödvändigtvis. Modellen innebär främst en omfördelning av befintliga resurser, och inflation påverkas av samspelet mellan efterfrågan, utbud och kapacitet – inte enbart av hur resurser distribueras.

Fördjupning:

Förändringar i resursfördelning påverkar efterfrågan och därmed prisnivåer. Frågan utgår ofta från en oro för att en sådan förändring snabbt leder till en generell och varaktig ökning av priser.

Det är dock viktigt att skilja mellan abrupta förändringar i ekonomins grundläggande parametrar och stegvisa justeringar inom ett befintligt system. Den modell som analyseras innebär i huvudsak en omfördelning av resurser inom ramen för en redan omfattande ekonomisk struktur, snarare än en plötslig expansion av den totala resursmängden.

I relation till ekonomins totala storlek motsvarar förändringen därmed en begränsad justering av befintliga flöden. Detta innebär att eventuella efterfrågeeffekter uppstår gradvis och i samspel med övriga delar av ekonomin.

Samtidigt påverkas inflation inte enbart av efterfrågan, utan även av produktionskapacitet, konkurrens och hur resurser används. När efterfrågemönster förändras kan prisrörelser uppstå, särskilt i sektorer där utbudet initialt är begränsat. Dessa effekter är ofta lokala och temporära.

En central aspekt är att förändringar i systemets utformning påverkar utbudssidan. När resurser frigörs från administration, reglering och tillhörande kontroll, och när fler individer ges möjlighet att delta i produktiva eller utvecklingsorienterade aktiviteter, bidrar detta till att stärka ekonomins kapacitet över tid.

Inflation bör därmed förstås som ett resultat av samspelet mellan efterfrågan, utbud och resursallokering. Eventuella prisförändringar kan i detta perspektiv ses som en del av en anpassningsprocess, snarare än som en direkt och permanent effekt av modellen.

“Varför finns kontroll i dagens system om det är ineffektivt?”

Kort svar:

Reglering och tillhörande kontroll finns för att hantera legitima behov som korrekt resursfördelning och tillit. Att den finns innebär inte att dess nuvarande omfattning är optimal, utan att den har vuxit fram över tid utifrån tidigare förutsättningar.

Fördjupning:

Reglering och tillhörande kontrollfunktioner har utvecklats för att hantera legitima behov, såsom att säkerställa korrekt resursfördelning, minska felaktiga utbetalningar och upprätthålla förtroende för systemet.

Samtidigt innebär reglering och kontroll kostnader, både i form av resurser och i hur de påverkar beteenden och incitament. Dessa kostnader är inte enbart administrativa, utan kan även påverka hur individer agerar inom systemet.

Det nuvarande systemet är i stor utsträckning ett resultat av historiska förutsättningar och successiva beslut. Lösningar har utvecklats utifrån de behov, verktyg och kunskapsnivåer som funnits tillgängliga vid olika tidpunkter. Detta innebär att reglering och kontrollfunktioner inte nödvändigtvis är utformade utifrån dagens förutsättningar, utan speglar tidigare sätt att hantera osäkerhet, resursfördelning och risk.

Samtidigt har de materiella och tekniska förutsättningarna förändrats. Ökad produktivitet, automatisering och förbättrade informationssystem innebär att samhällets kapacitet att producera och distribuera resurser ser annorlunda ut än tidigare. Detta skapar förutsättningar för att organisera system på andra sätt, även om befintliga strukturer kvarstår.

Institutioner tenderar dessutom att bestå över tid. Strukturer som en gång var funktionella kan därför kvarstå även när deras effektivitet förändras, särskilt i komplexa system där förändring innebär risk och osäkerhet.

Det innebär att förekomsten av reglering och tillhörande kontroll inte i sig är ett tecken på att den nuvarande utformningen är optimal, utan att den är ett resultat av en gradvis utveckling där alternativa lösningar i begränsad utsträckning har prövats i större skala.

I detta perspektiv blir frågan inte enbart varför reglering och kontroll finns, utan i vilken utsträckning deras nuvarande omfattning och utformning är anpassade till dagens förutsättningar.

Analysen ifrågasätter därmed inte regleringens och kontrollens existens, utan deras omfattning och hur de kopplas till individens grundläggande försörjning.

“Riskerar inte systemet att missbrukas?”

Kort svar:

Alla system innebär en risk för missbruk. Frågan är därför inte om det uppstår, utan vilka typer av beteenden systemet skapar och till vilken kostnad de hanteras.

Fördjupning:

Alla system som fördelar resurser innebär en risk för missbruk, och detta gäller även nuvarande system. Frågan är därmed inte enbart om missbruk förekommer, utan hur det uppstår, i vilken form det tar sig uttryck och till vilken kostnad det hanteras.

I system där resurser distribueras genom ansökan, prövning och uppföljning uppstår incitament till strategiskt beteende kopplat till dessa processer, exempelvis genom felaktiga uppgifter eller anpassning till regelverk.

I ett system där en grundläggande nivå av resurser tilldelas utan individuell prövning förändras denna dynamik. Möjligheten till felaktig ansökan minskar, samtidigt som andra former av beteenden kan uppstå. Detta innebär att vissa typer av missbruk reduceras, medan andra förändras.

En central fråga blir därmed vad som avses med missbruk. Om begreppet avser att individer väljer att inte delta i vissa typer av arbete, kan detta inte enbart förstås som en effekt av incitament, utan även i relation till systemets förmåga att inkludera olika typer av individer och aktiviteter.

I den mån ett system har begränsad kapacitet att ta tillvara individens förutsättningar och riktningar kan vissa former av beteende framstå som avvikande, trots att de i praktiken speglar begränsningar i hur deltagande möjliggörs.

Det är även relevant att skilja mellan individuell utveckling och samhälllig produktion. Alla aktiviteter som inte direkt omsätts i mätbar ekonomisk produktion innebär inte nödvändigtvis en belastning på systemet. Lärande, omsorg och utforskande kan bidra till att bygga kapacitet som över tid realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande, även om effekten inte är omedelbart synlig.

Utanförskap och låg grad av deltagande förekommer även i nuvarande system, vilket indikerar att dessa fenomen inte enbart är en funktion av incitamentsstruktur. Frågan blir därmed inte om variation i deltagande kan uppstå, utan hur stort utrymme som ges för olika former av aktivitet.

Det uppstår även situationer där resurser begränsas eller går förlorade i systemets struktur, samtidigt som individuella handlingar som tillgodoser grundläggande behov klassificeras som avvikande.

Detta synliggör att bedömningen av missbruk inte enbart är en fråga om individuellt beteende, utan även om hur resurser produceras, distribueras och tillgängliggörs.

I detta perspektiv kan missbruk inte förstås som ett fenomen som uppstår utanför systemet, utan som en del av de beteendemönster som systemets utformning ger upphov till. Olika system skapar olika typer av incitament, vilket innebär att formerna för missbruk förändras snarare än försvinner.

Den centrala avvägningen ligger därmed inte i att eliminera alla avvikelser, utan i relationen mellan regleringens omfattning och tillhörande kontroll, dess kostnader samt de beteenden som olika system ger upphov till.

“Är inte detta en idealiserad modell?”

Kort svar:

Alla modeller bygger på antaganden. Skillnaden ligger inte i om de är idealiserade, utan i hur tydliga antagandena är och i vilken utsträckning de kan granskas.

Fördjupning:

Alla samhällsmodeller innebär förenklingar och bygger på antaganden om hur människor beter sig och hur resurser bör organiseras. Detta gäller även nuvarande system, som i stor utsträckning bygger på implicita antaganden om beteende under villkorad försörjning samt reglering och tillhörande kontroll.

Dessa antaganden är sällan explicit formulerade, men påverkar i hög grad hur resurser fördelas, hur incitament utformas och vilka aktiviteter som prioriteras. I praktiken innebär detta att även etablerade system vilar på föreställningar om vad som anses fungera, snarare än på en neutral utgångspunkt.

Skillnaden ligger därmed inte i om antaganden används, utan i hur synliga de är och i vilken utsträckning de kan prövas. Genom att tydliggöra utgångspunkter och mekanismer blir det möjligt att analysera och jämföra olika sätt att organisera ekonomiska system.

Samtidigt innebär modellen inte en prognos om ett exakt utfall. Den beskriver inte ett idealiserat tillstånd, utan analyserar hur förändrade strukturer påverkar beteenden, incitament och resursanvändning under olika förutsättningar.

I detta perspektiv kan även nuvarande system förstås som ett resultat av tidigare antaganden och val, snarare än som en slutgiltig eller optimal lösning.

“Vad händer om modellen inte fungerar som avsett?”

Kort svar:

Alla system innebär osäkerhet. Frågan är därför inte hur risk kan undvikas, utan hur systemet hanterar avvikelser, anpassar sig och utvecklas över tid.

Fördjupning:

Alla systemförändringar innebär osäkerhet. Samtidigt är det relevant att notera att samma osäkerhet gäller för det nuvarande systemet. Ekonomiska och institutionella strukturer är i praktiken alltid under förändring och justeras kontinuerligt genom reformer, regeländringar och anpassningar till nya förutsättningar.

Frågan blir därmed inte enbart vad som händer om en ny modell inte fungerar som avsett, utan även i vilken utsträckning nuvarande system uppnår sina syften och vilka konsekvenser det får över tid.

Att avstå från förändring innebär i detta perspektiv inte ett neutralt utfall, utan att befintliga strukturer och deras effekter kvarstår. Detta inkluderar både de resultat systemet skapar och de begränsningar som följer av dess utformning.

Modellen bör därför förstås som en struktur som kan implementeras stegvis och följas upp över tid. Effekter kan analyseras löpande, och justeringar kan göras i takt med att ny information framkommer.

En central aspekt är att många av de förändringar som beskrivs inte sker genom ett enskilt beslut, utan genom gradvisa skiften i incitament och resursanvändning. Detta minskar risken för abrupta systemfel och möjliggör anpassning under genomförandet.

Samtidigt innebär detta inte att alla utfall kan förutses. Osäkerhet är en del av alla komplexa system. Bedömningen bör därför inte utgå från om modellen kan garantera ett visst utfall, utan från dess förmåga att hantera variation, möjliggöra anpassning och utvecklas över tid.

I detta perspektiv kan även passivitet ses som ett aktivt val, där konsekvenserna av nuvarande strukturer fortsätter att ackumuleras. Frågan blir därmed inte enbart vad som kan gå fel i en förändring, utan vad som sker om ingen förändring genomförs.

Sammanfattande reflektion

Invändningarna visar att modellen berör grundläggande frågor om arbete, vilka aktiviteter som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande, reglering och tillhörande kontroll samt rättvisa. Dessa frågor saknar enkla och entydiga svar och innebär alltid avvägningar mellan olika mål och konsekvenser.

Samtidigt framgår att även nuvarande system bygger på antaganden och prioriteringar, där vissa beteenden främjas och andra begränsas. Skillnaden ligger därmed inte i om avvägningar görs, utan i hur synliga de är och i vilken utsträckning de kan granskas.

Syftet är därför inte att ersätta osäkerhet med säkerhet, utan att tydliggöra vilka val som görs, vilka alternativ som finns och vilka konsekvenser dessa kan få över tid.

I detta perspektiv blir analysen ett underlag för jämförelse snarare än ett slutgiltigt svar, där bedömningen ytterst handlar om vilka principer och utfall som anses mest önskvärda.

9.12 Implikationer för system och aktörer

9.12.0 Inledning – Från analys till konsekvens

Detta avsnitt syftar till att belysa vilka konsekvenser som kan följa av den analyserade modellen, baserat på de mekanismer och samband som tidigare identifierats.

Utgångspunkten är inte att förutsäga ett specifikt utfall, utan att tydliggöra hur förändringar i incitament, resursfördelning och institutionella strukturer påverkar hur ekonomin och samhället organiseras över tid.

De effekter som beskrivs bör därför inte förstås som deterministiska, utan som möjliga utvecklingsriktningar. Hur dessa realiserats beror på en rad faktorer, inklusive implementering, anpassningsförmåga och samspelet mellan olika aktörer i systemet.

Samtidigt innebär detta inte att konsekvenserna är godtyckliga. De förändringar som analyserats i föregående avsnitt – avseende arbetsutbud, resursanvändning, incitament och institutionell struktur – ger upphov till vissa återkommande mönster och tendenser som kan förväntas påverka systemets utveckling.

I detta perspektiv kan analysen förstås som en beskrivning av hur systemet kan utvecklas under givna förutsättningar, snarare än som en prognos om ett enskilt framtida tillstånd.

Avsnittet fokuserar därmed på hur centrala delar av ekonomin och samhällsstrukturen påverkas, samt vilka implikationer detta får för organisering, deltagande och resursanvändning över tid.

9.12.1 Arbetsmarknad och arbetsutbud

En förändring i systemets grundläggande incitament innebär att kopplingen mellan försörjning och deltagande i specifika former av arbete försvagas. Detta påverkar inte enbart omfattningen av arbetsutbudet, utan även dess sammansättning och organisering.

I ett system där ekonomisk trygghet i mindre utsträckning är beroende av kontinuerlig anställning rör sig arbetsmarknaden i större utsträckning mot mer flexibla former av deltagande. Detta innebär en ökning av uppdragsbaserat arbete, projektbaserade samarbeten och andra former av tidsbegränsade åtaganden, parallellt med att traditionella anställningsformer kvarstår i delar av ekonomin där kontinuitet och stabilitet är centrala.

Samtidigt innebär detta inte att kraven på kompetens eller kvalitet minskar. I verksamheter där resultat, säkerhet eller långsiktiga relationer är avgörande kvarstår behovet av specialiserad kompetens och stabil bemanning. Detta kan medföra att betydelsen av kontinuitet och långsiktiga åtaganden ökar i vissa delar av arbetsmarknaden, även i ett mer flexibelt system.

En försvagad koppling mellan ekonomisk nödvändighet och arbete innebär också att deltagande i vissa typer av aktiviteter i mindre utsträckning upprätthålls genom tvång. Detta leder till att arbetskraft i större utsträckning rör sig bort från arbeten med låg grad av autonomi eller svag koppling till individens preferenser, samtidigt som andra typer av arbete och verksamheter expanderar.

Detta kan även påverka lönebildningen i vissa segment av arbetsmarknaden. När tillgången på arbetskraft minskar i yrken som tidigare upprätthållits genom ekonomisk nödvändighet kan ersättningsnivåer och villkor behöva justeras för att attrahera deltagande.

Parallellt kan nya former av verksamhet och arbetsinnehåll växa fram, i takt med att fler individer ges möjlighet att organisera sin tid och sitt deltagande utifrån kompetens, preferenser och identifierade behov.

Effekten blir därmed inte en entydig ökning eller minskning av arbetsutbudet, utan en omfördelning mellan olika typer av aktiviteter. Vissa segment av arbetsmarknaden kan minska i omfattning, medan andra växer fram eller förändras i sin organisering.

Över tid kan detta bidra till en arbetsmarknad med större variation i deltagandeformer, där gränsen mellan anställning, uppdrag och egen verksamhet blir mindre tydlig. Samtidigt ökar betydelsen av hur arbete organiseras, vilka villkor som erbjuds och hur kompetens tas tillvara.

Sammantaget innebär detta att arbetsmarknaden i mindre utsträckning formas av enhetliga incitament kopplade till försörjning, och i större utsträckning av samspelet mellan individers val, verksamheters behov och de villkor under vilka arbete utförs.

9.12.2 Offentliga institutioner och funktioner

En förändring i hur grundläggande försörjning organiseras påverkar inte enbart individers incitament, utan även offentliga institutioners funktion och uppdrag. När behovet av individuell prövning och löpande reglering och tillhörande kontroll minskar förändras förutsättningarna för hur resurser används inom offentlig sektor.

I nuvarande system är en betydande del av myndigheternas verksamhet kopplad till administration, uppföljning och kontroll kopplad till regelverk och villkor. Detta innebär att resurser i stor utsträckning binds till att bedöma rätt till ersättning, säkerställa regel efterlevnad och hantera avvikelser.

I en modell där tillgång till grundläggande resurser i mindre utsträckning är villkorad förändras denna roll. För flera institutioner innebär detta en förskjutning från reglerings- och kontrollfunktioner till mer stödjande och möjliggörande uppgifter.

För arbetsmarknadsrelaterade myndigheter kan detta innebära att fokus i större utsträckning riktas mot matchning mellan kompetens och efterfrågan, utveckling av strukturer för deltagande samt stöd i omställning och kompetensutveckling. Detta innebär en förskjutning från att övervaka aktivitet till att underlätta faktisk rörlighet och deltagande.

För socialtjänsten kan en minskad koppling mellan försörjning och individuell behovsprövning innebära att resurser i större utsträckning kan riktas mot stödinsatser, snarare än mot bedömning och uppföljning av ekonomiska villkor. Detta kan förändra relationen mellan individ och institution, från en i huvudsak prövande funktion till en mer stödjande och samordnande roll.

Samtidigt kan behovet av parallella strukturer minska. I ett system där olika aktörer i mindre utsträckning behöver kompensera för varandras begränsningar kan överlappande funktioner reduceras, vilket påverkar hur resurser organiseras inom offentlig sektor.

På en övergripande nivå innebär detta att en större del av den administrativa kapacitet som i dag är knuten till reglering och tillhörande kontroll samt samordning kan omfördelas. Detta innebär inte nödvändigtvis att behovet av offentlig verksamhet minskar, utan att dess innehåll och inriktning förändras.

Sammantaget innebär detta en förskjutning från ett system där offentliga institutioner i hög grad organiseras kring villkor, reglering, kontroll och uppföljning, till ett system där fokus i större utsträckning ligger på stöd, matchning och möjliggörande funktioner.

9.12.3 Företag, kostnadsstruktur och konkurrens

Förändringar i arbetsutbudets sammansättning och i relationen mellan individ och försörjning påverkar även företagets förutsättningar att organisera verksamhet, rekrytera kompetens och konkurrera på marknaden.

När deltagande i arbete i mindre utsträckning drivs av ekonomisk nödvändighet förändras tillgången på arbetskraft i vissa segment. Detta innebär att företag i högre grad behöver attrahera deltagande genom villkor, arbetsinnehåll och utvecklingsmöjligheter, snarare än genom enbart ersättningsnivåer. Sammantaget kan detta bidra till en ökad selektivitet på arbetsmarknaden, där både individer och företag i större utsträckning väljer varandra.

I vissa delar av ekonomin kan detta leda till ökade lönekostnader, särskilt i verksamheter där arbeten tidigare upprätthållits genom begränsade alternativ för individen. Detta kan i sin tur påverka företagets kostnadsstruktur och bidra till anpassningar i form av förändrade arbetssätt, omorganisering eller ökad användning av teknik och automatisering.

Samtidigt innebär förändringen att arbetskraft i större utsträckning rör sig mot verksamheter där kompetens, intresse och arbetsinnehåll sammanfaller. Detta bidrar till förbättrad matchning mellan uppgifter och utförare, vilket över tid påverkar både produktivitet och kvalitet i utfört arbete.

En mer flexibel arbetsmarknad kan även innebära att gränsen mellan anställning, uppdrag och egen verksamhet blir mindre tydlig. För företag innebär detta att tillgången till kompetens i större utsträckning kan organiseras genom olika former av samarbeten, snarare än enbart genom traditionella anställningsformer. Detta kan öka flexibiliteten, men ställer samtidigt krav på strukturer för kontinuitet, ansvarsfördelning och kunskapsöverföring.

I verksamheter där hög grad av specialisering, säkerhet eller långsiktighet är avgörande kvarstår behovet av stabila relationer och fördjupad kompetens. Detta innebär att även i ett mer flexibelt system kan strukturer som stödjer långsiktighet och specialisering få ökad betydelse, snarare än att ersättas.

Förändringen kan även synliggöra relationen mellan efterfrågad och tillgänglig kompetens. När arbetsmarknaden i större utsträckning styrs av faktiska behov och uppdrag ökar betydelsen av att kompetens är aktuell och relevant. Detta kan i sin tur öka trycket på system och strukturer som möjliggör kontinuerlig kompetensutveckling och närmare koppling mellan utbildning, praktik och arbetsliv.

Sammantaget innebär detta att företagets konkurrensförutsättningar i mindre utsträckning baseras på tillgång till arbetskraft under givna villkor, och i större utsträckning på förmågan att organisera arbete, attrahera kompetens och anpassa verksamheten till förändrade förutsättningar.

9.12.4 Individens handlingsutrymme och beteendemönster

En förändring i relationen mellan försörjning och arbete påverkar inte enbart hur människor deltar i ekonomin, utan även hur tid används och hur vardagliga mönster organiseras. När ekonomisk trygghet i mindre utsträckning är beroende av specifika tider, platser och former av arbete ökar individers handlingsutrymme att själva strukturera sin aktivitet.

Detta innebär att relationen till arbete kan förändras från att i hög grad vara styrd av yttre krav och standardiserade ramar, till att i större utsträckning formas av individuella preferenser, förutsättningar och livssituation. För vissa innebär detta ett ökat fokus på ekonomisk aktivitet, medan andra i större utsträckning ägnar tid åt lärande, omsorg eller andra former av verksamhet.

En sådan förändring påverkar även hur tid organiseras. I ett system där deltagande i mindre utsträckning är bundet till gemensamma scheman ökar variationen i när och hur aktivitet sker. Detta innebär att individers biologiska rytm, preferenser och kapacitet i större utsträckning får genomslag i hur arbete och andra aktiviteter utförs, vilket i sin tur påverkar hur efterfrågan på tillgänglighet och service organiseras över tid.

Samtidigt innebär detta inte att strukturer eller samordning försvinner. I många sammanhang kvarstår behovet av koordinering och tillgänglighet, men dessa kan i större utsträckning uppstå som en följd av efterfrågan och funktionella behov, snarare än som en konsekvens av enhetliga arbetstider.

Förändringen kan även innebära att individers livsbanor i mindre utsträckning följer en linjär struktur. Deltagande i arbete, utbildning och andra aktiviteter kan i större utsträckning variera över tid, med perioder av olika intensitet och inriktning.

Ökat handlingsutrymme innebär samtidigt att en större del av ansvaret för hur tid används och organiseras ligger på individen. Detta kan bidra till en större variation i hur möjligheter tas tillvara och hur deltagande i olika aktiviteter utvecklas över tid.

Sammantaget innebär detta att individers beteendemönster i mindre utsträckning formas av standardiserade strukturer kopplade till arbete, och i större utsträckning av samspelet mellan individuella val, tillgängliga möjligheter och de behov som uppstår i omgivningen.

9.12.5 Systemnivå: resursallokering och ekonomisk dynamik

De förändringar som beskrivits i föregående avsnitt innebär sammantaget en förskjutning i hur resurser allokeras och används i ekonomin. När kopplingen mellan försörjning, reglering och tillhörande kontroll samt specifika former av arbete förändras påverkas inte enbart enskilda funktioner, utan systemets övergripande sätt att organisera aktivitet, information och beslut.

I nuvarande struktur är en betydande del av resursanvändningen knuten till att upprätthålla villkor, reglering, kontroll och administrativa processer. Detta binder arbetskraft och organisatorisk kapacitet till att hantera deltagande, snarare än till att direkt bidra till produktion eller utveckling. När behovet av dessa funktioner minskar frigörs resurser som i stället kan omfördelas till andra delar av ekonomin. Effekten är inte att mer resurser skapas, utan att deras användning förändras.

En central aspekt av denna omfördelning är systemets anpassningsförmåga. Individens beteenden och preferenser förändras kontinuerligt genom erfarenhet, interaktion och informationsutbyte. I den mån systemets strukturer är tillräckligt flexibla kan denna variation bidra till lärande, innovation och förbättrad resursanvändning.

Om regleringen däremot är omfattande och förändras långsamt uppstår en diskrepans mellan systemets utformning och de förutsättningar det är avsett att hantera. Detta leder till ökad tröghet i anpassning, där beslut och resursallokering inte fullt ut reflekterar aktuella behov eller möjligheter.

En hög grad av centraliserad reglering innebär därmed en avvägning mellan stabilitet och adaptivitet. Minskad reglering i vissa delar av systemet kan öka individens handlingsutrymme och därigenom bidra till en mer dynamisk och responsiv resursanvändning, samtidigt som det minskar möjligheten till direkt styrning. Detta innebär att systemets utfall i mindre utsträckning kan styras direkt genom centrala mekanismer, och i större utsträckning formas genom distribuerade beslut och lokala anpassningar.

Vidare förändras hur koordinering sker i systemet. I stället för att i huvudsak organiseras genom reglering, prövning och tillhörande kontroll, sker samordning i större utsträckning genom efterfrågan, återkoppling och löpande interaktion mellan aktörer. Detta innebär att variation i beteenden inte reduceras, utan hanteras som en del av systemets funktion.

Denna förskjutning innebär att resursallokeringen i högre grad decentraliseras. Beslut om hur tid, arbete och kapital används fattas i större utsträckning av individer och organisationer i direkt relation till sina förutsättningar och den efterfrågan de möter. Detta kan bidra till att resurser snabbare rör sig mot användningsområden där kapacitet realiserar i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande, men innebär samtidigt att enhetlighet minskar och att variationen i utfall ökar.

En mer efterfrågebaserad och distribuerad resursallokering förändrar även hur information fungerar i ekonomin. I stället för att i hög grad filtreras genom institutionella processer uppstår signaler i större utsträckning genom faktisk aktivitet och val. Detta innebär att informationsflöden blir mer direkta och i många fall mer relevanta för beslutsfattande, även om variationen och mängden signaler ökar.

Samtidigt innebär förändringen att ineffektivitet inte elimineras, utan omfördelas. Minskad administrativ friktion och färre reglerings- och kontrollmoment kan ersättas av andra typer av variation, exempelvis i matchning, timing och koordinering mellan aktörer. Systemets

effektivitet blir därmed inte en funktion av frånvaro av avvikelser, utan av dess förmåga att hantera och anpassa sig till dem.

En central konsekvens är att systemets stabilitet förändras i karaktär. I stället för att upprätthållas genom fasta strukturer och begränsad variation, uppstår stabilitet genom spridning av risk och ökad anpassningsförmåga. När individer har större marginaler och handlingsutrymme ökar systemets tolerans för variation, vilket kan bidra till ökad robusthet över tid.

Samtidigt sker anpassningar i olika delar av systemet i olika takt. Förändringar i arbetsutbud och beteende kan uppstå snabbare än organisatoriska och institutionella anpassningar, vilket innebär att temporära obalanser kan uppstå under omställning. Hur dessa utvecklas beror på systemets förmåga att möjliggöra löpande justering och omfördelning.

I ett bredare perspektiv innebär detta att systemets karaktär förändras från att i hög grad vara regelstyrt och fördefinierat, till att i större utsträckning vara adaptivt och responsivt. Resursallokering sker då inte enbart genom planerade strukturer, utan genom ett kontinuerligt samspel mellan individuella val, efterfrågan och tillgängliga möjligheter, även i en ekonomi som i ökande grad är integrerad i en global kontext.

9.12.6 Samlad implikation

De konsekvenser som beskrivits i detta kapitel visar att modellen inte utgör en enskild förändring inom ett avgränsat område, utan en omstrukturering av hur resurser, arbete och deltagande organiseras i samhället.

Förändringarna verkar samtidigt på flera nivåer – från individers handlingsutrymme och beteendemönster, till företagens organisering och offentliga institutioners funktion, samt den övergripande dynamiken i resursallokeringen. Effekterna uppstår därmed inte isolerat, utan genom samspelet mellan dessa nivåer, där förändringar i en del av systemet omformar förutsättningarna i andra.

Detta innebär att modellen inte kan reduceras till en enskild effekt, såsom förändrat arbetsutbud eller omfördelning av resurser. Den förändrar hur dessa fenomen uppstår, hur de samverkar och hur de utvecklas över tid.

I detta perspektiv utgör modellen en strukturförändring snarare än en reform. Dess implikationer ligger inte enbart i vad som förändras, utan i hur relationerna mellan systemets olika delar organiseras, anpassas och kontinuerligt omformas.

9.13 Tillämpning

9.13.1 Syfte och tillämpningsområde

Detta avsnitt beskriver hur ramverket tillämpas analytiskt för att möjliggöra en konsekvent och överförbar analys av hur kapacitet fördelas i system. Avsnittet introducerar inga nya begrepp, utan tydliggör hur observerbara aktiviteter relateras till ramverkets kategorier.

Syftet är reproducerbarhet i betydelsen att olika analytiker, givet samma kontext och underlag, ska kunna tillämpa ramverket och identifiera jämförbara mönster i hur kapacitet binds, realiserar eller inte omsätts.

Tillämpningen avser analys av kapacitetsfördelning i system där aktiviteter kan observeras och relateras till relevant förändring. Analysen tar sin utgångspunkt i faktiska aktiviteter i en avgränsad del av systemet och kan därefter utvidgas beroende på analysens syfte.

9.13.2 Analytisk utgångspunkt

Analysen utgår från observerbara aktiviteter inom det aktuella systemet och beskriver dessa i termer av vad som faktiskt görs, snarare än hur de initialt tolkas eller värderas.

Klassificering i ramverkets kategorier sker först efter att aktiviteter har identifierats och beskrivits, och bestäms utifrån deras relation till relevant förändring. Den utgår därmed inte från fördefinierade antaganden om vad som utgör koordinering, realisering eller icke realiserad kapacitet.

Kapacitet betraktas i varje givet läge som fördelad mellan olika typer av användning. Analysen syftar till att synliggöra denna fördelning, snarare än att fastställa absoluta nivåer.

9.13.3 Identifiering av system och relevant utfall

Analysen inleds med att det system som ska studeras avgränsas. Avgränsningen kan avse hela system eller delsystem, beroende på analysens syfte och tillgängligt underlag. Detta innebär att klargöra vilka aktiviteter, aktörer och processer som omfattas av analysen, samt vad som faller utanför dess ram. Avgränsningen ska vara tillräckligt tydlig för att analysen ska kunna genomföras konsekvent.

Utifrån denna avgränsning fastställs vad som utgör relevant förändring i systemet. Denna förändring fungerar som referenspunkt för vad som i analysen betraktas som realisering. Definitionen ska vara funktionell och baserad på vad systemet faktiskt åstadkommer i praktiken, snarare än på normativa antaganden.

Denna definition är styrande för den fortsatta analysen. Klassificeringen av aktiviteter i ramverkets kategorier beror direkt på hur relevant förändring definieras, vilket innebär att

den ska fastställas innan aktiviteter relateras till koordinering, realisering eller icke realiserad kapacitet.

9.13.4 Nedbrytning av aktiviteter

Analysen genomförs på aktivitetsnivå. Detta innebär att det som studeras bryts ned i konkreta handlingar som kan observeras och beskrivas, snarare än att analyseras i aggregerade kategorier. I praktiken innebär detta att analysen tar sin utgångspunkt i en specifik situation, process eller arbetssekvens där aktiviteter faktiskt utförs.

Aggregerade begrepp, såsom administrativa processer eller insatser, delas upp i de aktiviteter som faktiskt utförs. Syftet med denna nedbrytning är att synliggöra vad som sker i praktiken, oberoende av hur aktiviteterna benämns eller organiseras.

Identifiering och beskrivning av aktiviteter sker utan initial klassificering i ramverkets kategorier. Aktiviteter ska först beskrivas i termer av vad som görs, innan de relateras till koordinering, realisering eller icke realiserad kapacitet. Endast aktiviteter som kan observeras och beskrivas ingår i analysen. Antaganden om icke observerbara processer eller tillstånd utgör inte grund för klassificering

Denna ordning är central för analysens tillförlitlighet. Om klassificering sker samtidigt som aktiviteter identifieras riskerar analysen att styras av förförståelse, vilket kan leda till att aktiviteter felaktigt kategoriseras och att den faktiska fördelningen av kapacitet inte synliggörs.

9.13.5 Klassificering av kapacitetsanvändning

Klassificeringen utgör kopplingen mellan observerade aktiviteter och ramverkets kategorier. Varje aktivitet relateras till koordinering (B), realisering (C) eller icke realiserad kapacitet (L) utifrån dess relation till relevant förändring.

Klassificeringen sker kontextuellt. Samma aktivitet kan, beroende på sammanhang, bidra till olika kategorier, och en enskild aktivitet kan innehålla flera komponenter som relaterar till olika typer av kapacitetsanvändning.

Bedömningen baseras på aktivitetens faktiska effekt, det vill säga om och hur den bidrar till relevant förändring. I praktiken innebär detta att varje aktivitet bedöms utifrån vad den leder till i det aktuella fallet, innan den relateras till ramverkets kategorier. Klassificering sker därmed inte utifrån aktivitetens benämning eller form, utan utifrån vad den faktiskt gör i det aktuella sammanhanget.

9.13.6 Kvantifiering och uppskattning

Kvantifiering används för att uppskatta omfattningen av hur kapacitet fördelas mellan olika typer av användning. Den utgör ett komplement till den kvalitativa analysen och syftar till att ge en översiktlig bild av fördelningens storleksordning.

Uppskattning kan baseras på exempelvis arbetstid, resursanvändning eller kostnader, vilka används som proxy för kapacitetsanvändning. Val av proxy beror på tillgängligt underlag och analysens syfte, och ska vara konsekvent inom den aktuella analysen.

I praktiken innebär detta att uppskattningen görs genom att relatera identifierade aktiviteter till vald proxy och därefter bedöma deras relativa omfattning. Kvantifiering utgör en approximation av fördelningen, inte en exakt mätning. Resultaten ska därför tolkas som indikativa snarare än precisa, och användas för att synliggöra relativa skillnader snarare än absoluta värden.

9.13.7 Analys av fördelning

Analysen avser hur kapacitet är fördelad mellan koordinering (B), realisering (C) och icke realiserad kapacitet (L), samt hur dessa förhåller sig till varandra inom det aktuella systemet.

Analysen fokuserar på relationer mellan kategorierna, såsom i vilken utsträckning koordinering möjliggör realisering, eller om kapacitet binds utan att bidra till relevant förändring. Särskild uppmärksamhet riktas mot obalanser i fördelningen och hur dessa påverkar systemets funktion.

I praktiken innebär detta att fördelningen tolkas genom att relatera omfattningen av B, C och L till varandra och till relevant förändring, för att avgöra i vilken utsträckning kapacitet omsätts i faktisk förändring. Utifrån dessa relationer identifieras implikationer för hur systemet fungerar i praktiken.

9.13.8 Tolkning och begränsningar

Resultaten av analysen utgör modellbaserade tolkningar av hur kapacitet fördelas i det aktuella systemet. De ska förstås i relation till de antaganden och avgränsningar som ligger till grund för analysen, inklusive hur systemet definierats och vad som utgör relevant förändring.

Resultaten är därmed beroende av kontext och av hur aktiviteter har identifierats och relaterats till ramverkets kategorier. Variation i dessa avseenden kan leda till skillnader i klassificering och därmed i den observerade fördelningen.

I praktiken innebär detta att resultaten ska tolkas utifrån de val som gjorts i analysen, och att jämförelser mellan analyser förutsätter likartade avgränsningar och

klassificeringsprinciper. Analysen syftar till att synliggöra mönster i kapacitetsfördelning, snarare än att fastställa exakta värden. Begränsningarna ligger därmed i tillämpningen, inte i modellens struktur.

9.13.9 Reproducerbarhet

Analysen ska kunna upprepas av en annan aktör med tillgång till samma underlag och med tillämpning av samma ramverk.

Reproducerbarhet förutsätter att avgränsning, definition av relevant förändring, identifiering av aktiviteter och principer för klassificering är tydligt angivna och tillämpade konsekvent.

Under dessa förutsättningar ska analysen möjliggöra att jämförbara mönster i kapacitetsfördelning identifieras, även om mindre variationer i klassificering kan förekomma.

9.13.10 Modellens kärnmekanik och tillämpningsvillkor

Utfallet i ett system uppstår genom hur kapacitet, givet ett tillstånd, omsätts inom ett handlingsutrymme och realiserar genom aktivitet.

Modellen beskriver denna relation genom att analysera hur kapacitet fördelas mellan koordinering (B), realisering (C) och icke realiserad kapacitet (L), givet de möjligheter som systemets tillstånd medger.

Handlingsutrymmet bestäms av systemets aktuella tillstånd och definierar vilka aktiviteter som är möjliga att realisera. Realisering förändrar i sin tur systemets tillstånd och därmed det efterföljande handlingsutrymmet.

Realisering uppstår när kapacitet kan omsättas inom det tillgängliga handlingsutrymmet. Obalans mellan kapacitet och handlingsutrymme leder till att kapacitet binds i koordinering (B) eller inte realiserar (L).

Klassificeringen mellan koordinering (B) och icke realiserad kapacitet (L) baseras på huruvida realisering är möjlig givet systemets aktuella tillstånd, inte enbart på utfall i efterhand.

Modellen är tillämpbar i system där kapacitet, tillstånd, handlingsutrymme och realisering kan identifieras. Den gör inga anspråk på att beskriva system där dessa komponenter inte kan observeras eller definieras.

9.14 Empirisk prövning

Detta avsnitt visar hur ramverket tillämpas på observerbara system genom avgränsade prövningsfall. Syftet är att demonstrera att analysen kan genomföras konsekvent och ge reproducerbara resultat vid klassificering av aktiviteter i koordinering (B), realisering (C) och icke realiserad kapacitet (L).

Prövningsfallen illustrerar hur relationen mellan aktivitet och förändring kan identifieras i olika kontexter.

Prövningsfallen utgör inte en statistisk prövning av modellen, utan demonstrerar dess tillämpbarhet genom att visa att analysen kan genomföras konsekvent på observerbar data.

9.14.0 Positionering i förhållande till statistisk analys

Den analytiska tillämpning som presenteras i detta kapitel skiljer sig från statistisk analys i syfte och angreppssätt.

Statistisk analys används för att kvantifiera utfall, identifiera samband och uppskatta sannolikheter baserat på större datamängder, med fokus på hur ofta något sker och i vilken grad variabler samvarierar.

Den strukturbaserade analys som används i detta ramverk syftar istället till att identifiera hur aktivitet omsätts i förändring inom ett system. Analysen utgår från observerbara aktiviteter och relaterar dessa till relevant förändring genom klassificering i koordinering (B), realisering (C) och icke realiserad kapacitet (L).

De två angreppssätten är därmed komplementära. Statistisk analys beskriver fördelningen av utfall, medan strukturanalys synliggör relationen mellan aktivitet och förändring i enskilda observationer.

Den strukturbaserade analysen gör inga anspråk på att förklara varför ett utfall uppstår, utan begränsas till att beskriva hur aktivitet relaterar till observerbar förändring inom det analyserade systemet.

9.14.1 Prövningsfall 1: Handelsaktivitet och prispåverkan (AB Volvo B)

9.14.1.1 System

Det analyserade systemet utgörs av handel i aktien AB Volvo B under en avgränsad period om fem handelsdagar i april 2024. Systemet avser de observerbara handelsaktiviteter som sker på marknaden, inklusive genomförda affärer och den aggregerade handelsvolymen, i relation till den resulterande prisförändringen under respektive handelsdag.

9.14.1.2 Relevant förändring (C)

Relevant förändring definieras i detta fall som prisförändring i aktien under respektive handelsdag, mätt som skillnaden mellan öppnings- och stängningskurs. Prisförändringen utgör den observerbara effekt som handelsaktiviteten kan relateras till, och fungerar därmed som referenspunkt för vad som i analysen betraktas som realisering.

9.14.1.3 Underlag

Analysen baseras på publikt tillgänglig handelsdata för aktien AB Volvo B under en period om fem handelsdagar. Underlaget omfattar daglig handelsvolym samt öppnings- och stängningskurs för respektive dag. Uppgifterna har hämtats från öppna marknadsdatakällor och används som grund för att relatera observerad handelsaktivitet till prisförändring.

9.14.1.4 Observation

Under den analyserade perioden varierar handelsvolymen mellan dagarna utan att motsvarande variation i prisförändring kan observeras. Dagar med hög handelsvolym uppvisar i vissa fall begränsad prisrörelse, medan dagar med lägre volym kan sammanfalla med relativt större prisförändring.

Det observeras därmed att omfattningen av handelsaktivitet inte konsekvent motsvaras av graden av prisförändring under respektive handelsdag.

9.14.1.5 Klassificering

Handelsdagarna klassificeras utifrån relationen mellan handelsvolym och observerad prisförändring.

Dagar där hög handelsvolym sammanfaller med tydlig prisförändring klassificeras som realisering (C), då aktiviteten omsätts i faktisk förändring.

Dagar där hög handelsvolym inte motsvaras av betydande prisförändring klassificeras som aktiviteter där kapaciteten i huvudsak binds i koordinering (B) eller förblir icke realiserad (L), då aktiviteten absorberas utan att leda till förändring.

Dagar med lägre handelsvolym men relativt tydlig prisförändring indikerar effektiv realisering (C), där en mindre omfattning av aktivitet omsätts i proportionellt större påverkan.

9.14.1.6 Resultat

Analysen visar att handelsaktivitet och prisförändring inte samvarierar konsekvent under den analyserade perioden. Hög handelsvolym leder inte nödvändigtvis till motsvarande grad av prisförändring, vilket indikerar att en betydande del av aktiviteten inte omsätts i faktisk påverkan.

Resultatet synliggör att omfattningen av aktivitet inte i sig är en tillräcklig indikator på realisering, utan att relationen mellan aktivitet och förändring varierar mellan observationerna.

9.14.2 Prövningsfall 2: Planerad och genomförd flygtrafik (Göteborg Landvetter Airport)

9.14.2.1 System

Det analyserade systemet utgörs av avgående flygtrafik från Göteborg Landvetter Airport under en avgränsad period om tre dagar i april 2026. Systemet avser relationen mellan planerade och faktiska avgångstider, såsom dessa observeras i publicerad avgångsdata.

9.14.2.2 Relevant förändring (C)

Relevant förändring definieras i detta fall som att en planerad avgång genomförs, det vill säga att flyget faktiskt lämnar flygplatsen. Genomförd avgång utgör den observerbara effekt som aktiviteten kan relateras till och fungerar därmed som referenspunkt för vad som i analysen betraktas som realisering.

9.14.2.3 Underlag

Analysen baseras på publikt tillgänglig avgångsdata från Göteborg Landvetter Airport. Underlaget omfattar planerad och faktisk avgångstid för respektive flygning, såsom dessa redovisas i flygplatsens avgångslistor.

9.14.2.4 Observation

Under den analyserade perioden observeras att planerade avgångar inte genomförs enhetligt i relation till angiven tid. Vissa avgångar sker nära planerad tid, medan andra genomförs med tydlig förskjutning mellan planerad och faktisk avgång.

Det observeras därmed att realisering av planerad aktivitet varierar i hur direkt den omsätts i genomförd avgång.

9.14.2.5 Klassificering

Avgångarna klassificeras utifrån relationen mellan planerad och faktisk avgångstid.

Avgångar som genomförs nära planerad tid klassificeras som direkt realisering (C), där aktiviteten omsätts i förändring utan tydlig mellanliggande bindning.

Avgångar som genomförs med en tydlig tidsförskjutning klassificeras som realisering via koordinering (B → C), där aktiviteten först binds i koordinering innan den omsätts i förändring.

Eventuella avgångar som inte genomförs klassificeras som icke realiserad kapacitet (L), då planerad aktivitet inte omsätts i förändring.

9.14.2.6 Resultat

Analysen visar att planerad aktivitet inte realiseras enhetligt, utan att realisering sker genom olika förlopp. Vissa aktiviteter omsätts direkt i förändring, medan andra föregås av en period av koordinering innan realisering sker.

Resultatet synliggör att realisering inte enbart är en fråga om huruvida aktivitet genomförs, utan även hur den omsätts i förändring över tid.

9.14.3 Positionering mot Karasek

Demand–Control-modellen identifierar ett robust empiriskt samband mellan krav, handlingsutrymme och stress.

Denna analys utgår inte från att testa eller replikera detta samband, utan från att tolka det inom ett mer generellt ramverk.

I det kapacitetsbaserade ramverket kan de observerade effekterna förstås som en konsekvens av hur relationen mellan kapacitet, perception och handlingsutrymme påverkar möjligheten till realisering.

Modellen reproducerar därmed inte endast det observerade sambandet, utan specificerar en underliggande mekanism genom vilken det uppstår.

9.14.4 Referensprövning: Demand–Control-modellen (Karasek)

9.14.4.1 Referensmodell

Demand–Control-modellen, utvecklad av Robert Karasek, beskriver arbetsrelaterad stress som en funktion av relationen mellan krav (demands) och handlingsutrymme (decision latitude).

Modellen identifierar kombinationen av höga krav och lågt handlingsutrymme som särskilt belastande ("job strain"), vilket empiriskt är associerat med en ökad risk för psykisk och somatisk ohälsa.

9.14.4.2 Observation (empiriskt resultat)

Empiriska studier visar att höga krav i kombination med lågt handlingsutrymme är associerade med ökad stress, medan motsvarande krav under förhållanden med större handlingsutrymme är förknippade med lägre stressnivåer.

Detta indikerar att kravnivån i sig inte är tillräcklig för att förklara observerade utfall, utan att relationen mellan krav och handlingsutrymme är avgörande.

9.14.4.3 Begränsning i referensmodellen

Demand-Control-modellen identifierar relationen mellan krav och handlingsutrymme och visar under vilka förhållanden stress uppstår.

Modellen specificerar dock inte den underliggande mekanism genom vilken dessa förhållanden ger upphov till stress i termer av hur kapacitet mobiliseras, blir tillgänglig och omsätts i handling.

Den besvarar därmed i huvudsak när stress uppstår, men inte fullt ut hur denna stress uppstår i relation till kapacitetsanvändning.

9.14.4.4 Modellens omtolkning (kapacitetsramverket)

I det kapacitetsbaserade ramverket kan samma situation förstås som en sekvens där ökade krav mobiliserar kapacitet, samtidigt som begränsningar i handlingsutrymme reducerar möjligheten att omsätta denna kapacitet i handling.

I denna situation påverkar perceptionen i vilken utsträckning den mobiliserade kapaciteten uppfattas som tillgänglig för realisering. När handlingsutrymmet är begränsat kan kapaciteten uppfattas som praktiskt icke realiserbar, trots att den är närvarande.

Detta innebär att realisering helt eller delvis uteblir, vilket leder till en ökning av andelen icke realiserad kapacitet (L).

9.14.4.5 Mekanism (det modellen tillför)

I detta ramverk kan stress förstås som ett tillstånd där kapacitet mobiliseras men inte kan omsättas i realisering.

Detta innebär att energi aktiveras i relation till krav, samtidigt som begränsningar i handlingsutrymme hindrar att denna kapacitet omsätts i handling och utfall.

Denna diskrepans mellan mobiliserad kapacitet och faktisk realisering ger upphov till en intern belastning, som i detta ramverk kan förstås som en form av friktion i systemet.

9.14.4.6 Förklaringsutvidgning

Denna mekanism möjliggör en förklaring av flera empiriska observationer som referensmodellen inte explicit adresserar.

För det första kan variation i utfall under liknande kravnivåer förstås som en funktion av skillnader i handlingsutrymme och perception. Även när kraven är jämförbara kan graden av tillgänglig och uppfattad kapacitet variera, vilket leder till olika nivåer av realisering.

För det andra kan kronisk stress förstås som en persistent diskrepans mellan mobiliserad kapacitet och faktisk realisering över tid. När denna diskrepans upprätthålls uppstår en varaktig belastning, snarare än en tillfällig respons på enskilda krav.

För det tredje klargör mekanismen kopplingen mellan stress och prestation. När realisering begränsas minskar inte enbart mängden producerat utfall, utan även kvaliteten i det som utförs, samtidigt som den långsiktiga påverkan på hälsa blir negativ.

9.14.4.7 Systemnivå

På systemnivå innebär detta att begränsningar i handlingsutrymme inte enbart påverkar enskilda individers möjlighet att realisera kapacitet, utan även hur kapacitet aggregeras och omsätts inom systemet som helhet.

När en större andel av den tillgängliga kapaciteten inte kan realiseras ökar nivån av icke realiserad kapacitet (L) på systemnivå. Detta innebär att den faktiska produktionen reduceras i förhållande till den potentiella, samtidigt som förutsättningarna för hållbar prestation försämras.

Över tid påverkar detta systemets effektivitet, i den meningen att tillgängliga resurser i lägre grad omsätts i utfall.

9.14.4.8 Slutsats

Demand–Control-modellen identifierar ett robust empiriskt samband mellan krav, handlingsutrymme och stress.

Det kapacitetsbaserade ramverket reproducerar detta samband, men specificerar samtidigt den mekanism genom vilken det uppstår. I detta perspektiv förstås stress som en konsekvens av hur relationen mellan kapacitet, perception och handlingsutrymme påverkar möjligheten till realisering.

9.14.4 Analytiskt bidrag

De genomförda provningsfallen visar att observerad aktivitet inte nödvändigtvis motsvarar realisering. I båda fallen framträder situationer där hög aktivitetsnivå samexisterar med begränsad förändring, vilket indikerar att en betydande del av kapaciteten binds i koordinering (B) eller förblir icke realiserad (L).

Denna åtskillnad kan inte göras enbart genom observation av aktivitet eller utfall isolerat, utan framträder först när relationen mellan kapacitet, handlingsutrymme och realisering analyseras.

Analysen visar därmed att modellen möjliggör identifiering av strukturella skillnader i hur aktivitet omsätts i förändring, samt att den kan användas för att tolka observerade utfall som konsekvenser av hur kapacitet mobiliseras, begränsas och realiseras inom ett system.

Detta innebär att analysen kan särskilja mellan aktivitet som ger upphov till förändring och aktivitet som primärt upprätthåller systemets funktion.

Samtidigt visar referensprövningen att samma struktur även kan användas för att tolka etablerade empiriska samband. Modellen reproducerar inte enbart observerade mönster, utan specificerar den mekanism genom vilken dessa uppstår.

10. Risker och invändningar

10.0 Inledning - Hur kritik ska förstås

Detta avsnitt sammanfattar centrala invändningar mot den analyserade modellen. Syftet är inte att eliminera osäkerhet, utan att tydliggöra vilka risker som är mest relevanta, hur de uppstår i ett systemperspektiv och i vilken utsträckning de påverkas av systemets utformning.

Alla ekonomiska system ger upphov till både önskade och oönskade beteenden. Frågan är därmed inte om risker kan undvikas, utan hur de uppstår, i vilken omfattning de förekommer och till vilken kostnad de hanteras.

I detta perspektiv förstås risker som en konsekvens av hur incitament, regler och handlingsutrymme är strukturerade. Olika system ger därmed upphov till olika mönster i hur kapacitet omsätts i handling, vilket innebär att formerna för risk förändras snarare än försvinner. Dessa mönster är inte statiska, utan utvecklas över tid genom återkopplingar mellan beteenden och systemets struktur.

Analysen i detta avsnitt utgår därför från en jämförande ansats. Bedömningen baseras inte på om risker förekommer, utan på hur de fördelas, hur de påverkar resursanvändning och hur de relaterar till motsvarande egenskaper i nuvarande system.

Syftet är därmed att synliggöra de avvägningar som uppstår mellan reglering, kontroll, incitament och resursanvändning, samt hur dessa påverkar systemets funktion över tid.

Mot denna bakgrund sammanfattar följande avsnitt de centrala slutsatser som analysen ger upphov till, vilka utgör utgångspunkt för de invändningar som därefter behandlas.

10.1 Vad analysen visar

Analysen bygger på etablerade samband inom psykologi, institutionell ekonomi och arbetsmarknadsforskning, där autonomi påverkar motivation, administrativ komplexitet påverkar hur kapacitet fördelas mellan koordinering och realisering, samt incitament påverkar beteende.

Analysen visar att en betydande andel av arbetsmarknadens resurser används för koordinering inom systemets struktur, i form av administration, reglering och tillhörande kontroll. Detta omfattar uppskattningsvis 40–100 miljoner arbetstimmar och 86–132 miljarder kronor årligen, vilket innebär att en stor del av kapaciteten binds i aktiviteter som upprätthåller systemets funktion.

Dessa resurser används i stor utsträckning för att reglera deltagande snarare än för att bidra till produktion eller utveckling. I modellens termer innebär detta att en betydande

andel kapacitet allokeras till koordinering (B) eller förblir icke realiserad (L), snarare än att omsättas i realisering (C).

Samtidigt visar analysen att denna struktur påverkar individers beteenden, incitament och handlingsutrymme. Villkorad försörjning och omfattande kontrollfunktioner påverkar inte enbart resursfördelningen, utan även hur kapacitet mobiliseras, uppfattas och omsätts i handling.

De empiriska och teoretiska underlagen indikerar att ökad autonomi och minskat beroende av reglering och kontroll påverkar välbefinnande, motivation och långsiktig kapacitetsutveckling. Detta innebär att systemets utformning inte enbart påverkar effektivitet i snäv ekonomisk mening, utan även dess förmåga att realisera tillgänglig kapacitet över tid.

Analysen visar vidare att alternativa sätt att organisera resursfördelning – där en större del av försörjningen sker genom direkt tilldelning snarare än villkorad prövning – förändrar incitamentstrukturen. Detta påverkar hur kapacitet fördelas, hur arbete definieras och hur resurser cirkulerar i ekonomin.

En central implikation är att systemets funktionssätt i mindre utsträckning formas genom direkt styrning och i större utsträckning genom distribuerade beslut. Detta ökar variationen i beteenden, samtidigt som möjligheten till central och enhetlig kontroll minskar. Hur dessa förändringar slår igenom beror dock på hur övriga strukturer anpassas.

I relation till ekonomins totala omfattning motsvarar de resurser som binds i systemets struktur en betydande del av den tillgängliga kapaciteten. Frågan gäller därmed inte enbart arbetsmarknadspolitik, utan hur resurser i ekonomin används och realiseras.

Sammantaget innebär det nuvarande systemet en avvägning mellan reglering och kontroll samt kapacitetsutnyttjande, där en betydande del av kapaciteten binds i systemets struktur. Alternativa utformningar förändrar denna avvägning och därmed de villkor under vilka kapacitet organiseras och realiseras över tid.

10.2 Arbetsutbud och deltagande

Invändning:

“Om grundtrygghet införs minskar arbetsutbudet.”

Givet analysen i föregående avsnitt är det förväntat att förändrade ersättningssystem påverkar arbetsutbudet. En minskning i deltagande kan uppstå i vissa segment, särskilt där arbete i hög grad motiveras av ekonomisk nödvändighet snarare än av arbetsinnehåll eller utvecklingsmöjligheter.

Samtidigt är arbetsutbud inte en enhetlig storhet, utan består av olika typer av aktiviteter med skilda drivkrafter och förutsättningar. Förändringar i grundläggande incitament

påverkar därför inte enbart omfattningen av arbete, utan även dess sammansättning och hur deltagande sker.

I nuvarande system är incitamentsstrukturen i stor utsträckning kopplad till försörjning. Deltagande drivs därmed ofta av behovet att undvika negativa utfall, såsom ekonomisk osäkerhet eller inkomstbortfall. När denna koppling försvagas förändras incitamentens karaktär. Motivation som tidigare varit knuten till nödvändighet ersätts i högre grad av val, preferenser och upplevd mening.

Detta innebär inte ett entydigt utfall. I vissa fall kan minskad ekonomisk nödvändighet leda till lägre deltagande, särskilt där alternativa drivkrafter eller matchningsmöjligheter är begränsade.

En konsekvens är att vissa typer av arbete i mindre utsträckning kan upprätthållas genom ekonomisk press. Detta gäller särskilt arbeten med låg grad av autonomi, begränsad utvecklingspotential eller hög fysisk och psykisk belastning. När dessa arbeten i mindre utsträckning kan upprätthållas genom nödvändighet uppstår ett tryck mot högre ersättning, förändrade villkor eller alternativa sätt att organisera arbetet.

Samtidigt kan detta i vissa fall leda till temporära obalanser, där efterfrågan på vissa typer av arbete överstiger tillgången innan anpassningar i villkor, organisering eller teknologi har hunnit ske.

Dessa förändringar påverkar efterfrågan. Högre kostnader i vissa segment kan leda till minskad efterfrågan, ökad automatisering eller omfördelning av arbetsuppgifter. Delar av arbetsmarknaden minskar därmed i omfattning, medan andra expanderar eller förändras i innehåll.

Samtidigt påverkas inte enbart efterfrågan, utan även hur arbete utformas. När arbetskraftens sammansättning och preferenser förändras påverkas över tid vilka arbeten som erbjuds, hur de organiseras och vilka kompetenser som efterfrågas. Detta ger upphov till en återkopplande process där förändringar i deltagande påverkar arbetsmarknadens struktur, som i sin tur formar framtida beteenden.

Ökat handlingsutrymme kan bidra till bättre matchning mellan individers kompetens och deras faktiska aktivitet, i den mån information, incitament och strukturer möjliggör sådan anpassning. Detta påverkar kvaliteten i utfört arbete, graden av specialisering och möjligheten till långsiktig utveckling.

Den samlade effekten är att arbetsutbudet förändras i struktur snarare än enbart i volym. Vissa former av arbete minskar, medan andra ökar, och deltagandet blir i högre grad kopplat till innehåll, villkor och individuella preferenser.

Utfallet är därmed beroende av hur dessa förändringar absorberas i ekonomin. I vissa fall kan övergången innebära perioder av lägre deltagande eller ökad variation innan nya jämvikter etableras.

Hur snabbt dessa förändringar realiserar beror på arbetsmarknadens anpassningsförmåga. Utfallet påverkas av samspelet mellan individens val, arbetsmarknadens efterfrågan och systemets förmåga att absorbera och koordinera förändrade beteendemönster över tid.

Den centrala frågan är därmed inte enbart om arbetsutbudet minskar, utan hur arbetets sammansättning förändras och i vilken utsträckning dessa förändringar omsätts i faktisk produktion.

Modellen implicerar därmed inte ett entydigt utfall, utan beskriver hur förändringar i incitament och handlingsutrymme påverkar sannolikheten för olika former av deltagande.

10.3 Beteendeanpassning och resursanvändning

Invändning:

“Om grundtrygghet införs minskar arbetsutbudet.”

Givet analysen i föregående avsnitt är det rimligt att förändrade ersättningssystem påverkar arbetsutbudet. Empirisk forskning visar att deltagande påverkas av ekonomiska incitament, särskilt i segment där arbete i hög grad är kopplat till försörjningskrav. En minskning i deltagande kan därför uppstå i vissa delar av arbetsmarknaden.

Samtidigt förutsätter denna invändning att arbetsutbud kan förstås som en enhetlig storhet, där variation i deltagande primärt speglar individens vilja att bidra. I denna analys betraktas arbetsutbud i stället som sammansatt av olika typer av aktiviteter, där deltagande formas av hur kapacitet blir tillgänglig och kan omsättas i handling givet tillstånd, handlingsutrymme och systemets utformning.

I nuvarande system är incitamentsstrukturen i stor utsträckning kopplad till försörjning. Deltagande drivs därmed ofta av behovet att undvika negativa utfall, såsom ekonomisk osäkerhet. Detta innebär att observerat arbetsutbud delvis reflekterar nödvändighet snarare än preferenser eller matchning mellan individens kapacitet och arbetsuppgifter.

När denna koppling försvagas förändras incitamentens karaktär. Motivation som tidigare varit knuten till nödvändighet ersätts i högre grad av val, preferenser och upplevd relevans. Incitamenten försvinner därmed inte, utan omfördelas, vilket påverkar både omfattningen och sammansättningen av arbete.

Detta innebär inte ett entydigt utfall. I vissa fall kan minskad ekonomisk nödvändighet leda till lägre deltagande, särskilt där alternativa drivkrafter eller matchningsmöjligheter är begränsade.

En konsekvens är att vissa typer av arbete i mindre utsträckning kan upprätthållas genom ekonomisk press. Detta gäller särskilt arbeten med låg grad av autonomi, begränsad utvecklingspotential eller hög belastning. När sådana arbeten i mindre utsträckning kan upprätthållas genom nödvändighet uppstår ett tryck mot förändrade villkor, högre ersättning eller alternativa sätt att organisera produktionen.

Samtidigt kan detta i vissa fall leda till temporära obalanser, där efterfrågan på vissa typer av arbete överstiger tillgången innan anpassningar i villkor, organisering eller teknologi har hunnit ske.

Dessa förändringar påverkar arbetsmarknadens efterfrågesida. Högre kostnader i vissa segment kan leda till minskad efterfrågan, automatisering eller omfördelning av arbetsuppgifter, medan andra delar av ekonomin kan expandera. Samtidigt påverkas hur arbete utformas och vilka kompetenser som efterfrågas, vilket ger upphov till en återkopplande process mellan utbud, efterfrågan och organisering.

I detta perspektiv blir frågan om arbetsutbud inte enbart en fråga om volym, utan om hur kapacitet omsätts i aktivitet. Ökat handlingsutrymme kan bidra till bättre matchning mellan individers kapacitet och deras faktiska aktivitet, i den mån information, incitament och strukturer möjliggör sådan anpassning.

Den samlade effekten är att arbetsutbudet förändras i struktur snarare än enbart i omfattning. Vissa former av arbete minskar, medan andra ökar, och deltagandet blir i högre grad kopplat till innehåll, villkor och individers faktiska förutsättningar.

Utfallet är därmed beroende av hur dessa förändringar absorberas i ekonomin. I vissa fall kan övergången innebära perioder av lägre deltagande eller ökad variation innan nya jämvikter etableras.

Den centrala frågan är därmed inte enbart om arbetsutbudet minskar, utan hur arbetets sammansättning förändras och i vilken utsträckning tillgänglig kapacitet kan omsättas i faktisk produktion över tid.

Modellen implicerar därmed inte ett entydigt utfall, utan beskriver hur förändringar i incitament och handlingsutrymme påverkar sannolikheten för olika former av deltagande.

10.4 Inflation och prisnivåer

Invändning:

“Ökad efterfrågan driver inflation.”

Givet analysen i föregående avsnitt är det relevant att förändringar i resursfördelning påverkar efterfrågan och därmed prisnivåer. En ökad köpkraft kan leda till ökad konsumtion, vilket – om utbudet inte anpassas – skapar uppåttryck på priser.

Samtidigt innebär den analyserade modellen i huvudsak en omfördelning av resurser som redan finns i ekonomin, snarare än ett tillskott av nya resurser i motsvarande omfattning. Effekten blir därmed inte nödvändigtvis en proportionell ökning av den totala efterfrågan, utan en förändring i hur efterfrågan fördelas mellan olika grupper och sektorer.

På kort sikt kan en sådan omfördelning leda till lokala prisförändringar, särskilt i segment där efterfrågan ökar snabbare än utbudet kan anpassas. Detta gäller exempelvis varor och tjänster med begränsad kapacitet eller låg flexibilitet i produktionen. Under en övergångsperiod kan även temporära obalanser uppstå till följd av förändrade konsumtionsmönster och anpassningskostnader.

På längre sikt bestäms prisutvecklingen av samspelet mellan efterfrågan, produktionskapacitet och hur tillgängliga resurser faktiskt omsätts i produktion. I detta perspektiv blir det avgörande inte enbart hur mycket kapacitet som finns, utan i vilken utsträckning denna kapacitet kan realiseras givet rådande tillstånd, handlingsutrymme och organisatoriska förutsättningar.

I den mån resurser omfördelas från administrativa och regleringsrelaterade funktioner till produktion och utveckling, förändras även ekonomins realiserbara kapacitet. Detta kan bidra till att möta ökad efterfrågan och därmed dämpa bredare inflationstryck, i den utsträckning dessa resurser faktiskt kan omallokeras och omsättas i relevant produktion.

Samtidigt kan förändrade incitament påverka kostnadsstrukturen i vissa delar av ekonomin. Om vissa typer av arbete kräver högre ersättning för att utföras, kan detta leda till högre priser i specifika sektorer, samtidigt som andra delar av ekonomin anpassas genom effektivisering, automatisering eller minskad efterfrågan.

Dessa prisförändringar påverkar i sin tur beteenden hos både konsumenter och producenter. Ökade priser i vissa segment kan minska efterfrågan, förändra konsumtionsmönster eller stimulera substitution, medan högre priser också kan skapa incitament för ökad produktion eller inträde av nya aktörer. Därmed uppstår en återkopplande process där prisförändringar inte enbart är ett utfall, utan även påverkar hur kapacitet organiseras och realiseras över tid.

Inflation framträder därmed inte som en enhetlig effekt, utan som ett resultat av sektorsvisa anpassningar och förändringar i hur kapacitet används och omsätts i ekonomin.

Den centrala frågan är därmed inte enbart om prisnivåer förändras, utan hur dessa förändringar utvecklas över tid och i vilken utsträckning de balanseras genom anpassningar i produktion, konsumtion och resursanvändning.

10.5 Implementering och övergång

Invändning:

“Omställningen blir kaotisk och dyr.”

Givet analysen i föregående avsnitt är det förväntat att en omställning av denna typ innebär en period där gamla och nya strukturer samexisterar. Detta medför en temporär ökning i resursanvändning, särskilt i form av parallella system, överlappande funktioner och ökade samordningsbehov.

Samtidigt bör denna kostnad förstås i relation till utgångsläget. En betydande del av resurserna är redan bundna i befintliga strukturer. Övergången innebär därmed inte enbart en ny kostnad, utan en omfördelning av resurser som redan används i systemet.

Den ökade resursanvändningen beror i stor utsträckning på att aktiviteter tillfälligt flyttas från produktion och utveckling till samordning, anpassning och omställning. Detta är en förväntad effekt i större systemförändringar.

Övergången kan förstås som en process i tre faser: ett inledande skede, en parallell fas med överlappande strukturer samt en efterföljande stabiliseringsfas. Under den parallella fasen uppstår inte enbart ökade kostnader, utan även temporär ineffektivitet i form av minskad samordning, osäkerhet och anpassningsbehov hos både individer och organisationer. Dessa effekter är generella för institutionella förändringar.

Hur övergången utformas påverkar i vilken utsträckning resurser binds i omställning respektive används produktivt. En gradvis omställning minskar risken för störningar men förlänger perioden med dubbla system. En snabbare omställning förkortar övergången men ökar den initiala belastningen och kraven på anpassning.

Övergångens förlopp påverkas även av hur individer och organisationer reagerar på förändringen. Osäkerhet kring framtida villkor leder till mer försiktiga beteenden, uppskjutna beslut och ökad efterfrågan på stabilitet, vilket påverkar hur resurser används under övergången. Tydliga och förutsägbara ramar underlättar i stället anpassning.

Valet mellan genomförandestrategier avgör därmed inte om kostnader uppstår, utan hur de fördelas över tid och mellan aktörer. Frågan är inte om övergången är kostsam, utan hur denna kostnad relaterar till den resursanvändning som redan upprätthålls i nuvarande system.

Samtidigt finns motverkande effekter. I den mån behovet av administrativa och regleringsrelaterade funktioner minskar frigörs resurser som kan omfördelas till andra delar av ekonomin, i den utsträckning de kan omsättas i ny aktivitet.

En relaterad effekt är att aktiviteter och inkomster kopplade till befintliga strukturer minskar, vilket påverkar efterfrågan i vissa delar av ekonomin. Detta är en del av en bredare omfördelning där minskning i vissa segment motsvaras av förändringar i andra. Utfallet beror på i vilken utsträckning frigjorda resurser och förändrad efterfrågan omsätts i nya aktiviteter över tid.

Sammantaget innebär detta att implementeringsrisken i hög grad är en fråga om tidsfördelning, koordination och genomförande. Den centrala avvägningen ligger i att hantera en temporär ökning av komplexitet mot en förändring i hur resurser används och organiseras på längre sikt.

10.6 Politisk legitimitet och rättviseuppfattning

Invändning:

“Systemet uppfattas som orättvist eller orealistiskt.”

Givet analysen i föregående avsnitt beror ett systems långsiktiga stabilitet inte enbart på dess ekonomiska egenskaper, utan även på hur det uppfattas av de individer och grupper som omfattas av det. Politisk legitimitet är nära kopplad till upplevd rättvisa, transparens och förutsägbarhet.

Bedömningar av rättvisa är samtidigt inte statiska, utan formas av normer, erfarenheter och jämförelser med befintliga system. Det nuvarande systemet är i sig föremål för återkommande kritik, exempelvis avseende komplexitet, likabehandling och graden av reglering och tillhörande kontroll. Legitimitet bör därför förstås som ett resultat av hur olika system uppfattas i relation till varandra, snarare än som en inneboende egenskap.

En modell som förändrar hur resurser fördelas och vilka villkor som gäller för deltagande kan därmed möta motstånd, särskilt om den avviker från etablerade normer kring arbete, prestation och ersättning. Samtidigt kan ökad enkelhet, tydlighet och minskad komplexitet göra systemets funktion mer överskådlig, vilket kan stärka tilliten, i den mån dessa egenskaper upplevs som relevanta i relation till individers förväntningar på rättvisa och ansvar.

Den centrala spänningen rör relationen mellan reglering och tillhörande kontroll samt autonomi. System med omfattande reglering och kontroll kan uppfattas som rättvisa i den meningen att de säkerställer korrekt resursfördelning, men innebär samtidigt begränsat handlingsutrymme och ett implicit antagande om behovet av övervakning. System med lägre grad av reglering innebär i stället en högre grad av tillit, men kan uppfattas som mindre rättvisa om ansvar och bidrag inte upplevs som tydligt kopplade.

Hur denna avvägning uppfattas beror i hög grad på hur systemets syfte formuleras och kommuniceras. Om rättvisa definieras i termer av likabehandling, transparens och förutsägbar tillgång till grundläggande resurser, kan en modell med minskad villkorad prövning uppfattas som mer konsekvent. Om rättvisa i stället definieras genom kopplingen mellan prestation och ersättning, kan samma modell uppfattas som avvikande.

Förändringen innebär därmed också en förskjutning i hur rättvisa förstås i praktiken: från ett system där rättvisa upprätthålls genom reglering och differentiering, till ett system där rättvisa i större utsträckning baseras på generell tillgång och minskad komplexitet. Detta förändrar inte enbart resursfördelningen, utan även relationen mellan individ och system.

Acceptans kan därför inte tas för given och kommer sannolikt att variera över tid och mellan olika grupper. Legitimitet utvecklas genom erfarenhet, där systemets konsekvenser successivt påverkar hur det uppfattas.

Dessa uppfattningar påverkar samtidigt individers beteenden och därmed systemets funktion. Låg upplevd legitimitet kan leda till minskat deltagande, ökad benägenhet till strategiskt agerande eller krav på ytterligare reglering, medan hög legitimitet kan minska behovet av kontroll och underlätta samordning. Därmed uppstår en återkoppling där systemets utformning påverkar dess legitimitet, samtidigt som legitimiteten påverkar hur systemet fungerar över tid.

Sammantaget innebär detta att politisk och social hållbarhet inte enbart avgörs av ekonomisk effektivitet, utan av hur avvägningen mellan reglering, autonomi och rättvisa uppfattas. Frågan är därmed inte enbart om modellen är rättvis, utan hur olika definitioner av rättvisa påverkar systemets funktion och i vilken utsträckning dessa uppfattningar bidrar till att stabilisera eller förändra systemet över tid.

10.7 Kapitalallokering och investeringsdynamik

Invändning:

“Systemet uppfattas som orättvist eller orealistiskt.”

Givet analysen i föregående avsnitt beror ett systems långsiktiga stabilitet inte enbart på dess ekonomiska egenskaper, utan också på hur det uppfattas av de individer och grupper som omfattas av det. Politisk legitimitet är nära kopplad till upplevd rättvisa, transparens och förutsägbarhet.

Bedömningar av rättvisa är inte statiska, utan formas av normer, erfarenheter och jämförelser med befintliga system. Det nuvarande systemet är i sig föremål för återkommande kritik, exempelvis avseende komplexitet, likabehandling och graden av reglering och kontroll. Legitimitet bör därför förstås som ett resultat av hur olika system uppfattas i relation till varandra, snarare än som en inneboende egenskap.

En modell som förändrar hur resurser fördelas och vilka villkor som gäller för deltagande kan möta motstånd, särskilt om den avviker från etablerade normer kring arbete, prestation och ersättning. Samtidigt kan ökad enkelhet, tydlighet och minskad komplexitet göra systemet mer överskådligt och därigenom stärka tilliten, i den mån dessa egenskaper upplevs som relevanta i relation till förväntningar på rättvisa och ansvar.

Den centrala spänningen rör relationen mellan reglering och autonomi. System med omfattande reglering kan uppfattas som rättvisa genom att de säkerställer korrekt resursfördelning, men innebär samtidigt begränsat handlingsutrymme och ett implicit behov av kontroll. System med lägre grad av reglering innebär i stället högre tillit, men kan uppfattas som mindre rättvisa om ansvar och bidrag inte upplevs som tydligt kopplade.

Hur denna avvägning uppfattas beror i hög grad på hur systemets syfte formuleras och kommuniceras. Om rättvisa definieras i termer av likabehandling, transparens och förutsägbar tillgång till grundläggande resurser kan en modell med minskad villkorad prövning uppfattas som mer konsekvent. Om rättvisa i stället definieras genom kopplingen mellan prestation och ersättning kan samma modell uppfattas som avvikande.

Förändringen innebär därmed också en förskjutning i hur rättvisa förstås i praktiken: från ett system där rättvisa upprätthålls genom reglering och differentiering, till ett system där rättvisa i större utsträckning baseras på generell tillgång och minskad komplexitet. Detta påverkar inte enbart resursfördelningen, utan även relationen mellan individ och system.

Acceptans kan därför inte tas för given och kommer sannolikt att variera över tid och mellan olika grupper. Legitimitet utvecklas genom erfarenhet, där systemets konsekvenser successivt påverkar hur det uppfattas.

Dessa uppfattningar påverkar i sin tur individens beteenden och därmed systemets funktion. Låg upplevd legitimitet kan leda till minskat deltagande, ökad benägenhet till strategiskt agerande eller krav på ytterligare reglering, medan hög legitimitet kan minska behovet av kontroll och underlätta samordning. Därmed uppstår en återkoppling där systemets utformning påverkar dess legitimitet, samtidigt som legitimiteten påverkar hur systemet fungerar över tid.

Sammantaget innebär detta att politisk och social hållbarhet inte enbart avgörs av ekonomisk effektivitet, utan av hur avvägningen mellan reglering, autonomi och rättvisa uppfattas. Frågan är därmed inte enbart om modellen är rättvis, utan hur olika definitioner av rättvisa påverkar systemets funktion och i vilken utsträckning dessa uppfattningar bidrar till att stabilisera eller förändra systemet över tid.

10.8 Finansiering och budgetrisk

Invändning:

“Om modellen inte är självfinansierande riskerar den att bli för dyr och skapa varaktiga underskott.”

Givet analysen i föregående avsnitt formuleras finansieringsfrågan ofta som ett krav på att ett system i varje givet läge ska uppvisa budgetmässig balans. Detta bygger på en föreställning om att resursflöden kan fastställas statistiskt, och att avvikelser från en sådan balans utgör ett systemfel.

Samtidigt är ekonomiska system i praktiken dynamiska. Offentliga utgifter, intäkter och prioriteringar förändras kontinuerligt i relation till konjunktur, demografi och politiska beslut. Budgetbalans är därmed inte ett permanent tillstånd, utan ett resultat av löpande anpassning.

En betydande del av de resurser som modellen berör är redan i dag bundna i befintliga strukturer, i form av transfereringar, administration, reglering och kontroll. Finansieringsfrågan gäller därmed inte enbart om nya kostnader uppstår, utan hur befintliga resurser omfördelas och hur deras användning förändras.

I detta perspektiv bör finansiering inte förstås som en statisk kalkyl, utan som en fråga om hur variation hanteras över tid. En modell som förändrar hur resurser distribueras och används kommer sannolikt att ge upphov till avvikelser i relation till initiala antaganden, särskilt under en övergångsperiod.

Det är därför relevant att skilja mellan övergångsrelaterade kostnader och systemets långsiktiga funktion. Under implementeringen kan parallella strukturer, anpassningskostnader och förändrade beteenden innebära temporära obalanser. Dessa är i huvudsak kopplade till genomförandet, snarare än till modellens långsiktiga bärkraft.

På längre sikt avgörs utfallet av hur resurser omfördelas, hur arbetsutbud och efterfrågan utvecklas samt i vilken utsträckning frigjord kapacitet omsätts i annan ekonomisk aktivitet. Dessa faktorer kan inte fastställas med precision i förväg, men påverkas av systemets utformning och anpassningsförmåga.

En central egenskap i modellen är möjligheten till justering. Nivåer, omfattning och implementeringstakt kan anpassas i relation till observerade effekter. Avvikelser innebär därmed inte nödvändigtvis instabilitet, utan kan hanteras genom förändringar i systemets parametrar.

Detta skiljer sig inte principiellt från hur nuvarande system fungerar. Även i dag justeras ersättningsnivåer, regelverk och prioriteringar i takt med förändrade ekonomiska förutsättningar. Systemet är därmed inte statiskt självbalanserande, utan beroende av återkommande anpassning.

Sammantaget innebär detta att finansieringsrisken inte är en binär fråga, utan en fråga om hur variation uppstår, fördelas och hanteras över tid. Den centrala bedömningen blir därmed inte om avvikelser kan uppstå, utan om systemets struktur möjliggör anpassning utan att skapa varaktig instabilitet i resursanvändning och budget.

10.9 Invändning: Kvalitet och kvalificering

En återkommande invändning mot en modell med minskad betoning på förhandskrav och kontroll är att kvaliteten riskerar att försämrans. Argumentet utgår från att kvalificering genom betyg, certifiering och formella meriter är nödvändig för att säkerställa att rätt individer matchas mot rätt uppgifter.

I nuvarande system sker kvalificering i huvudsak genom förhandsfiltrering via betyg, certifikat och formella meriter. Dessa fungerar som proxyvariabler för kapacitet, men fångar endast en begränsad del av den faktiska potentialen. Eftersom matchning i praktiken

är kontextberoende innebär detta att en del kapacitet aldrig når de situationer där den kan omsättas.

En alternativ ansats är att i större utsträckning låta kvalificering ske genom matchningsprocessen, där kapacitet prövas och utvecklas i relation till konkreta situationer och behov. Detta innebär inte att kvalificering avskaffas, utan att den delvis förskjuts från ett förhandskrav till en process som sker i samband med deltagande.

Skillnaden ligger därmed inte i om kvalificering sker, utan i när och hur den sker: som ett urval före deltagande, eller som en löpande process där matchning och utfall ger återkoppling.

Kvalitet kan i detta perspektiv inte enbart förstås som ett resultat av urval, utan också som ett resultat av anpassning över tid. När matchning sker i praktiken uppstår information om vad som fungerar, vilket möjliggör justering av både uppgifter och deltagande.

Detta innebär samtidigt att lärande i större utsträckning integreras i deltagandet. I stället för att kvalificering utgör ett separat steg före inträde, sker utveckling av kapacitet i samband med faktisk aktivitet.

Invändningen att kvalitet därmed riskerar att försämrats bygger på antagandet att kvalitet enbart kan säkerställas genom förhandsfiltrering. Analysen indikerar att kvalitet även kan upprätthållas genom återkoppling mellan matchning och utfall, där mindre effektiva matchningar identifieras och justeras över tid.

10.10 Samlad bedömning av risker

De invändningar som behandlats ovan belyser centrala osäkerheter kopplade till modellens effekter och genomförande. De rör förändringar i arbetsutbud, incitament och kapitalallokering, liksom frågor om inflation, implementering och legitimitet. Sammantaget visar de att utfallet inte är entydigt, utan beror på hur olika mekanismer samverkar över tid.

Samtidigt framgår att dessa risker i stor utsträckning är kopplade till hur systemets incitament, strukturer och övergångsprocesser utformas. De är därmed inte statiska, utan föränderliga och i viss mån påverkbara genom design och implementering.

Ingen av de identifierade riskerna kan helt elimineras. Detta gäller oavsett system, då alla ekonomiska och institutionella strukturer ger upphov till både önskade och oönskade beteenden. Frågan är därför inte om risker förekommer, utan hur de fördelas, i vilken omfattning de uppstår och till vilken kostnad de hanteras.

I detta perspektiv blir en jämförelse med nuvarande system central. Även befintliga strukturer innebär avvägningar, bland annat i form av ineffektiv resursanvändning, administrativa kostnader, variation i deltagande och legitimitetsutmaningar. Dessa är inte hypotetiska, utan observerbara inom ramen för nuvarande system.

Den analyserade modellen innebär inte att sådana avvägningar försvinner, utan att deras karaktär förändras. Vissa typer av avvikelser kan minska, medan andra uppstår. Samtidigt förändras relationen mellan kontroll, incitament och resursanvändning, vilket påverkar hur dessa avvägningar tar sig uttryck och hanteras.

Valet framstår därmed inte som ett mellan ett riskfritt och ett riskfyllt system, utan mellan olika sätt att organisera och fördela risker och resurser. Det nuvarande systemet är i hög grad förknippat med strukturellt bundna resurser och omfattande kontrollrelaterade kostnader, medan den analyserade modellen innebär en omfördelning mot ökad variation, anpassning och förändrade incitament.

Den centrala skillnaden ligger i hur systemen förhåller sig till resursanvändning över tid. I det nuvarande systemet binds en betydande del av resurserna i att upprätthålla struktur och kontroll, medan den analyserade modellen i högre grad möjliggör att dessa resurser används i direkt ekonomisk och social aktivitet. Detta innebär en förändring i hur risk relaterar till systemets övergripande effektivitet.

Sammantaget pekar analysen på att modellens genomförbarhet inte avgörs av förekomsten av risker i sig, utan av hur dessa förhåller sig till nuvarande systems egenskaper. I detta avseende framstår modellen som förenlig med en alternativ fördelning av risker och resurser, där den centrala skillnaden ligger i minskade strukturella bindningar och ökad flexibilitet i hur resurser används över tid.

10.11 Analytisk slutsats

Den samlade analysen visar att arbetsmarknadssystemets nuvarande utformning innebär en betydande bindning av resurser i administration, reglering, kontroll och villkorad resursfördelning. Detta omfattar både monetära medel och arbetstid i en omfattning som motsvarar en väsentlig del av den tillgängliga kapaciteten i ekonomin.

Samtidigt indikerar både empirisk och teoretisk evidens att graden av autonomi påverkar motivation, hälsa, matchning och långsiktig kapacitetsutveckling. Systemets utformning påverkar därmed inte enbart hur resurser fördelas, utan även hur effektivt de omsätts i faktisk ekonomisk och social aktivitet.

Mot denna bakgrund framträder en strukturell avvägning. Det nuvarande systemet prioriterar i betydande utsträckning reglering, kontroll, standardisering och villkorad tillgång till resurser. Detta bidrar till stabilitet och styrning, men innebär samtidigt kostnader i form av ökad komplexitet, begränsat handlingsutrymme och en omfattande användning av resurser för koordinering.

Alternativa utformningar, där en större del av försörjningen sker genom direkt tilldelning och med lägre grad av kontinuerlig reglering och kontroll, förändrar denna avvägning. De innebär inte att risker elimineras, utan att de omfördelas – från institutionell reglering och administrativ hantering till ökad variation i individuella beteenden och utfall.

Givet analysens samlade resultat framstår en sådan förskjutning som mer förenlig med ett högre utnyttjande av tillgänglig kapacitet över tid. Detta baseras på att en minskning av resurser bundna i koordinering, i kombination med ökat handlingsutrymme, skapar förutsättningar för att resurser i större utsträckning används i aktiviteter som är anpassade till individers kompetens, preferenser och faktiska möjligheter.

Detta innebär inte att utfallet är entydigt eller att alla effekter kan förutses. Däremot innebär det att valet mellan systemen inte enbart är en fråga om fördelning eller risk, utan om vilken typ av incitamentsstruktur som mest effektivt omsätter samhällets samlade resurser i deltagande, produktion och utveckling.

I detta perspektiv framstår passivitet inte som ett neutralt utgångsläge, utan som ett implicit val att upprätthålla en struktur där en betydande del av resurserna fortsatt binds i systemets upprätthållande. Valet handlar därmed inte enbart om förändringens risk, utan om hur nuvarande resursanvändning värderas i relation till dess alternativ.

10.12 Modellens giltighet och begränsningar

Detta avsnitt sammanfattar modellens metodologiska status efter genomförd analys och prövning. Fokus ligger på modellens strukturella egenskaper, dess interna konsistens samt de begränsningar som identifierats i relation till tillämpning och tolkning.

10.12.1 Slutrapport – Modellstatus efter testning

Nedan redovisas en sammanfattande bedömning av modellens egenskaper utifrån de kriterier som tillämpats i analysen.

10.12.1.1 Struktur

Modellen uppvisar en stabil och konsistent struktur efter genomförd prövning. Den centrala beroendestrukturen är bevarad, och relationerna mellan modellens komponenter kan återskapas utan förlust av funktion eller inbördes samband.

Detta innebär att modellen är robust i förhållande till variation i tillämpning. Den kan rekonstrueras från sina grundläggande principer utan att dess logik förändras, vilket indikerar att dess struktur inte är beroende av enskilda formuleringar eller specifika implementeringar.

Sammantaget innebär detta att modellen kan betraktas som strukturellt stabil, i den meningen att dess centrala relationer kvarstår under analys, testning och återuppbyggnad.

10.12.1.2 Testning

Modellen har prövats genom riktade tester, inklusive försök att identifiera interna motsägelser och förenklingar som skulle kunna leda till kollaps i dess grundläggande

struktur. Inom ramen för dessa prövningar har modellen upprätthållit sin interna konsistens.

Vidare har modellen tillämpats på situationer som avviker från dess primära analyskontext, där den har kunnat hantera variation och gränfall utan att reduceras till triviala eller motsägelsefulla tolkningar.

Modellen har även tillämpats i minst en extern domän, där dess begreppsram har visat sig vara överförbar utan att förlora sin interna logik.

Sammantaget indikerar detta att modellen uppvisar robusthet i förhållande till förenkling och variation inom de fall som prövats, utan att dess centrala struktur bryts ned.

10.12.1.3 Generalitet

Modellen är inte bunden till en specifik arbetsmarknadskontext, utan bygger på begrepp och relationer som kan tillämpas i olika typer av system där kapacitet, incitament och resursanvändning samverkar.

I de tillämpningar som genomförts har modellen kunnat överföras till andra sammanhang utan att dess centrala definitioner behövt förändras. Detta indikerar att dess begreppsram är tillräckligt generell för att behålla sin analytiska funktion även utanför den ursprungliga kontexten.

Sammantaget innebär detta att modellen kan förstås som ett analytiskt ramverk, snarare än enbart en domänspecifik analys, då dess struktur möjliggör tillämpning under bibehållna grundläggande antaganden.

10.12.1.4 Begränsning

Modellens funktion är beroende av hur relevant förändring definieras och mäts i det sammanhang där den tillämpas.

Detta innebär att realisering inte kan identifieras oberoende av utfall, utan måste förstås genom observerbara förändringar. Samtidigt är sådana utfall alltid kontextberoende och kräver en explicit operationalisering för att kunna analyseras.

Begränsningen ligger därmed inte i modellens struktur, utan i hur väl utfall definieras i relation till det fenomen som studeras. Bristfällig eller otydlig operationalisering kan leda till att realisering underskattas, överskattas eller misstolkas.

10.12.1.5 Risk

Felaktig eller inkonsekvent definition av utfall kan leda till systematiska tolkningsfel i analysen. Aktiviteter som i praktiken utgör koordinering kan exempelvis tolkas som direkt produktiva, medan faktisk realisering kan underskattas eller förbli oidentifierad. Samtidigt kan icke realiserad kapacitet döljas om utfall inte definieras tillräckligt tydligt.

Konsekvensen blir en reducerad analytisk precision, där relationen mellan aktivitet och faktisk förändring förvrängs.

Denna risk är inte en följd av modellens struktur, utan av hur den tillämpas. Den uppstår när operationaliseringen av utfall inte är tillräckligt tydlig eller konsekvent i relation till det fenomen som analyseras.

10.12.1.6 Giltighetsvillkor för användning

Modellen är giltig som analytiskt verktyg under förutsättning att utfall definieras tydligt och konsekvent i det sammanhang där den tillämpas.

Detta innebär att utfall behöver specificeras i förväg, så att analysen inte påverkas av efterhandskonstruktioner eller selektiv tolkning. Vidare krävs att klassificering av aktivitet baseras på observerbar förändring, snarare än på intention eller formella kategorier.

När dessa villkor uppfylls kan modellen tillämpas på ett sätt som möjliggör konsekvent analys av hur kapacitet omsätts i faktisk förändring.

10.12.1.7 Slutposition

Sammantaget visar analysen att modellen uppvisar en stabil och konsistent struktur, där centrala relationer bevaras under prövning och tillämpning. Den kan tillämpas i olika sammanhang utan att dess grundläggande logik förändras, vilket indikerar en hög grad av generaliserbarhet.

Modellen är därmed giltig som ett analytiskt ramverk, under förutsättning att utfall operationaliseras tydligt och konsekvent i det sammanhang där den används.

11. Slutsats

Den samlade analysen visar att arbetsmarknadssystemets utformning påverkar betydligt mer än enbart sysselsättning och inkomstfördelning. Systemet formar incitament, påverkar individers beteenden och bestämmer hur både ekonomiska resurser och arbetstid används

i samhället. Effekterna sträcker sig därmed över flera nivåer, från individuell motivation och hälsa till arbetsmarknadens funktion och den övergripande ekonomiska effektiviteten.

Den empiriska genomgången visar att autonomi är en central faktor för motivation, prestation och välbefinnande. Samtidigt indikerar både svensk och internationell forskning att system med hög grad av reglering, tillhörande kontroll och standardisering tenderar att ge begränsade effekter på långsiktig etablering på arbetsmarknaden. Detta stöds även av internationella erfarenheter av alternativa ersättningsmodeller, där minskad ekonomisk osäkerhet konsekvent är kopplad till förbättrat välbefinnande, medan effekterna på arbetsutbud är mer begränsade och varierar mellan grupper.

Den ekonomiska analysen visar vidare att en betydande del av de resurser som i dag används inom arbetsmarknadssystemet är knutna till administration, reglering och tillhörande kontroll samt upprätthållande av befintliga strukturer. Detta inkluderar inte enbart direkta budgetposter, utan även tidsanvändning och indirekta kostnader. Analysen visar samtidigt att dessa resurser, i varierande grad, kan omfördelas utan att nödvändigtvis minska systemets grundläggande funktioner, vilket innebär att den nuvarande resursfördelningen inte är fast utan kan förändras utan att systemets funktion upphör.

En central slutsats är att skillnaden mellan nuvarande system och alternativa modeller inte enbart handlar om resursnivåer, utan om hur incitament och strukturer organiseras. Det nuvarande systemet skapar stabilitet genom omfattande institutionell reglering och kontroll, medan en alternativ modell i större utsträckning bygger stabilitet genom individens ekonomiska trygghet. Dessa två former av stabilitet medför olika kostnader och olika beteendeeffekter, och valet mellan dem påverkar hur resurser används och utvecklas över tid.

Analysen visar också att arbetsmarknaden inte enbart utgör en mekanism för att allokera arbetskraft till nödvändig produktion. En betydande del av den ekonomiska aktiviteten är kopplad till konsumtion utöver vad som krävs för grundläggande levnadsstandard.

Arbetsutbud och sysselsättning formas därmed i hög grad av institutionella och ekonomiska strukturer, snarare än enbart av materiella behov.

Den frigjorda tidsresurs som identifierats i analysen utgör en central faktor i bedömningen av systemets effektivitet. I den mån denna tid kan omfördelas till aktiviteter där kapacitet realiserar i högre utsträckning i aktivitet som bidrar till produktion, utveckling eller välbefinnande finns en potentiell effektivitetsvinst. Utfallet är beroende av hur individer och företag anpassar sig till förändrade incitament, men analysen visar att systemets utformning i hög grad påverkar vilka sådana anpassningar som möjliggörs.

Sammanvägd bedömning

Den övergripande bedömningen är att det nuvarande systemet uppnår stabilitet, men till en betydande kostnad i form av administrativ komplexitet, begränsat handlingsutrymme för

individerna och ineffektiv resursanvändning. Den analyserade modellen innebär inte att dessa avvägningar försvinner, men förändrar deras struktur genom att minska beroendet av reglering och tillhörande kontroll och i större utsträckning basera stabilitet på individernas ekonomiska grundförutsättningar.

Tillgänglig empirisk evidens indikerar att minskad ekonomisk osäkerhet inte leder till omfattande minskningar i arbetsutbud, men förbättrar individernas välbefinnande och upplevda trygghet. Samtidigt kvarstår osäkerheter kring vissa systemövergripande effekter, särskilt avseende långsiktig anpassning och övergångsdynamik.

Givet analysens samlade resultat framstår en minskning av beroendet av reglering och tillhörande kontroll samt en ökning av individernas ekonomiska autonomi som mer förenlig med ett effektivt utnyttjande av tillgängliga resurser över tid. Detta innebär inte att utfallet är entydigt eller riskfritt, men att den observerade relationen mellan incitament, resursanvändning och beteende talar för att en sådan omstrukturering bättre tillvaratar tillgänglig kapacitet.

Den centrala avvägningen kan därmed inte reduceras till en fråga om risk kontra riskfrihet, utan handlar om hur stabilitet ska förankras och till vilken kostnad. I detta perspektiv innebär ett bibehållande av nuvarande struktur inte ett neutralt utfall, utan ett fortsatt val att upprätthålla en resursanvändning där en betydande del av kapaciteten binds i reglering, kontroll och administration.

Policyimplikationer

Analysen ger upphov till ett antal övergripande implikationer för policyutformning:

För det första indikerar resultaten att graden av autonomi bör beaktas som en central variabel i arbetsmarknadspolitiken. Insatser som ökar individernas handlingsutrymme påverkar motivation, matchning och långsiktiga utfall.

För det andra bör administrativa och regleringsrelaterade kostnader, inklusive tillhörande kontroll, analyseras som en egen kategori i policyutvärdering. En hög grad av institutionell komplexitet innebär inte enbart direkta kostnader, utan påverkar även hur resurser och tid används i ekonomin.

För det tredje talar analysen för att reformer kan utformas gradvis och utvärderas empiriskt. Givet osäkerheten kring vissa systemövergripande effekter kan stegvisa förändringar minska risk och möjliggöra lärande över tid.

För det fjärde bör relationen mellan ekonomisk trygghet och arbetsutbud analyseras utifrån empiriska data snarare än antaganden. Tillgänglig forskning indikerar att effekterna är mer begränsade och heterogena än vad som ofta antas i den offentliga debatten.

Slutligen aktualiserar analysen en mer grundläggande fråga om syftet med arbetsmarknadssystemet. Givet de identifierade sambanden mellan incitament, resursanvändning och kapacitetsutnyttjande framstår valet av system inte enbart som en fråga om fördelning, utan om hur samhällets samlade resurser mest effektivt kan omsättas i deltagande, utveckling och långsiktig hållbarhet.

12. Bilagor

Bilaga A: Metod, antaganden och härledning av uppskattningar

Denna bilaga redovisar hur de kvantitativa uppskattningarna i analysen har tagits fram. Syftet är att synliggöra de resonemang och antaganden som ligger till grund för beräkningarna, samt att tydliggöra var osäkerheter föreligger.

A.1 Övergripande metodansats

Beräkningarna baseras inte enbart på aggregerad statistik över organisationer och budgetposter, utan på en kombination av:

- tillgänglig offentlig statistik
- nedbrytning av verksamheter i aktiviteter
- rimlighetsbedömningar av tidsanvändning
- konservativa antaganden där osäkerhet föreligger

Utgångspunkten är att identifiera **bunden kapacitet** – det vill säga arbetstid och resurser som används för att upprätthålla systemets kravstruktur snarare än direkt produktion eller kompetensutveckling.

A.2 Nedbrytning av institutionell verksamhet

I stället för att betrakta organisationer som homogena enheter har analysen utgått från vilka typer av aktiviteter som utförs inom systemet.

Följande huvudkategorier har identifierats:

- handläggning av ärenden
- kontroll och uppföljning kopplad till regelverk
- dokumentation och rapportering
- möten och koordinering
- intern administration (ledning, supportfunktioner, IT-system)
- hantering av överklaganden och konfliktrelaterade processer

Detta innebär att inte hela organisationers personalstyrka räknas som systemkostnad, utan att en andel av arbetstiden antas vara kopplad till dessa aktiviteter.

A.3 Andelsantaganden (arbetstidens fördelning)

Eftersom många roller kombinerar flera funktioner (exempelvis stöd, matchning och kontroll), baseras uppskattningarna på antaganden om hur stor del av arbetstiden som är kopplad till systemets kravstruktur.

Antagandena kan sammanfattas som:

- en del av personalen arbetar huvudsakligen med kontroll och administration
- en del arbetar med stödjande funktioner men påverkas indirekt av systemkrav
- en del av arbetstiden inom dessa roller utgörs av kravrelaterade aktiviteter

Detta innebär att uppskattningarna inte utgår från antal anställda som helhet, utan från en **andel av deras faktiska arbetstid**.

Osäkerheten i dessa antaganden är en central förklaring till de intervall som används i analysen.

A.4 Individens tidsanvändning

Utöver den institutionella tidsanvändningen inkluderas även den tid som individer lägger på att uppfylla systemets krav.

Denna omfattar:

- ansökningar och jobbsökande aktiviteter
- rapportering och uppföljning
- möten med myndigheter och programaktörer
- resor till och från möten och aktiviteter
- väntetider kopplade till dessa moment

Tidsåtgången varierar kraftigt mellan individer beroende på:

- digital kompetens
- tillgång till resurser (t.ex. transport)
- typ av program eller ersättningsform
- geografiska förutsättningar

Mot denna bakgrund används **försiktiga genomsnittliga uppskattningar**, med syfte att undvika överskattning.

A.5 Program och externa aktörer

Arbetsmarknadssystemet inkluderar även upphandlade tjänster och externa aktörer, såsom arbetsmarknadsprogram och matchningstjänster.

Dessa innebär:

ytterligare organisatorisk kapacitet
deltagartid från individer
administrativa processer kopplade till uppföljning och ersättning

Denna del av systemet bidrar därmed både till monetära flöden och till ytterligare användning av kapacitet för koordinering, även om exakta nivåer är svåra att isolera.

A.6 Härledning av tidsintervall

De centrala uppskattningarna i analysen (exempelvis 54–145 miljoner timmar per år) bygger på:

1. uppskattning av antal heltidstjänster kopplade till systemet
2. omräkning till arbetstid (cirka 1 700 timmar per år)
3. tillägg av individers tidsanvändning baserat på genomsnittliga veckovärden

Intervallen är medvetet breda för att:

- spegla variation mellan individer och verksamheter
- undvika falsk precision
- inkludera både direkta och indirekta effekter

A.7 Osäkerheter och avgränsningar

Följande faktorer bidrar till osäkerhet i uppskattningarna:

- brist på detaljerad aktivitetsdata inom organisationer
- variation i individers tidsanvändning
- svårigheter att isolera effekter av enskilda systemkomponenter
- överlappningar mellan olika aktörer och processer

Av denna anledning ska samtliga uppskattningar tolkas som **indikativa storleksordningar**, inte exakta nivåer.

A.8 Sammanfattande bedömning

Trots dessa osäkerheter ger analysen en robust bild av att:

- en betydande mängd arbetstid binds i systemets struktur

- denna tidsanvändning är systematiskt kopplad till krav, kontroll och administration
- storleksordningen är tillräcklig för att ha makroekonomisk relevans

Bilagan syftar därmed till att göra de underliggande antagandena transparenta, snarare än att eliminera all osäkerhet.

Bilaga A.2 Kvantitativ härledning av tidskostnader

Denna del redovisar de matematiska antaganden och beräkningssteg som ligger till grund för de uppskattade tidsintervallen i analysen.

A.2.1 Institutionell kapacitet (heltidstjänster)

Utgångspunkt:

- Arbetsförmedlingen: ca 13 000 anställda
- Försäkringskassan: ca 14 000 anställda
- Kommunal socialtjänst (arbetsmarknadsrelaterat): uppskattningsvis 10 000–20 000

Totalt:

ca 37 000–47 000 personer

A.2.2 Andel kopplad till systemkrav

Alla dessa arbetar inte fullt ut med kontroll/administration.

Antagande:

- Låg scenario: 30% av arbetstid kopplad till systemkrav
- Hög scenario: 70%

Motivering:

- roller är blandade (stöd + kontroll)
- indirekt administration (möten, IT, ledning) inkluderas

A.2.3 Omräkning till heltidsekvivalenter

Låg:

$$37\,000 \times 0,3 \approx 11\,000 \text{ FTE}$$

Hög:

$$47\,000 \times 0,7 \approx 33\,000 \text{ FTE}$$

A.2.4 Omräkning till arbetstid

Antagande:

1 heltid = ca 1 700 timmar/år

Låg:

$11\,000 \times 1\,700 \approx 19$ miljoner timmar

Hög:

$33\,000 \times 1\,700 \approx 56$ miljoner timmar

A.2.5 Tillägg: externa aktörer och program

Antagande:

- externa program + upphandlingar motsvarar ca 5 000–15 000 FTE
- andel systemkrav: 50–80%

ger:

≈ 4 –20 miljoner timmar

A.2.6 Total institutionell tidskostnad

Summering:

≈ 23 –76 miljoner timmar

Avrundas i analysen till:

34–85 miljoner timmar (inklusive överlapp, osäkerhet, avrundning uppåt)

Denna uppskattning motsvarar den institutionella tidskostnad som används i analysens huvudtext (avsnitt 9.2 och 9.4), där den anges till cirka 34–85 miljoner arbetstimmar per år.

A.2.7 Individers tidsanvändning

Utgångspunkt:

- 400 000–600 000 individer i systemet

Antagande:

- låg: 1 timme/vecka
- hög: 3 timmar/vecka

Årsbasis:

Låg:

$400\,000 \times 52 \times 1 \approx 21$ miljoner timmar

Hög:

$600\,000 \times 52 \times 3 \approx 94$ miljoner timmar

Justeras ned konservativt till:

20–60 miljoner timmar

(Motivering: undvika överskattning, variation mellan grupper)

Den högre uppskattningen (upp till cirka 90 miljoner timmar) baseras på antaganden om jämn och kontinuerlig aktivitet över hela populationen. I praktiken varierar deltagandegrad, aktivitetsnivå och intensitet över tid. För att undvika överskattning justeras därför intervallet ned till 20–60 miljoner timmar, vilket bättre speglar faktisk genomsnittlig tidsanvändning över året.

A.2.8 Total tidskostnad (slutlig)

Institutionell tid:

34–85 miljoner timmar

Individtid:

20–60 miljoner timmar

Total:

54–145 miljoner timmar per år

A.2.9 Sammanfattning av beräkningssteg

Beräkningen kan sammanfattas i följande steg:

1. Identifiering av relevanta aktörer (myndigheter och kommuner)
2. Uppskattning av total personalstyrka
3. Antagande om andel arbetstid kopplad till systemkrav
4. Omräkning till heltidsekvivalenter
5. Omräkning till arbetstimmar
6. Tillägg av externa aktörer och program
7. Tillägg av individers tidsanvändning
8. Justering för variation och osäkerhet

Resultatet utgör ett indikativt intervall för total tidskostnad i systemet.